

Іван Шпиталь

Рік бобра

Лана
Маленька Господарка Лісу

Залізна Щелепа

Павлусь
Рудий Хвости

Іван
Шпиталь

Рік БОБРА

Повість-казка

Для молодшого та середнього
шкільного віку

Художник
Олександр Басс

Київ «Веселка»
1988

ББК 84Ук7—4
Ш83

У цій книжці стільки чудес! Змія Мудра Голова залюбки виконує будь-яке — навіть висловлене подумки — доручення дівчинки Лани, їй вірно служить вовк Залізна Щелепа, за неї ладні піти в огонь і воду найбільший вепр Кривий Меч, олень Несхибна Ратиця, лось Пишнорогий... Та й усі звірі і птахи, що живуть у чудесному лісі Займі, чинять волю маленької героїні повісті-казки українського радянського письменника Івана Шпиталя «Рік Бобра».

Перша частина повісті вийшла в світ 1983 року під назвою «Лана». Друга її частина також сповнена цікавих пригод, знайомить читачів із новими героями: чесними й сміливими, працьовитими і кмітливими, непримиренними у важкій боротьбі з браконьєрами — губителями природи.

Познавательная повесть-сказка об уже известных читателям и о новых приключениях девочки Ланы и ее веселых, смелых, трудолюбивых и находчивых друзей, о том, как дети вместе со взрослыми защищают от браконьеров живой мир природы.

Рецензент Дмитро Міщенко

Ш $\frac{4803010200—159}{М206(04)—88}$ БЗ—5—51.88

ISBN 5-301-00233-3

Частина перша

Літо у Займі

Розділ перший

Не в тридев'ятому царстві

Павлусь поспішав до Піща́нських озер. Звичайно, накупатися досхочу можна і в Ви́нниці — вона під самими городами. Або в Коноплянці — до неї теж шапкою докинути: поминув левади — і перед тобою тихе, задумливе, як волове око, озерце під високими соснами.

Тільки ж хіба зрівняєш Піщанські з Винницею або Коноплянкою! Під селом водойми хоч і глибоченькі, проте в порослих травами берегах, ще й до половини затягнуті ряскою. Лише з південного боку є вихід на чистий берег, на сірий пісок. Малеча тут, як виводки каченят, залюбки хлюпочеться з ранку до вечора, а дорослішим подавай луг. Там тих озер — як волошок у житі: і Піщанка, і Хи́мчин та Макаре́нків викрути, і Га́руска, і Ле́вине...

Та найчастіше хлопчаки розкошують біля Піщанських чистих прозорих плес. Давно колись під час великої повені бистра́ — швидка і сильна течія — в улоговині між високими горбами повикручувала глибоченні чаші і заповнила їх водою. Пісочок довкола них жовтий-жовтий, повеневими водами щовесни митий-перемитий ще й наче на сито пересіяний. Ідеш по ньому, а він не просто рипить — співає під ногами. Покупаєшся — і тебе так і тягне розлягтися під кущами шелюги, заритися у те піщане золото, як у гаряче просо.

Прикро, звичайно, що Павлусь на лузі не був ще ні разу. Не хочуть старші хлопці брати його з

собою: мовляв, малий, ще втопиться. Таке, утопиться! Наче не він, Павло Гайдамака, перепірнає і Винницю, і Коноплянку від берега до берега, ще й дна дістає в обох тих водоймах у найглибших місцях. А не беруть! «То й не треба вашої проханки! Сам доберуся. Уже прочув, де ті Піщанські. Сьогодні ж увесь куток — уся Соломківщина знатиме, хто на що здатний...»

Легко котиться велосипед битою лісовою доріжкою. Павлусь наче й на педалі не дуже натискає, а спиці в колесах он як мерехтять, мов сонячні зайчики. Зветься доріжка Вузенькою. Бо таки й справді вузенька. Попід гіллястими дубами, які нависають над кущами ліщини, в'юниться вона на лугове роздолля, десь посеред лісу перетинаючи іншу дорогу — Широку, яка наче прострілює геть усю Займу. Павлусь ізмалечку наслухався всякого про займівські дива. Тепер же сам бачить: такого розкішного лісу немає, мабуть, в усьому світі. Он які дуби та сосни, вільхи та осики! Наче казкові велетні, тримають вони на своїх плечах небо, а коли шаленіють грози, ловлять своїми верхівками всі блискавиці. Мабуть, що так, бо он скільки їх, дубів, сосен, осик, розчахнуто, пошматовано та посмуговано електричними батогами.

Сьогодні на грозу наче не кладеться. На небі ні хмарки, повітря прозоре, жаром так і пашить. Але Займа є Займа: і в найбільшу спеку вона дихає прохолодою, зумерить у низинах та болотах незліченними комариними роями, лящить-заливається тьохканням та щебетом — літо тільки почалося. Від пташиного гамору і в Павлуся серце тьохкає, вирує радісним хвилюванням. Він любить ліс у будь-яку пору, але навесні та влітку Займа видається найзвабливішою.

За молодими сосняками дорога вскочила у таку глибоку піщану колію, з якої й трактор не виверне

коліс. Тут хочеш не хочеш — злазь. Хлопець збочує і, штовхаючи велосипеда, простує видолинками та схилами піщаних горбів, обминаючи розлогі кущі. Червоне пруття деренчить по спицях та ободах, хвицає по голих ногах (холоші штанів у Павлуся підкочені до колін, щоб не вкручувало ланцюгом). Навколо ціле море шелюги, і нема в ньому й малого прослідку. Ото тільки й прикмети, що високий осокір, поблизу якого і мають бути славнозвісні Піщанські. Павлусь певен, що вийде саме на них. А не знайде сьогодні — завтра шукатиме знову, аж поки не натрапить. Уже ж він як намірився, то на півдорозі не спиниться.

Аж ось між кущами блиснув, наче скалка, окрайчик озера з крутим протилежним берегом. Не берег — ціла золота гора. Так ось ви де, голубоокі дива! Хлопець мало не крикнув «ура», але вчасно стримався: прямо перед ним, кроків за десять, розкинувши руки, на піску горілиць лежала незнайома дівчинка. «Отакої! Бантиків нам не вистачало! — невдоволено подумав.— Мало вас верещить у Винниці та Коноплянці, так ще й сюди прибилося... пискля. І де тільки таке тонконоге взялося!..»

Раптом він угледів якісь сірі кільця, товсті та блискучі. Придивився — і вкляк на місці. Гадюка!.. Під самісіньким боком у малої!..

Павлусь закусив кулака, щоб не скрикнути: гадюка на сонці дрімає, а сполохаєш — хтозна-чого може накоїти... Обережно поклав велосипед на пісок, метнувся сюди-туди. Є! Схопив довгу палицю. Саме така й потрібна: з рогачем на кінці. Тепер підкрастися... змію притиснути... дівчинку відштовхнути... Обливаючись потом, хлопець поповзом долає відстань. Тільки б не тріснуло під коліньми... не ворухнулася б дівчинка... не почула б змія, як у нього калатає серце...

Враз над сірими кільцями піднялася маленька

плескатa голівка з круглими, як намистинки, очима й повернулася в Павлусів бік. Хлопець завмер...

— Ти щось почула, Мудра Голово? — Дівча підвелося й оглянулось.

— За нами с-стежать... Бачу очі маленької людини... За нами с-стежать...

Неймовірно! То голос... Павлусь здогадався, чий то був голос, і в нього заворушився чуб.

— Я також бачу хлопчика, Мудра Голово. Він спостерігає за нами, але нічого лихого робити, здається, не збирається. Заспокойся.— Дівчинка торкнулася долонею сірої спини з поздовжньою — кривульками — темною смугою. Очі-намистинки, однак, пильнували й далі.

— Не можу бути с-спокійною... В руках маленької людини с-суха гілка... Я с-страх не люблю, коли мене гладять такими гілками. С-страх не люблю...

Дівчинка встала й наблизилась до лозових заростів.

— Ти хто?

З шелюги — ні звуку. Павлусеві коліна наче повростали в пісок, язик не слухався.

— Ти весь тремтиш. Дуже злякався?

— За т-тебе...— видавив хлопець.

— Авжеж. Думав, я в біді?

— Не знав, що вона така... свійська...

— І підкрадався, щоб... убити?

— Притиснути рогачем, а тебе відштовхнути...

— Думав, що вуж?

— У вужа жовті плямочки на голові...

— Отже, знав, що не вуж... Ти б нізащо з нею не впорався... Вона як блискавка...

— Ти встигла б відскочити...

— А ти?..

Дівчинка довго мовчала — уявляла, що було б, якби ота жива пружина вирвалася з-під палиці...

— Як добре, що Мудра Голова тебе зачула!.. Ти хоч скажеш, хто ти і звідки? Чи з дівчатками не хочеш і знатися?

— Чого ж...— затнувся хлопець.— Павлусь я. Павло Гайдамака. Із В'юнищ. Он там, за горбами та левадами, наше село.

— Знаю. А я Лана.

— Лана? Як гарно!

— Лана, або Милана. Звірі й птахи звуть мене Маленькою Господаркою Лісу. А дідусь Назар — Фунтиком. Я легенька, як фунтик. Ми з дідусем на кордоні живемо. Дідусь лісникують, а я... просто живу.

— А мене Грибом дражнять,— признався й Павлусь,— за мій зріст.— Хлопчик був низенький, проте кремезний, дужий.

— Нічого, ще виростеш,— утішила Лана.— То ти думаєш вилазити з кущів чи там і ночуватимеш?

Хлопець з острахом позирав на змію: вона стояла неподалік, немов знак запитання. Язик її тремтів, як стрілка компаса, й весь час був націлений на Павлусевого дрюка.

— Не бійся, не зачепить,— запевнила Лана.— Кинь коцюбу — сам переконаєшся: у неї немає злого наміру. Адже так, Мудра Голово?

— С-справді так...— підтвердив знак запитання.

— Бачиш, вона сумирна, як кошенятко.— Лана підійшла до змії й погладила їй підгорля.

— Добре кошенятко! З таким жалом...

— Це не жало. Язик. Дехто думає, що саме ним вона жалить. А насправді гадюки кусають зубами — по них стікає отрута. Мені дідусь про звірів та птахів розказують. Але ти не бійся: тебе Мудра Голова кривдити не збирається. Кинь тільки палицю.

Павлусь наважився відкинути рогача, проте

недалеко. Гадюка вмить опустила голову й сховала язик.

— С-спас-сибі... Тепер я с-спокійна...

— Ой, люди!..— мимоволі вихопилося у хлопця.

Лана всміхнулась, почувши оце його «Ой, люди...» А то у Павлуся були перші слова, коли він чимось захоплювався або дивувався (від мами перейняв).

— Ти й досі тремтиш. Чуєш, Мудра Голово? Павлусь до тебе ще не призвичаївся. Будь ласка, полеж он там.

Мудра Голова відповзла у вказане місце й згорнулася в кілька бубликів. Хлопець аж рота розкрив од подиву. Лана знову всміхнулась. Від її спокою та лагідного усміху Павлусь також став почуватися певніше.

— Може, скупаємось?

Він радо мотнув головою, бо тільки тепер згадав, чого і як тут опинився.

— Я ніколи не плавав у таких великих озерах... І в саму Займу заглядав тільки скраєчку...

— І я тут уперше. Досі ми з Мудрою Головою купалися в лісових балочках. Вони чисті, тільки вода холодна: в тіні.

Аж ось коли хлопець навтішався луговою купіллю. Що й казати, Піщанські — не Коноплянка, навіть не Винниця. Яка водичка! А пісочок! І малеча не галасує. Тиша кругом: ні душі поблизу. Хіба онде пастухи з чередами та рибалка з вудками шелюгу перебредуть, до великих озер простуючи.

Павлусь задоволено простягнувся на піску.

— Ти добре плаваєш і пірнаєш.— Лана віджала воду з волосся, довгого й чорного, розтрусила його по худеньких плечах та спині й лягла навпроти Павлуся, підперши кулачками підборіддя.

— Хіба ж так, як ти? Ти як... щучка.

— Ми з Мудрою Головою змагаємось: плаваємо наввипередки, пірнаємо або пробуємо, хто довше пробуде під водою. Вона довше. Хочеш — пограємося втрьох?

Павлусь завагався.

— Може, якось... іншим разом?

— Гаразд. Хай тоді, коли ти звикнеш до неї.

— Мабуть, то буде нескоро...

— З Мудрою Головою можна швидко порозумітися. Я тільки цієї весни побачила її вперше. Тепер ми нерозлучні друзі.

«Нічого собі подружку знайшла...»— Хлопець покосився на сірі кільця.

— Ми дуже добре розуміємо одна одну. А розмовляємо не тільки вголос, а й подумки.

— Як це? — аж підхопився на коліна Павлусь.

— А так...— Лана повернулася у бік Мудрої Голови, мовчки щось їй загадала,— і тієї ж миті змія поповзла до води. Пірнула тричі, вилізла на берег, віддалік покивала дітям головою, немовби кланяючись, і знову вляглася під тим самим кущиком.

— Спасибі, Мудра Голово. Ти виконала все, що я тебе попросила.

Павлусь сидів, як заворожений. Навіть «Ой, люди...» не промовив. Довго розгублено зиркав то на Лану, то на Мудру Голову.

— Ти... відьма?

Лана всміхнулася:

— Хіба є вони, відьми та чаклуни всякі? Ти віриш?

— Не вірив. Так ось же побачив таке, що хоч не розказуй нікому. Хлопці й побити можуть.

— Побити?

— Авжеж. Скажуть — вибрехав.

— А ти й не розказуй.

— Нізащо! Це буде моя таємниця. У них свої, а в мене — своя...— Павлусь невідривно дивився

дівчинці в очі.— Ні, скажи, ти справді чаклунка? Може, в тебе очі якісь не такі, як в інших?

Лана знизала плачима:

— Хтозна, може, й не такі.

— Авжеж, і змію заворожують...

— Не тільки змію,— загадково посміхнулася Лана.— Ти потрапив у Займу. В самісіньку казку. А в казці, сам знаєш, як: і звірі говорять, і птахи...

— Справді, казка... І де? Одразу ж за городами та левадами!

— А вона, казка, всюди, довкола нас,— мовила Лана словами дідуся.— Тільки ж треба вміти бачити, слухати, розуміти. І уявляти. Бо іншого і в тридев'яте царство поведи, а він бовдур бовдуром: не побачить ні самої казки, ні того, що в казці...

Павлуся аж пересмикувало від нетерпіння ближче познайомитися з дівчинкою та її «приятелькою». Проте він не посмів набитися зі своєю дружбою й спитав здалеку:

— Завтра я вудки прихоплю: тут, мабуть, добрячі окуні ловляться... А ви ж як із Мудрою Головою?

— А ми не любимо бувати по кілька разів на одному місці.

«Диви, яка вередуха!» — подумав хлопець, а вголос мовив:

— Чому? Тут так гарно...

— Хіба тільки тут? На лузі стільки чудових озер! Хоч би по разочку скупатися в кожному... Ти про Піщанку чув?

— Ого, замірилася!.. Там, кажуть, така глибина, що й підступити страшно.

— Страшно? Ти ж не з лякливого десятка.

— Не з лякливого? — Павлусь непевно знизав плечима.— Хіба є люди, котрі нічого не бояться?

— По-твоєму, немає? А мій дідусь? Вони у війну розвідником були. Партизанським. Уявляєш?

Скількох фашистів у полон взяли! Навіть генерали попадалися. Думаєш, легко «язика» взяти?

— Хіба ж я кажу, що легко?

— Отож. А дідусь брали. Вони й тепер, у сімдесят, нічого не бояться. І браконьєра на гарячому застукають, і лісокрада. Трапляється, і кількох обеззброять: сокири, пилки, а то й зброю повідбирають. Самі! Вночі! Уявляєш? А ми серед білого дня будемо боятися? Отож завтра мандруємо до Піщанки. То як? З нами?

— З вами!..— Сказав — і подих йому перехопило. Невже й справді він завтра побуває на лузі? На великому наддніпрянському лузі? Та ще з ким! З оцим загадковим дівчатком, якому навіть отруйна змія підкоряється, як горличка. Ні, це просто щастя, що він прикотив до Піщанських якраз тоді, коли там загоряли ці дві «подружки». І де тільки здибались, як порозумілись? І як це можна навчитися розмовляти не тільки вголос, а й подумки, на відстані?

Розділ другий

Не забувати добра

Навесні, коли добре пригріє сонце, у лісі з'являються перші таловини — латочки землі, що звільнилися від снігу. Спочатку чорніють горбки, косогори, потім незатінені галявини. Снігова вода стікає в низини та болота, земля, паруючи, швидко протряхає — за якийсь тиждень, дивись, торішнє листя вже сухе й шкарубке, як старий кожух. На такій просохлій постелі люблять вигріватися на осонні лісові мешканці: лосі, олені, козулі, борсуки, лисиці, єноти, зайці, вужі, ящірки... Дуже їм зручно на тій підстилці: і сухо, й затишно, а головне — добре чути, коли якась небезпека

наближається: листяна кора, якщо по ній ступаєш, провалюється й шарудить — спробуй підкрастися непоміченим.

Саме такої пори, коли ранні пташки після довгого зимового мовчання пробували голоси, даруючи весні свої перші пісні, оглядали ліс дідусь Назар та лісник сусіднього обходу Микола Окунь. Дідусь Назар лісникує вже піввіку, а Микола — тільки першу весну. Тож і дослухався до порад старшого, запам'ятовував, що в лісі треба робити насамперед, а що й пізніше. Після зими ділечка всюди он скільки: і осики з корінням повалено, і сосни навпіл поламано, і берізки до самої землі понагинало... Усьому треба дати лад, усе треба доглянути. А ще ж і нові посадки закласти, і шпаківні порозвішувати, і мурашники пообгороджувати...

Раптом молодий лісник рвучко скочив убік, схопив дебелого дрюка й хотів було з усієї сили ударити по сірих кільцях, що лежали на сухому листі під дубовим пеньком. Дідусь Назар в одну мить перепинив той замах.

— Не треба.

— Отруйна ж!..— розгублено глянув на нього молодий лісник.

— То й що? Це сіра степова гадюка. Дивно, як вона опинилася в Займі. Мало таких сіромах лишилось на землі, і було б нерозумно ще й цю знищити безпричинно.

— Але ж вона небезпечна та ще й... бридка.

— Кому бридка, той хай не дивиться. А щоб змії не кусали, треба бути обачним, не чіпати їх. Хіба ж не ти перший хотів на неї напасти? Вона собі мирно дрімала на сонечку, не помишляючи чогось лихого. А ти мерщій за палицю. Я не радив би так робити. Поміркуй лишень. Леви, тигри, ведмеді, вовки та інші хижаки і людині, й іншим тваринам завдають часом немало прикрощів. Але

ж їх не винищують до ноги. Отож. Право на життя має не тільки те, що подобається людині, а й усе, створене природою, все, що їй самій, природі, потрібне...

Зачувши людську мову, сірі кільця ворухнулись, над ними піднялася плеската голівка з очима-намистинками й повернулася на голоси. Гадюка не кинулась до нори, яка зяяла тут же, під пеньком. Вона немовби відчула, що небезпеки немає, й дивилася на людей спокійно, наче розуміла, про що вони розмовляли.

Як тільки люди стали виходити на дорогу, сірі кільця розправились і поповзли стороною, супроводжуючи їх. Молодий лісник з острахом зиркнув на дідуся Назара. Той посміхнувся.

— Нехай. Боятися нічого. Адже ми її нічим не образили...

Отак і йшли аж до кордону: люди по дорозі, а сіра повзла стороною, поміж деревами та кущами, за кілька кроків. Тільки біля садиби, перед самими ворітьми, супровідниця відстала, проте ще довго дивилася людям услід. Потім повернулася й поповзла назад.

Уранці, коли дідусь Назар ішов на роботу, він побачив біля воріт учорашню знайому. Змія дивилася на нього уважно й довірливо. Лісник також дивився уважно й довірливо, прямо в очі-намистинки.

— Не інакше щось хочеш мені сказати.

— С-справді... Хочу с-сказати с-спас-сибі... Ти врятував мені життя... Ти — С-справедливий Чоловік... С-спас-сибі... С-скоро і я тобі в пригоді с-стану...

— Он як. І говорити вмієш. Мудра, виходить, голова. Розумієш? Я кажу: ти — Мудра Голова...

З тієї зустрічі носить змія своє наймення. І вже не було дня, щоб Мудра Голова не провела лісника на роботу чи не зустріла, коли він повертався

додому. Часто стежила за ним і тоді, коли дідусь Назар робив якесь діло: поновлював огорожу, лагодив годівниці для лісових мешканців абощо.

Невдовзі з Мудрою Головою познайомилася й Лана. Був гарний сонячний ранок. Дівчинка підпушувала в шкілці саджанці горіхів. Старалася, щоб не цюкнути сапою по деревцю, бо знає від дідуся, яка то цінна порода дерева — горіх. З нього і деревина добротна та красива, і плоди смачнющі та поживні. Несподівано перед собою — кроків за три, не більше — Лана побачила змію з піднятою головою. Дівчинка скрикнула й кинулася тікати. Коли це за спиною голос:

— С-спинис-ся... Не бійс-ся... Я не кус-саю знічев'я...

Переборюючи страх, Лана зупинилася, оглянулась. Ніхто її не переслідував. Сіроспина зоставалася на тому ж місці, де її побачила дівчинка. Очі змії були зовсім не злі, дивилися на Лану спокійно і доброзичливо.

— Я — Мудра Голова... Так назвав мене С-справедливий Чоловік... С-слово чес-сті, я нікого не с-скривдила безпричинно. Не бійс-ся... Вислухай мене...

Лана стояла, немов зачарована. І що дивно: чим пильніше вона вдивлялася в очі-намистинки, тим сміливіше почувалася. Нарешті й зовсім заспокоїлась.

— А я вже не боюся. Адже Мудру Голову я не скривдила. То хіба Мудра Голова стане мене кривдити? Я навіть не думаю про тебе погано.

— С-спасибі... Я про це знаю...

— Знаєш? Звідки?

— Хіба не мене звати Мудрою Головою?.. С-справді...

— Розумію... Де ти живеш?

— У с-сос-сняку на Довгому Горбі... Під с-старим пнем моя ос-селя. Вос-сени я зас-синаю і

с-сплю цілу зиму... Навес-ні вилізаю на с-сонечко... Колис-сь жила в с-степу... Від лихої руки загинув мій чоловік... Перес-селилас-ся до ліс-су... Тут є-спокійніше...

— Ти зовсім одна...

— С-сама с-самота... Я хотіла б із тобою дружити, тобі с-служити...

Вони бачилися щодня. Порається дівчинка у квітнику чи в шкілці — і Мудра Голова тут же: лежить, згорнувшись кільцями, дрімає на сонечку. Йде мала по траву для кролів — і Мудра Голова за нею сірим хвостиком. А то й просто мандрують лісом: квітами милуються, пташок слухають.

Тієї ж весни змія таки стала в пригоді дідусеві Назару. Була висока повінь. Дніпро розлився, як море, затопив луг, виповнив долини, балки, болота, потім почав наступати на горби. Багато їх зникло під водою. Займу прибутна вода оточила з усіх боків. Лана з дідусем опинилися на острові. Якби не телевізор, не відали б, що і в світі діється.

Дідусь Назар ще в березні передбачав: повінь буде бурхлива, бо снігу за зиму впало багато і розтанув він раптово. Отож заздалегідь налаштував човна: старанно законопатив клоччям щілини, добре просмолив днище та борти. Човен у ходу легенький, бо невеликий — усього чоловік на п'ять. Та й гостроносий — воду так і розрізає. Можна гребти двома бортовими веслами в кочетах, а можна й мотора до корми чіпляти.

Лані й радісно: сам Дніпро прикотив до їхнього порога, геть-чисто затопив луги — тепер там трави ростимуть буйно. Та й риби наніс в озера та болота, у кожну балочку. І водночас прикро дівчинці: немало звірини потрапило в біду. Кози, лисиці, зайці, навіть цілі родини диких кабанів опи-

нилися на острівцях, які ось-ось могли зникнути під водою.

Було клопоту лісникові. Цілими днями, з ранку до вечора, а бувало й уночі, при світлі електричного ліхтарика, дідусь Назар вирятовував усяку живність, переправляв її у безпечні місця. Лані в ту пору ну ніяк не хотілося бути вдома одній.

— Я вам, дідуню, хоч присвічуватиму,— переконувала вона, просячись у човен.

— Так бистра́ ж яка! Ще перекине к мороці...

— Не перекине. Хіба я не знаю, як ви вміло правуєте?

— Ну, сідай уже,— здався дідусь і запустив мотор.

Лана полегшено зітхнула. Щаслива без міри, вскочила у човен, підтягла аж до підборіддя хвостик змійки нейлонової курточки (на воді холодно) і всілася в самому передку.

— Міцно ж тримайся, Фунтику, щоб вітром не здуло,— жартував дідусь Назар.— Та рятівний жилет одягни. Про всяк випадок...

— А що, хіба не краще зі мною? — допитувалась Лана, висвічуючи ліхтариком дорогу серед суцільної темряви.

— Як же не краще? Зовсім добре. Мені тепер геть усе видно: чи кущ попереду, чи пень притоплений...

— Ось бачите!.. А не хотіли брати...

— Так мала ж іще на таке серйозне діло...

— Все ж якась поміч.

— І поміч, і озватися є до кого.

— Ось бачите. А мені страх як цікаво. І що ви, дідуню, шепочете отим звіряткам, що вони вас не бояться?

— Ач, яка хитренька...

Якби дівчинка освітила дідусеві обличчя, вона побачила б, як він усміхається у вуса та бороду.

Ще б не всміхатися! Коли човен пристає до острівця і лісник виступає на берег, жодна тваринка не кидається навтікача, не брьохається у воді, намагаючись утекти світ за очі й утопитися, аби тільки не датися до рук людині. З появою дідуся Назара і найдикіші звірі стають покірними — самі стрибають у човен. Навіть чималенькі вже лосенята слухняно влягаються на дні й пливуть до безпечного берега, супроводжувані своїми татами та мамами, які долають повеневі розливи плавом. На що вже відлюдкуваті дикі кабани, а й вони не відмовляються од дідусевого перевозу.

Ось тільки прикрість: хоч як намагалася Лана дослухатися, які слова шепоче дідусь, укоськуючи звірів,— нічого в неї не вийшло. Дідусь усміхається й одне твердить: мовляв, спізнаєшся з лісом — сама та наука до тебе прийде.

Під прибутну занадилися до Займи лісокради. Тихенько підпливали до обтопленого лісу, облюбовували дуба, якого хотіли, і, підпилявши, валяли на воду. Обрубували гілля, чіпляли за вершину ланцюг і провадили, куди самі знали. По воді наймогутніше дерево вершиною вперед сплавляти легко і зручно. І ні сліду, ні прослідку.

Дідусь Назар підстеріг злодіїв. Висадився зі свого човника на острів, де орудувало четверо лісопорушників, підійшов непомітно.

— Негарно, хлопці, робите,— сказав замість привітання.

— Го-го?.. Чому? — реготнули ті, четверо.— Ми своє діло робимо вміло. І сміло.

— Ліс — добро народне. У полі колосок, у лісі сучок — берегти треба. А ви його отак шарпаєте. Крадете та наживаєтесь.

— А ми не скнари — можемо ділитися й з тобою. Ось, будь ласка...— І один з лісокрадів

витягнув з кишені гаманця.— Бери, скільки хоч...

— Грошей я не візьму,— спокійно мовив лісник.

— Візьмеш. І мовчатимеш.

— Не візьму. І не мовчатиму. Відповідати будете перед законом.

— Гроші ти візьмеш і мовчатимеш,— зухвало повторив лісокрад.

— Такі, як ви, за півсотні літ не примусили мене робити нечисте діло.

— Гм. Він хоче половити раків на дні найглибшого викруту,— озвався ще один, розмотуючи віжки.— Доведеться тебе, діду, зв'язати та спровадити туди, куди ми знаємо...— І всі четверо почали оточувати лісника.

Ай!..— раптом заволав один із злодіїв.

— Ай!..— репетнув другий.

— Гадюка!..— закричали інші.— Он вона... Рубай!..

Вони розмахували сокирами, намагаючись відбитися од змії. А та, мов блискавка, звивалася поміж гострими лезами, шипіла і наступала, наступала, тиснучи всіх чотирьох до води. Злодюги панічно задкували до човна. Ледве повскакували в нього та запустили мотор. Дідусь Назар гукнув навздогінці:

— Поспішіть до лікарні — змія отруйна!

– Диявол!.. Йому навіть гадюки допомагають!..

Лісник на те тільки всміхнувся.

Не турбуйс-ся, С-справедливий Чоловіче... Великої біди не с-станетьс-ся... Я кус-сала не с-смертельно... Кожен одержав отрути с-стільки, с-скільки було потрібно, щоб провчити грабіжників...

— Дякую, Мудра Голово. Ти нагодилася вчасно. Звідки тільки взялася?

— Я с-спала в човні... Під с-сидінням... Раптом чую... Тепер вони с-сюди навідаютьс-ся не с-скоро...

— Певно, й зовсім забудуть дорогу. Спасибі. Ти врятувала мені життя.

— Мій закон — не забувати добра...

Додому переможці поверталися з трофеями: сокирами, пилками та браконьєрською рушницею — їх покидали злодії, рятуючи власні шкури...

Така вона, Мудра Голова: одчайдушна і вірна в дружбі. Лані з нею ніде не страшно. Щодня удвох мандруючи по всіх усюдах, заглядають у найглухіші закутки лісу. Та хоч як багато всяких див у Займі, цікаво й те знати: а що далі, за лісом? Отож учора побували біля Піщанських, а на сьогодні замислили дошукатися самої Піщанки!

Розділ третій

Мандрували на Великий Луг

Павлуся Лана побачила ще здалеку. Широка дорога — пряма, як стріла, ген-ген куди проглядається. Хлопець мчав на велосипеді, як вітер. За спиною пузирилася темно-зелена сорочечка, холоші штанів, як завжди, підкочені до колін. На останніх метрах кинув руля і привітався з Ланою та Мудрою Головою, сплеснувши долонями над головою.

— А ось і я! Не довго ждали?

— Зовсім не ждали. Прикотив точно.

— Мало дух із мене не вийшов... Стільки всього переробив, щоб звільнитися на цілий день... І таки встиг...— Він аж палав увесь од спішної їзди.

— Бідолаха. Отак ухоркався... Ну, нічого. Тепер відпочинеш. Цілий день — наш!

Павлусевого «коня» завели в кущі ліщини біля невеликої балочки, над якою схилилася старезна верба.

Поки вийшли на узлісся, стільки всього побачили! В дуплі верби назнали бдуда. На дубі при самій дорозі — гніздечко зяблика. І як тільки Лана його помітила! Наче пришите між нижньою гілкою та стовбуром. А стінки вимощені тим самим мохом, що обліплює стовбури старих дубів. І хто тільки навчив того зяблика отак маскуватися!

У верхів'ї високої осики змахнув чорними крильми чималий птах. Хлопець зиркнув угору й радісно вигукнув:

— Так і знав! Он і гніздо! Тільки ж спробуй туди долізти: на самому вершечку...

— А чого туди лізти?

— Як чого? Розваляти.

— Навіщо?

— Сіра ж ворона!

— А якою ж їй бути? Зеленою?

— Отак... Хіба не знаєш, яка шкідлива?

— Не може бути...

— Ой, яка вреднюща! Курчат краде, гнізда малих пташок руйнує...

— Це хто тобі наказав такого?

— Від мисливців чув. Вони навіть завдання мають: будь-коли знищувати сорок, сірих ворон та яструбів...

— У вашому селі, мабуть, жодного курчатка не зосталося...

— Чого б то?

— Ну, як же: сороки та ворони покрали.

— Таке. Усі цілі. Може, в кого і вхоплено якесь одненьке...

— Ось бачиш. Одненьке. А послухав би ти ді-

дуся, то й знав би, скільки користі приносять і сороки, й ворони, навіть яструби. Вони тільки у певну пору бувають шкідливі.

— С-справді... С-сороки, ворони та яс-струби більше корис-сні, ніж шкідливі,— підтвердила й Мудра Голова.

— Ти в полі був, коли трактор оре?

— Сто разів. Тато ж мій механізатор.

— Бачив, як за плугами поспішає гайвороння, а поміж ним і сірі ворони?..

— Ой, скільки їх тоді метушиться...

— То вони личинки хрущів та інших шкідливих жуків визбирують. А діток, зовсім-зовсім маленьких, чим годують?

— Чим?

— Не курчатами ж. Гусінню та комашнею шкідливою.

— А я й не знав...— щиро зізнався Павлусь, червоніючи за свої провини перед птаством. Досі він кривдив і сорок, і ворон: яєчка з гнізд видирав, пташенят забирав, гнізда розвалював... Про все це, хоч і пекла ганьба, щиро розповів Лані. Дівчинці прикро було слухати цю Павлусеву сповідь, але вже й те добре, що хоч правди не побоявся — виклав усе, як було.

— Ти й горобців нищиш?

— А хто б їх жалів?

— За віщо?

— Соняшники та просо п'ють. І коноплі...

— То це у вашому селі вже й олії ні з чого надавити, і каші ні з чого зварити, і мотузки ні з чого зсукати — все горобці випили: соняшники, просо, коноплі?

— Такого намолола...— Павлусь почервонів, як варений рак.— Не все ж вони випивають. Якийсь десяток соняшників, закрайок просянища прихоплять...

— Ось бачиш. Шкода невелика. А користь яку

приносять! Дідуся послухав би... Вони чорногуза хвалять: мовляв, добріший від деяких людей — дозволяє горобцям селитися у своєму гнізді.

— Це правда. На нашій клуні у гайстрячому гнізді їх тисячі...

— А горобеняток вони чим вигодовують?

— Чим?

— Не насінням же, не просом, не сім'ям — комашками та гусінню...

— І це правда... Я тепер жодного гнізда не зачеплю...

— Чесне?

— Чесне. І хлопцям не дозволятиму.

— Дивись. А то я вже почала було шкодувати, що познайомилася з таким розбишакою.

— Еге?

— Справді, думала, що й ти — чужак...— Лана ділила всіх людей на наших і чужаків. Наш — друг лісу. Чужак — його недруг.

Як поминули Займу і зійшли на найвищий горб — аж поніміли від захвату: навколо розстилався неосяжний світ — світ сонячного сяйва, небесної голубіні, зелених просторів. Перед ними хвилювалося море шелюги. Вітру не було, але місцевість горбаста, отож і в тиху погоду здається, що переливається, виграє хвилями. Далі — пасовища, а за ними луги з численними озерами та болотами. За лугами знову розливи шелюги та буйного різнотрав'я. Десь там Дніпро — голуба мрія і Лани й Павлуся. Самої ріки не видно, тільки видно, як час від часу пропливають по ній «ракети», мов білі лебеді. Жовто-смарагдовими боками висвічують задніпрянські, або, як кажуть в'юнищани, тогббіцькі гори. Жовте — то достигають хліба на полях, смарагдовий колір — сади та ліси по яругах. Рідна, мила серцю земля!..

Дорога повела через піщані перевали та видолинки. Обабіч глибокої колії на сірих супісках

ранні трави вже попідгоряли, тільки гриви молочаю, пружностеблого, як жмуття дроту, стояли зелені та бадьорі, наче спека їх і не торкнулася. Де-не-де на тонесеньких ніжках бриніли рожеві квіточки дикої гвоздики — два-три стебельця на кущику.

Пасовища перейшли у вологі видолинки.

Як забрели в трави, аж подих перехопило: уперше в житті босими ногами торкнулися справжнього наддніпрянського лугу! Враз Лана сполохано підстрибнула.

— Ой, мало не наступила...

Роздивилися — пташка якась. Сидить. У густющій соковитій траві біля василькового кущика. Руденьке пір'ячко, дзьобик довгенький. Менша від голуба-горлички. Нагнулися над нею — не ворушиться, по спинці погладили — не тікає. Павлусь на руки взяв — не стріпнулася. Передав Лані — не пручається. Розтулила дівчинка пальці, а вона пурх — і бігом до гніздечка, на свої восьмірко яєчок. І знову сидить, не ворухнеться.

— Ой, люди!.. Ото чудасія!..— Павлусь підвів над гніздечком стебельця прим'ятої трави.

— А як зветься — не знаємо...

То була деркачиха.

— Думаєш, тут карасів нема? — Це вже Павлусь підступив до неглибокої балочки, густо зарослої невисокою лепішкою.

Коли це як шелесне лепішка, а в ній як закахкає — діти аж кинулися з переляку. На якусь хвильку метушня стихла, а тоді біля протилежного берега фур-р-р — качка-крижень. Перелякано кахнула ще раз і мерщій бухнула сірою грудкою на крутий бережок, підгорілий на сонці.

— Бідненька!..— вихопилось у Павлуся.— Мабуть, поранена...— Хлопчик кинувся за качкою, яка нешвидко почеберяла по суходолу, тягнучи ослаблі, наче поперебивані, крила. Вона під-

пускала Павлуся так близько, що той ось-ось мав ухопити її, але саме в той момент, коли простягував руку, мало не торкаючись хвоста, качка підлітала вище, потім знову падала, тягла розпущені крила. І так далеченько віднадила хлопця, нарешті набрала висоту й потягла над Костовичем-болотом, наче балочка з лепішкою її вже й не цікавила. Зніяковілий повернувся Павлусь. Лана помирала зо сміху.

— А що, впіймав? Не бідненька, виявляється, а хитренька. Отак вона від маленьких небезпеку відводить. Ми з дідусем уже знаємо ці хитрощі. Сховаймося. Скоро повернеться до балочки й почне скликати свою малечу.

Затаїлися за горбком. Коли це й справді. Качка-мама повернула до балочки, покружляла, кахнула й шугнула в лепішку. У відповідь почулося тоненьке пі-пі — тут, там, по всій балочці. Згодом усе стихло.

— Он вони!..— Діти прикипіли поглядами до підгорілого бережка: по ньому за качкою-мамою котилося дев'ять жовтеньких з темними спинками м'ячиків.— До великого болота повела...

— Ото хитрюща!..

Дісталися неглибокого бродка. Одразу після повені тут нуртує бистра, а влітку течія повільна, спокійна, води — до колін. Дно піщане й чистечистісіньке: видно навіть, як на дорозі шугаютьвигулюють косяки мальків.

— Ура! Рядовиця!

— А що це таке?

— Правду казали дідусь: Вузенька допровадить до самої Рядовиці. Оце ж він і є, бродок. По ліву руч буде Химчин викрут, по праву — Піщанка. Он вона!..— Лана аж застрибала на радощах.

— Як ти взнала? Я вищий, а не бачу ні води, ні берега...— Павлусь аж на пальці спинався, розглядаючи місцевість.

— Придивися краще — сам здогадаєшся.

— Крячків багато... Отже, озеро велике.

Лана задоволена: з кмітливим хлопцем подружилася.

Круто звивався перетóк у ситнягах та рогозах, утворюючи десятки заток, затягнутих лататтям, різаком та кропивкою. Зелені хащі чергувалися з чистими плесами. З них зривалися поодинокі чирята — красиві качечки, найменші з усіх своїх диких родичів. Повільно злітали, як сріблясті лайнери, великі і малі чаплі. Ці здалеку запримічають, хто до них наближається. А дикі курочки та лисухи випурхували з-під самих ніг й одразу ж падали в густі зарості. Тужливо й тривожно посвистували кулички. Підлітали і мерщій завалювались у гущаки якісь дивні птахи, яких ні Лана, ні Павлусь ніколи не бачили. Хоч дідусеві книжки з собою носи!

А вже над Піщанкою стояв такий галас, що можна було подумати: столиця крячків. Самі крячки. Наче іншої птиці й на світі немає. Як комашня. В'ються і в'ються, то ширяючи над водою, то раптом стрімко зринають угору, завмираючи в одній точці. Вмить складено крила. Шубовсть! — і вже у дзьобі рибинка.

— А гніздо в крячка знаєш яке?

— Ніколи не бачила.

— Кілька перехрещених стебелець ситнягу, трохи травиці — ото й уся крячкова оселя. А лежить прямо на воді. Гойдається на хвилях. Сам бачив. Їх на Йовхи́мовому болоті повно. Туди корову до череди гонив...

— Вічні рибалочки — так їх називають дідусь.

— Чому вічні?

— Завжди їхній дзьоб униз націлений. А очі, мабуть, до самого дна бачать. А дно тут знаєш яке?

— Яке?

— Якщо й три жердини зв'язати, то не дістанеш. А щуки, кажуть, такі, що й човна з рибалкою перекидають... А сомища... диких качок хапають...

Павлусеві вірилося і не вірилося. Більше вірилося, бо озеро й справді величезне. З півночі чисте, з твердим піщаним дном. Два кроки ступив — і вже тягне тебе в таку чорну глибінь — аж холод по спині пробігає. Прірва! З трьох інших боків береги пологі, облямовані заростями очерету, рогозу та ситнягу. Поміж кружалами латаття красуються білі лілії. У водяних хащах раз у раз булькає і сплескує: жирують щуки, окуні, судаки...

Купалися скраєчку, з того берега, де темно-зеленою, аж чорною, стіною стояв ситняг. То певна ознака: не глибоко. Пам'ятали про мудрість: не знаючи броду, не сунься у воду. На мілководді грали у верха, здіймаючи райдужні вихори бризок. Набігавшись до знемоги, загоряли на піску. Пісок тут, правда, не такий чистий, як біля Піщанських,— із сірими грудочками, зате видно далі,— може, аж до Канева...

Павлусь дивився на Лану і дивувався: тонконіжка, на худеньких плечах довжелезне волосся, личко також худеньке, а така прудка, спритна та витривала. Навіть не захекалася. А він розпашів, як горщик біля жару.

— Утомився? — Дівчинка дивилася на нього співчутливо, проте не могла стримати усмішки: хлопець сопів, немов на нього ведмідь насів.— Менше ганяй на велосипеді, ходи пішки...

— ...не буде замішки.

— Не так будеш утомлюватися. Ми з Мудрою Головою тільки пішки мандруємо. А коли вже находимося, що й з ніг падаємо — викликаємо таксі.

— Таксі? — Павлусь схопився на коліна.— Це ж тільки в місті...

Лана всміхнулася.

T

— Такого у жодному місті нема. Викликати? Тільки не бійся.

— С-справді... Це зовс-сім не с-страшно...

Павлусь завагався. Дивився на Лану, наче хотів прочитати її думки. Хтозна, якого коника вона викине цього разу.

— Викликаю. Спокійно.— Дівчинка збігла на високий горб, приставила рупором долоні до рота і подала сигнал, від якого у Павлуся поповзли по тілу мурашки.— А-у-у-у-у! — протяжно й сумовито понеслося на всі чотири сторони.

«Що вона затіває?..» — Хлопець почав тривожитись.

— Почекаємо. Якщо таксі недалеко і нас почуло — примчить.— Лана сіла біля Павлуся і підбадьорливо всміхнулась. Той, одначе, непевно озирався.

Минуло небагато часу, і Лана, просявши, торкнула Павлуся, таємниче зашепотіла:

— Бачиш? Он з осоки виглядає.

Хлопець вдивлявся так пильно, що аж сльози набігли на очі. Проте нічого не бачив.

— Он... Вуха й кінчик носа...

Він не бачив ні вух, ні кінчика носа.

— Та он же, біля самісінького краю заростів...

Нарешті побачив і... мимоволі притиснувся до Ланиного плеча.

— Вовк...— прошепотів, полотніючи.

— Атож! То і є наше таксі. Сиди спокійно, не бійся.— Лана майнула до осоки, радісно загукала: — Це я, Залізна Щелепо! Це я! Це я тебе покликала...

Два стрибки — і біля дівчинки лащився величезний вовчище. Навіть доросла вівчарка поряд із ним здавалася б щеням. Звір безупинно махав пухнастим поліном-хвостом, лизав Лані руки й тоненько повискував. Вона гладила його, промовляючи:

— Хороший мій вовчок-сірячок... Розумненький мій... Я знала, що ти десь недалеко...

Підповзла змія.

— Тисячу літ хай буде здорова Мудра Голова! — першим привітався сіроманець.

— Тис-сячу літ хай не знають утоми ноги Залізної Щелепи! — відповіла змія.

Лана попросила:

— Покатай мене, вовчику.

— Залізній Щелепі завжди приємно катати Маленьку Господарку Лісу.

— Підвези он до того хлопчика.

— А хто він?

— Він наш. Дуже славний. Я вас познайомлю.

— Справді... С-славний... Чес-сний і с-сміливий... Як Залізна Щелепа...

— Радий, що людський хлопчик чесний і не боягуз.

Кроків за три від Павлуся Лана зіскочила з вовка.

— Знайомтеся! Будьте друзями! Це Павлусь. А це, Павлусю, Залізна Щелепа.

— На чесну дружбу! — Сіроманець простягнув хлопцеві здоровенну лапу. Той був ні живий ні мертвий. Хотів сказати, що теж радий, але язик не слухався. Сяк-так підвівся на тремтячих колінах, а стати на ноги вже й сили не вистачило, хоч знав, що знайомитися, на колінах стоячи, не зовсім чемно. Виручила Мудра Голова.

— Людс-ський хлопчик так захоплений с-силою та крас-сою Залізної Щелепи, що й с-слова не може с-сказати...

Її підтримала Лана:

— Авжеж. Павлусь зроду не бачив так близько справжнього вовка. — Вона притулилася щокою до його чорного вологого носа.— Наш вовчик нікого не кривдить безпричинно.

Павлусь усе ще не міг отямитись. Був у смішному становищі: його назвали сміливим, як Залізна Щелепа, а «сміливець» немов до землі приріс. Нарешті видавив:

— Я т-також... п-поважаю...— А кого — здогадуйтесь.

— Авжеж, сміливий обирає другом тільки сміливого,— з гідністю мовив Залізна Щелепа.— Моя лапа на вірність.

Цього разу Павлусь тремтячими руками обхопив її, і Лана на радощах застрибала:

— Ура! Двоє сміливих подружили навік! Двоє сміливих подружили навік!

Потім купалися. Залізна Щелепа кілька разів — туди й назад — перетнув Піщанку. Він то поринав у воду з головою, то робив величезні стрибки, наче когось наздоганяв, то плив так тихо й затаєно, що видно було самі тільки вуха та кінчик носа. Мудра Голова виплила на середину озера, пірнула і не з'являлася так довго, що всі подумали: чи не втопилася? Нарешті випірнула й поспішила на пісок.

— С-страх, яка глибина!..

— Дістала дна?

— Не діс-стала... Мабуть, його зовс-сім немає...

Лані захотілося, щоб Залізна Щелепа покатав Павлуся.

«Цього ще мені бракувало...» — подумав хлопець, благально глянувши на Лану. Вона всміхнулася.

— Це зовс-сім не с-страшно,— запевнила Мудра Голова.

— Охоче покатаю сміливого вершника.— Залізна Щелепа підійшов до Павлуся. Ні, хлопець не боявся впасти, бо на коневі вже їздив без сідла, навіть без вуздечки. Страшився іншого: а раптом сіроманець швиргоне з себе та покаже ікла? Такі, як у мультику бачив.

А Залізна Щелепа й не помишляв про підступність. Поніс вершника обережно, припускав поступово і розвинув таку швидкість, що Павлусеві здалося, ніби літак, який пролітав саме над ними, завис в одній точці. Хлопець припав до вовчої шиї, як вершник до гриви коня. Подумалося: ніхто з хлопчиків ще не катався на лісовому таксі. Ця думка так радувала, що він забув навіть про свої страхи і закінчив об'їзд не осоромившись.

— Ото здорово!..

Лана сяяла від задоволення: Павлусь пересилив себе, дарма що уперше в житті бачить такого грізного звіра.

Попрощалися на перехресті Широкої та Вузенької доріг. Павлусь поїхав додому велосипедом через Саєвиччину греблю — селом, а не левадами. Лана поспішила до себе на кордон. Мудра Голова поповзла на Довгий Горб — там її оселя. А Залізна Щелепа подався на Коша́рища — до свого лігва.

Розділ четвертий

Все про вовків

То ще в квітні було.

Залізна Щелепа прокинувся од незвичного шарудіння, плюскоту та дзюрчання. Схопився на ноги, прислухався. То повенева вода перекотила через піщаний горб і текла улоговиною, зносячи торішнє листя, сухе бадилля, паліччя. Виповнюючи ями й видолинки, вона дзюркотіла, булькала, пінилась. Батько-вовк збіг на узвишок, зиркнув сюди-туди й метнувся до лігва:

— Біда, Альто! Нас оточила вода... Мерщій вибираймося з шелюги!..

Вовчиця-мати здригнулася, підхопилась і з тривогою глянула на четвірко малят. Вони спали, збившись докупи, біля її теплого живота.

— Що ж робити, Залізна Щелепо?

Батько-вовк збіг на узвишок, оглянув лугове роздолля. Дніпро вийшов із берегів, стрімко ринув на пониззя, на болота. Вода наступала широкими долинами, обтоплювала горби, місцями голі, місцями порослі дубняком, червоною лозою. Залізна Щелепа примітив найвужчий перешийок.

— Берімо по маленькому — і за мною!

— Серед білого дня?..— Вовчиця боязко оглянула відкритий простір.

— Вночі буде пізно. До вечора тут стоятиме море води.— Узявши вовченятко зубами за шкірку біля голови, Залізна Щелепа першим поплив через широкий жолоб, виповнений прибутною. Він задирав морду, хоч це було нелегко, і вовченятко замочило хіба що задні лапки та хвостик. Вийшов на берег, подивився навкруги, поклав маля на сухе, а вже тоді стрепенувся — обтрусивсь. Усе так само робила Альта.

Батько-вовк ще й ще раз окинув поглядом місцевість.

— Спокійно, мамо: ніде нікого. За мною. Он у ті кущі...

Сховали малят у дубняку і знову мерщій до лігва. Тільки тоді, коли весь виводок був перед нею, вовчиця полегшено зітхнула, прилягла й стала облизувати дітей.

— Відпочинь, Альто. І знову в путь. Поки не виповнило низини, треба вскочити у Піща́нські, а там і За́йма поряд.

Низинами вже котила вода, але Залізна Щелепа і тут примітив найвужче місце. Переправили малечу в шелюгу під саму Займу. Альта з дітьми затаїлася в кущах, а батько-вовк, нітрохи не перепочивши, подався на вивідини. Він знав ліс, як

старі шрами на своєму тілі, знав усі ходи й виходи, або лази. Тут і думати нічого: найнадійніший глухий закуток — на Кошарищах. Піщані горби там стрімкі — найвища повінь не здереться, і молодий сосняк густющий, не пролізти. Та було в Залізної Щелепи непорушне правило: ніколи не потикайся туди чи туди, не прослухавши і не пронюхавши місцевості. І цього разу він добре помотався по лісу, поки переконався: облюбований закуток безпечний з усіх боків. Тільки тоді під густим віттям вигріб неглибоку, але простору яму, вистелив її опалою глицею та сухою травою.

За два рази вовки перенесли дітей у нову схованку. Альта одразу ж оцінила кмітливість батька-вовка: він вибрав пристановище в такому місці, що навіть сліди їх не могли виказати: у сосняку лежав товстий шар опалих голок.

Але ніщо в Займі не залишається непоміченим для старого лісника. Невдовзі він уже знав про новосельців і приглядав за ними. Якось вирішив заглянути до лігва. Поліз у сосняк. Першою звідти шмигнула вовчиця, за нею крутнув Залізна Щелепа. Тікаючи, сіроманець встиг помітити: за плечима в людини була довга залізна трубка. Стільки разів при зустрічі люди націлювали на нього такі трубки! Тоді гримів грім, і його, Залізну Щелепу, бувало, обсипало важкими кульками, які обпікали тіло. Хіба мало їх, отих пекельних кульок, позасідало під шкірою, повростало в його могутні м'язи! Та от дивина: цього разу людина не спрямувала на нього своєї страшної трубки, хоч була зовсім близько.

Аж до смерку вовча пара не ризикувала витикатися з очерету в болоті. Альта тремтіла від жаху. Скільки разів було так, що після відвідин людиною лігва воно залишалось порожнім... Вони обережно підкрадалися до посадки, прислухалися, принюхувались. Людини поблизу вже не було,

хоч у сосняку ще тримався її запах. Альта просунула морду під лапате віття і не втрималася — тоненько вискнула від радості: всі четвірко дітей були цілі-цілісінькі. Вона обнюхала їх ще й ще раз, облизала кожного і всіх разом, потім лягла й почала пригортати малечу до живота.

Батько-вовк сидів на сторожі.

— А в мене для Фунтика новина!

— Яка? — Лана вистрибом бігла назустріч дідусеві.— Хороша?

— Цікава...

Як вона любила хвилини, коли дідусь повертався з роботи й увіходив у двір. Височенний (ноги як у лося; його й прозвали Лосем), широкоплечий, із запалим животом, наче по тижню нічого не їсть, Назар Петрович Назаруха, одвічний лісівник, ступав статечно, впевнено, гідно, як ходять по рідній землі. Ззаду за поясом — неодмінна сокира, за плечима — двостволка, з якої хтозна чи й стріляв коли, бо носив у кишені все ті ж чотири патрони. Тільки тоді, коли дідусь Назар був виморений украй, його виказувала нога, потрощена у війну осколком: він помітно накульгував. Але хоч який був натомлений, а, запримітивши Лану, тепло всміхався й підбивав вуса зігнутим середнім пальцем. Лана обхоплювала його руку, тулилася щічкою до широкої шкарубкої долоні — і не було для дівчинки в цілому світі нічого милішого, ніж дідусева ласка. Лана знала, яка у нього важка та неспокійна служба, тому завжди старалася зустріти якоюсь приємністю, хай навіть маленькою, чимось потішити.

— А я в дворі підмела,— хвалилася, заглядаючи дідусеві в очі. Або:— А я приготувала щось таке смачнюще...

У старого чоловіка тепліло на душі, і втома наче сповзала з плечей.

— А у вас же, дідуню, яка новина?

— А не злякаєшся? — навмисне таємниче запитував дідусь.

— Хіба нам личить боятися? Живемо в лісі.

— Ну, то ось... У Займі з'явилися вовки.

Оце так! Сказала — не личить боятися, а сама від несподіванки аж зупинилася.

— Вовки? Справжнісінькі?

— А які ж? Лялькові?

Того вечора тільки й розмов було, що про вовків. Лана розпитувала про все: і скільки їх, і які, і звідки взялися, де оселилися, залишаться в Займі чи, як вода спаде, знову подадуться в дніпрову шелюгу...

— А як же тепер мені бути? Ходити по лісу, як і раніше, чи й з двору не витикатися? — горнучись до дідусевого боку, цікавилась мала.— На людей вони нападають?

Дідусь Назар розповідав усе, що чув про вовків із самого дитинства. Знав багато всяких вовчих історій, бувальщин і небилиць, і кожна була для дівчинки така цікава, що вона просила розповідати ще й ще.

— З батьком моїм була оказія,— оповідав дідусь.— Вийшли удосвіта на зірки подивитися, аж чують — у сусідській загороді свиня кувікає. Глянули через тин, а там он що: вовчище ухопив льоху за вухо та й тягне до прочинених воріт (сусіди забули на ніч на защіпку взяти). Свиня кувікає й упирається — не хоче йти до вовка в гості. Так він її хвостом підганяє...

— Хвостом?

— Хвостом, як прутом. Ну, батько й накричали. Вовк покинув свиню, перескочив через тин і втік.

— А ви, дідуню, часто з ними стрічалися?

— Траплялося. Перед війною, у війну й після війни вони цілими тічками ганяли. Такі, було,

концерти влаштовують, що аж волосся дротом стає, картуза піднімає.

— І ви бачили цілу зграю?

— Не тільки бачив, а й здибувався. Після війни, як тільки лісникувати почав. Іду окрайком Займи, валок там є вздовж лісу, з давніх-давен насипаний, бачу — чешуть із лугу. Дев'ятеро чи десятеро. І прямо до лісу, прямо на мене. Встиг я на гіллякуватого дуба вискочити. Так вони, мабуть, годин зо дві мене стерегли, а потім по-о-далися у бік Козинців.

— А правда, дідуню, що вовки вогню бояться?

— Та щоб дуже, то й не сказав би. Одного разу, коли ще парубком був, повертався я із Городища пізненько; вже за північ перевалило. Вийшов за село, оглянувся — вовк! Припускаю в ході — він також. Я бігти — він за мною. Біжу й підкладку піджака прориваю — вату висмикую. На щастя, сірники при мені були. Став ту вату палити та на дорогу кидати — біжить.

— Біжить?! — Лана аж підхопилася.

— Біжить, капосний. Тоді я всього піджака підпалив. Тікаю й махаю над головою. Не боїться! Піджак горить, а вовк женеться! Добігаю до своїх воріт — піджак догоряє. Ускакую в двір — і вовк за мною. Хвостом махає. Роздивився — аж то наш Сірко, бодай був скис!..

Лана аж подушку обхопила — так сміялася. Тієї ночі їй снилися четвірко пухнастих вовченяток. Вона гралася з ними, як із маленькими цуценятками, а батько-вовк і мати-вовчиця лежали біля лігва й довірливо поглядали на веселу забаву малечі з людською дівчинкою.

Незабаром Ланині сни збулися. Спочатку із Залізною Щелепою заприятелював дідусь Назар, а згодом і Маленька Господарка Лісу. Це сталося десь через місяць після того, як лісник уперше заглянув до вовчого лігва. Потім вони зустрічалися

ще і поглядали один на одного віддалік. А це спіткалися у Глушківському. Глухий куток лісу, стежка, протоптана звіриною в таких нетрях, що і вдвох розминутися важко. З обох боків болото з височенними, як бамбук, хащами очерету.

Стояли так близько, що один чув, як дихає другий. Довго, уважно дивилися один одному в очі.

— Тобі треба пройти? Іди.— Лісник відступив убік.

— Спасибі,— чемно сказав вовк.— Але це я, Залізна Щелепа, маю поступатися перед Справедливим Чоловіком.— Він також зійшов зі стежки.

— Ти знаєш, як мене звуть? Звідки?

— Чув од Мудрої Голови.

— А-а. Є така. Дуже смілива. Як і Залізна Щелепа. Адже ти мене не боїшся?

— Як бачиш, не тікаю.

— Навіть від цієї штуки? — Дідусь Назар показав на рушницю.

— Чи маю боятися чоловіка, який подарував життя моїм діткам? Спасибі.

— Життя дарує природа. Я тільки не відняв його у них.

— Залізна Щелепа віддячить Справедливому Чоловікові одвічною вірністю.

— Вірю чесному слову Залізної Щелепи.

На тому розійшлися.

Пізніше з вовком познайомилася й Лана. Певна річ, вона страшенно злякалася, коли побачила його вперше. Як Павлусь, а може, ще й дужче, бо була одна в лісі віч-на-віч із величезним вовчищем. Сірий, правда, не клацав зубами, не шкірив ікла, не гріб землю задніми лапами — спокійно зійшов зі стежки, на якій вони зустрілися, й сів віддаля. Лана здогадалася, що це був Залізна Щелепа, бо, крім його родини, в Займі вовків немає. Знала, що дідусь уже заприятелював з ним.

І все-таки вовк у лісі... Сіроманець заговорив перший:

— Не бійся. Я Залізна Щелепа, приятель Мудрої Голови та Справедливого Чоловіка. Хіба цього мало? Справедливий Чоловік зберіг життя моїм дітям. Хіба я маю заплатити за це невдячністю? У Залізної Щелепи справді залізні щелепи і гострі, як мечі, ікла. Вони вмить будуть повернуті проти того, хто тільки подумає скривдити Маленьку Господарку Лісу. У Залізної Щелепи міцна спина й невтомні ноги. Вони завжди помчать туди, куди накаже Маленька Господарка Лісу. Одне тільки її слово! Найдорожче для Залізної Щелепи — його діти. А Залізна Щелепа щиро признається Маленькій Господарці Лісу: його малята і дружина Альта у сосновому острові на Кошарищах. Хіба цього мало, щоб Залізній Щелепі повірити?

— Я вірю Залізній Щелепі,— відповіла дівчинка. Пропав страх — з'явилося бажання покататися, і вона спитала:— Можна сісти?

Сіроманець пригнувся. Лана всілася йому на спину — широку і м'яку, як застелена килимом лава.

— У Карасисте, до дідуся. Там вони траву косять...

— О! — зрадів лісник, побачивши Лану на вовкові.— На такому таксі і я покатався б залюбки. Шкода: ноги лосині — довгі, волочитимуться.— Він поставив косу під дубом і підійшов до вершниці та незвичайного рисака.

Ось від кого пішла назва «лісове таксі». Лані дуже подобалося їздити на ньому, але вона не зловживала добротою Залізної Щелепи — любила з Мудрою Головою ходити пішки. Тільки іноді, коли треба було кудись дістатися негайно, подавала сигнал. Залізна Щелепа прибігав миттю. Звичайно, як був недалеко.

— Така спека, що через день сінце і в копиці можна класти,— зауважив дідусь Назар, витираючи спітнілого лоба.— Ще якби завтра підворушити, то було б як порох.

Лана промовчала, але про себе замислила: завтра прискочить сюди з грабельками. Дідусь і не знатимуть. Побачать, як уже сіно буде перекинуте. Ото здивуються! «Хто б це так похазяйнував?» А вона відповість: «То, напевне, Мудра Голова та Залізна Щелепа».

— А я завтра до райцентру подамся,— похвалився дідусь Назар.— Літо вповні, діла всюди он скільки, а лісничий надумав нараду скликати. І що там за гарячка така?

— А яке, дідуню, зараз діло, крім косовиці?

— Косовиця — першорядне, звичайно. Заготуєш сіна з літа, то й зимівля буде сита. А у нас же з тобою знаєш скільки худібки всякої: лосі, олені, лані, козулі, зайці — всі до сінця охочі. І кормові віники саме час заготовляти.

— А що це таке?

— Молоденьке гіллячко, пов'язане у віннички. То справжні ласощі для диких тварин. Узимку листя на деревах та кущах немає, все снігом заметено, до трави й не доберешся, а ми — ось вам, будь ласка, зелені: хоч і сухенької, зате молоденької, поживної.

— А яке, дідуню, гіллячко найбільше люблять дикі тварини?

— Найчастіше заготовляють липове, березове, дубове. Можна й осикове, вільхове, ліщину...

— А як його заготовляють?

— Як заготовляють? А так: щоб і кози ситі були, і сіно ціле. Тобто щоб і віники були, і лісові шкоди не завдати.

— Як саме?

— Ну, не станеш же ти з берізки вершок зрізати. Деревце підчухрати треба — нижчі гілочки

зняти. Тоді воно буде схоже на деревце, а не на кущ.

Залізна Щелепа лежав під кущем і слухав розмову більше з увічливості — заготівля на зиму сіна та віників не була для нього справою найважливішою. Зате коли в лісі почувся густий і сильний собачий бас, одразу схопився й нашорошив вуха. Гавкання наближалося — розмірене, уїдливе, грізне:

— Гув-гув-гув!..

— Гарбузенків гончак. Знову кіз турляє...— Дідусь Назар підвівся, став наслухати.

— Сюди наближається. Із Глушківського жене,— визначила Лана.

— Безсовісний чоловік! Ніколи його на цеп не візьме. Давно вже можна було б приборкати бродягу, так пакості ж не хочеться робити: пес путній, породистий, а життя звірині не дає.

І справді, з боку Глушківського на дорогу вискочили дві руді кізки і зовсім маленьке козенятко, яке ледве потрапляло за прудкими татом та мамою. Перегодом, гаряче дихаючи, з підліску виринув здоровенний собацюра. Вуха обвислі, боки коричневі, спина аж чорна, схожа на спину Залізної Щелепи.

Шерсть на загривкові вовка наїжачилась, він нетерпляче вискнув:

— Ну, начувайся!..— І ринув навперейми. Ще стрибок, ще — і всією могуттю тіла вовк збив гончака з ніг. Зчинився такий рик, що Лана затулила вуха. Закрутився один чорно-коричневий клубок. Нарешті гончакові вдалося схопитися на ноги, він підібгав хвоста й кинувся тікати. Залізна Щелепа знову налетів на нього, як вихор, збив з ніг — і чорно-коричневий клубок завертівся знову. Гончак був дужий, сміливий, злобний — вступав у сутички навіть із великими вепрами, а підсвинків притискав до землі і тримав до підходу хазяїна.

Але тут суперник був такий грізний, що гончака могли врятувати тільки ноги. Йому ще раз вдалося вирватися з вовчої пащі. Вовк гнав його через ліс, через усі левади...

— Залізна Щелепа провчив бродягу,— сказав сіроманець, повернувшись до лісника та Лани. Він був розкудланий, зі свіжими подряпинами на вухах та носі.

— Ти поранений, Залізна Щелепо...— Дівчинка схилилася над вовком і заходилася витирати кров.

— Шрами на тілі переможця — не ганьба,— відповів вовк.

— Ти дуже мені прислужився, Залізна Щелепо,— сказав дідусь Назар.— І браконьєри, і їхні собаки не дають лісові спокою. Може, коли-небудь підемо на засідки?

— Залізна Щелепа до послуг Справедливого Чоловіка.

— Дуже добре. Я подам сигнал.— Дідусь Назар знову взявся за косу.

— Моя оселя не так далеко. Загляньмо. Мама Альта і всі малята дуже зрадіють.

— А можна? — загорілася Лана.

— Бажання Маленької Господарки Лісу — для Залізної Щелепи радість.

— Хочу бачити їх...— Сказала і тільки тоді подумала, куди вона наважилася заглянути.

— Хвилинку. Попереджу своїх.— Залізна Щелепа залишив Лану край посадки і щез в гущавині. Якусь мить дівчинка сумнівалася: чи не відмовитись, поки не пізно?

— Приймай гостю, Альто.

— Хто вона?

— Маленька Господарка Лісу.

— Чи це не зашкодить? Наш закон — відводити всяке стороннє око од наших дітей.

— Очі бувають різні. Маленька Господарка

Лісу дивиться на світ очима чесними. Я вірю дівчинці. Будь спокійна.

Залізна Щелепа повернувся, і Лана зробила перший крок. А хто зробив перший крок по стежці сміливих, той уже не зупиниться.

Прийшли до чималої прогалини в міжрядді молодих сосонок. Як видно, тут гралися вовченята, бо глиця була збарложена, перемішана з травою, піском, пір'ям. Самого лігва Лана не бачила. Раптом з-під густого лапчатого віття виткнулася морда, схожа на морду Залізної Щелепи, хіба трохи тонша. Жовто-зеленими спалахами блимнули очі. То Альта. Побачивши дівчинку, вилізла зі своєї схованки, а за нею викотились, обганяючи один одного, чотири темно-коричневі клубочки. Від несподіванки передній із них загарчав, але зразу ж завиляв коротким хвостиком.

— Перед Альтою — Маленька Господарка Лісу,— сказав Залізна Щелепа.— А це наші діти.

— Діти — це все, що є у нас найдорожчого,— мовила вовчиця-мати, уважно вивчаючи дівчинку і поглядаючи на своїх малят. А ті вже оповивали Лану за ноги м'якенькими лапками, кусали пальці босих ніг, але не боляче — тільки лоскотали.

Дорослі вовки посідали. Лана зовсім забула, куди потрапила — нагнулася і гладила пухнастих вовченяток. Малюки розігралися так, що вже й на руки один з-перед одного забиралися, і цілуватися полізли. Дівчинка тікала, а вовченятка наздоганяли її, хапали за ноги, перевертались на спинку, смоктали пальці. Потім тікали вони, а Лана наздоганяла. Звірятка спритно шугали під зелену завісу сосняка, очевидно, вже знаючи, що лігво — їхній захисток. Та знову вискакували, нападали на дівчинку, силкуючись її подужати.

— А як їх звати?

— О-о,— батько-вовк і мати-вовчиця задоволено переглянулися.— Ми дали їм найкращі іме-

на. Найстаршенький — Крутолобий, за ним — Пухнастий Хвіст, потім — Віхола, а найменшенька — Пустунка.

То справді було пустотливе створіння. Трохи менше від своїх братів і сестри, але таке жваве, що й хвилини не сиділо спокійно. Пустунка то крутилася, як дзига, намагаючись ухопити власний хвостик, то ганяла кругом дівчинки в один, а потім у другий бік, то перекидалася з іншими вовченятками, то пускалася навтікача, заохочуючи, щоб за нею гналася гостя. Ніколи не сподівалася Лана, що навтішається такою цікавою грою. Вона подякувала батькам за гостинність.

— Чи можна нам бути спокійними? Чи наше скромне життя у цьому привітному лісі залишиться таємницею? Хоча б до першого снігу...— В очах вовчиці-мами були благання й надія.

— Обіцяю берегти таємницю,— заспокоїла її дівчинка.

Розділ п'ятий

Літо зиму годує

Як поверталися від Піщанки, Павлусь закинув:

— А завтра ж як? Знову на луг? І знову до якогось незнаного озера?

— Хотілося б. Але діла багато.— Це Лана.

— С-справді... Багато с-справ...— Це Мудра Голова.

— Яке ж у вас діло?

— І просо прополоти, й кукурудзу підгорнути...

— Яке ще в лісі просо та кукурудза?

— Звичайне просо. З якого пшоно товчуть та кашу варять. А дідусь його для зимової підгодівлі сіють. Уявляєш: снігом усе заметено, не знайти ні зернинки, ні насінинки. Тут дідусь і виносять свої

літні гостинці: їжте, куріпки, їжте та Справедливому Чоловікові дякуйте. Це він виростив. Ніхто йому таких завдань не давав. Сам ділянку в лісі зорав, посіяв, доглянув, зібрав, щоб голоду ви не знали та від лютої стужі не потерпали...

— А кукурудзу?

— То для кабанів та фазанів. Бачив би ти, як вепри з вепринятами дожидають дідусевої вечері. Тільки починає сутеніти, вже й тупцюють у кущах поблизу того місця, де дідусь качани висипають. Не встигнуть сани від'їхати, як вони налітають і трощать. А точні! Годинник за ними звіряти можна: о пів на шосту вже ждуть...

— Я й не знав, що їх підгодовують. А мені можна?

— Що — можна?

— Тобі допомогти?

— Хіба ти вмієш сапу тримати?

— Не вмів би, у селі живучи!

Це було вчора, до розмови з дідусем Назаром у Карасистому. А сьогодні Лана вже іншої думки: просо та кукурудза підождуть, бур'яни ще невеликі. А сіно треба хапати, поки година. І дідусь прохопився: якби підворушити покоси, то на третій день і в копиці класти можна. То чому б оце їм удвох з Павлусем не підворушити? Робота посильна, приємна.

Лана й обід приготувала: як не є — не одна. Сама буває, й цілий день іноді проходить не ївши, а Павлусь, може, й не звик без обіду. Отож напекла дерунів на салі, насмажила грибів — склала усе те в дві невеликі полив'яні мисочки, а з погреба принесла літрову банку березового соку. Ото напій! Надворі спека, а він холодний, запашний, бо приготовлений вміло: підсмаженим ячменем та сухими сливами-угорками приправлений. Пий і хочеться. Дідусева робота.

Лана зустріла хлопця на перехресті Широкої

та Вузенької доріг і сказала, що полоття підожде — краще впорати сіно, поки не хлинули зливи. Павлусь зрадів справжній чоловічій роботі:

— Нічого так не люблю, як сінокіс та жнива!

Уже він пробував на леваді і сіно у валки зносити, і навіть копиці класти, але та робота для нього поки що задоросла, а перекидати сінце, підворушувати, щоб швидше сохло,— то його заняття. Та ще в лісі, де стільки зваб, стільки чудес!

Як прийшли в Карасисте, Павлусь одразу заявив:

— Під дубиною твоє, при болоті моє.

— Еге, хитренький!

— Чому хитренький?— удаючи, що нічого не розуміє, спитав хлопець.

— Думаєш, не знаю? Під дубами покоси тоненькі, а при болоті — як гори.

— Так ти ж мала. Аж на два роки менша.

— Хіба то багато?

— Хіба мало? Та ще й дівчина. Тобі ще з ляльками бавитися.

— І тобі.

— А ми зараз покажемо — з ляльками чи з граблями.

Закипіла робота. Обоє трудилися завзято. При болоті покоси, звичайно, не такі, як на лісових галявинах: перекинув і досить. У пониззі треба добре розворушувати злежані пласти; а ще краще виносити прив'ялу траву оберемками на горбочки та розтрушувати, що Павлусь і робив.

Сонце підбилося височенько, певно, і йому було цікаво поглянути, як ідуть справи у Лани та Павлуся. Припікало. Але хлопець і слухати не хотів про перепочинок. Лана вже й сердитись почала: упертий. А він своєї:

— Ти перепочивай, а я он до тієї вільхочки дійду.

Сказав — і не поступився. Дійшов. А вже тоді встромив граблі в землю й витер спітнілого лоба.

— Може, ти вже їсти захотів?

— Я снідав. Води б оце... З вашого колодязя.

— Зараз нап'єшся.— Дівчинка вийняла з рогозяного кошика літрову банку.

— Що це? — Павлусеві не хотілося відриватися від посудини, проте він надпив небагато: день великий, а треба ж не тільки йому.

— Смачне?

— Не знаю, з чим і зрівняти...

— Березовий сік.

— Ото! Зроду б не подумав...

— Це дідусь у нас майстер.— Лана розповіла, як приправляється сік за дідусевим рецептом. А вже в обід, коли дійшла справа до дерунів та грибів, виявила свій кухарський хист.

— Ні, справді, добрі деруни? — допитувалась, хоч бачила, з яким апетитом їсть хлопець.

— Ніколи таких не їв.

— Це я напекла.

— Ти? — здивувався Павлусь.

— А хто ж? Я все сама готую. Ми ж тільки вдвох із дідусем...

— А... інші?

— Інші?..— Лана зітхнула.— Інші — теж дідусь та бабуся. Молодші. Дідусь Андрій — син дідуся Назара, бабуся Настя — невістка. Вони в Києві живуть. З моїми татом та мамою.

— У самому Києві?

— У самому. У новому районі — на Оболоні. Ой, як там гарно! З балкона й Дніпро видно. Хоч вудку закидай. Тільки дідусеві Андрію не до рибальства — серце дуже слабе. До нас листи пишуть. Дуже переживають, щоб зі мною нічого не сталося...

— Переживають?

— Авжеж. Кажуть: ліс є ліс. А я що? Городянка.

— Городянка?

— Ти й не знав? Киянка. І народилася в Києві, й жила цілих п'ять років...

— А сюди ж як потрапила?

— У Займу? Напосілася. Хочу — і все. Дідусь же Назар одні. Ой, то була така комедія! Бабуся Настя нізащо не хотіли відпускати. Казали: вмруть, як не послухаюся. А я знала, що то нарошне. Тоді вони почали усякі страхи придумувати.

— Та він же, той ліс, дрімучий-дрімучий — ціле літо можна прожити й живої душі не побачити...— казали бабуся Настя.

— Дідусь Назар живуть — і нічого,— відповіла я.

— Дідусь живуть... Так вони звичні: весь вік ізвікували в пущі, а ти тут від нудьги засохнеш, як метелик, приколотий голкою...

— Не засохну.

— А їстоньки що будеш?..

— Те, що й дідусь.

— Та тебе вовки в перший же день розірвуть...

— Не розірвуть. Дідусь кажуть: вовків у Займі немає.

— Комарі загризуть...

— А рідина «Дета»?

— Гадюка вкусить...

— Я в кедах ходитиму.

— У болоті загрузнеш...

— А чого туди лізти?

— Заблукаєш...

— А я без дідуся — ні кроку.

— Простудишся. Захворієш... Хто догляне, вихидить? До лікаря світ який — цілих сім кілометрів...

— Загартуюся за літо, то й не хворітиму.

— Горенько, а не дівчина! — мовили бабуся й заплакали. А дідусь Андрій з дідусем Назаром переморгнулися і посміхнулися. Отак я і минуле літо у Займі злітувала, і зиму перебула, а це вже друге літо йде...

— Гарне літо...— мрійно сказав Павлусь. То він і про Ланине літо, і про своє.

Знову працювали. А як роботу закінчили, так обом хороше стало на душі. Їстимуть козулята та зайчиська взимку запашне сінце.

— А знаєш, Павлусю, як можна ще допомогти звірятам?

— Як? — загорівся хлопчик.

— Можна кормові віники заготовляти...— Лана розповіла, що то за віники і як їх заготовляють.

— Ой, а в мене такий гострий ножик! Я їх цілу гору назрізаю, тих гіллячок! А пов'яжемо знаєш чим?

— Чим?

— Пруттям. Червоним. Біля Піщанських наріжемо. Ой, які там прутики!..

— То завтра. А зараз — по гриби!

— Де вони, ті гриби? Спека яка!..

— Ти не знаєш Займи. У нашому лісі гриби ціле літо не виводяться. Хоч би яка була спека, тут є такі вологі долини, що ніяке сонце їх не висушить.

Долина, до якої вони прийшли, була глибока й широка і так густо вкрита зверху переплетеним дубовим віттям, що тільки подекуди найгостріші сонячні списи пробивали наскрізь зелену товщу. В пониззі, при болоті, так і війнуло теплою вологою хвилею. З-під дерев трáви повтікали на світліші галявини. Хіба що папороть уживається з тінявістю, кущиться буйно, розпускаючи стебла та листя пишними віялами, схожими на павичеві хвости. Та ще лісовий хвощ, або сосонка, не боїться глушини.

— Ось побачиш, Павлусю, які тут гарні грибочки: всі до одного — темноголові.

— Хіба вони не скрізь однакові?

— А ні. Тут, у Карасистому, темноголові, аж чорні, а під Кошарищами чи під Валком — білясті, як торішнє дубове листя. А знаєш чому?

— Чому?

— Там дубина рідша — більше світла.

— Спробуй їх тут знайти...— Павлусь розгортав папоротеві зарості, але нічого не бачив.

— А для мене нема нічого простішого, як назбирати грибів. Я й серед ночі можу набрати їх стільки, скільки захочу.

— Серед ночі?

— Серед темної.

— Скільки завгодно?

— Хоч і віз.

— Мудра Голова?

— Вона також відшукує. Але найкраще це робить... Зараз познайомишся з найкращим у Займі знавцем грибів...

Розділ шостий

Рудий Хвостик приймає гостей

Дівчинка дістала з кошика два волоських горіхи й почала постукувати ними один об один. Постукає й прислухається, постукає й прислухається.

Аж ось над головами дітей шелеснула гілка — і Лані просто до ніг стрибнула... білочка!

— Ой, люди!..— Павлусь уперше бачив звірятко не на малюнку в книжці і не в мультику — перед ним була справжнісінька жива білочка: у

літній сірій одежинці, з піднятим угору хвостиком, з якого ще де-не-де стирчали ріденькі золотисті голочки — торішні волосинки.

— Хай в усіх вас будуть повні кишені горіхів! — привіталася білочка.

— Хай і твої комори будуть повні горіхів, жолудів, шишок та грибів! — відповіла Лана.

— У Маленької Господарки Лісу — нова дружба?

— Так, це мій друг Павлусь. А це, Павлику, Рудий Хвостик, а коротше — Рудя — найкращий у лісі знавець грибів.

— Дуже приємно! — В одну мить білочка скочила хлопцеві на плече.— У Маленької Господарки Лісу всі друзі хороші. А де ж Мудра Голова та Залізна Щелепа?

— У них сьогодні свої справи.

— Рудий Хвостик радий гостям. Не знаю, чим вас і частувати: насінням соснових шишок чи ягодами, сухими грушками чи жолудями? У мене їх тільки в одній коморі аж шістсот штук сховано...

— Спершу, Рудя, ми тебе причастуємо.— Лана віддала білочці горіхи, якими її приманила.

— Дякую. Ними я поласую колись, а зараз вас пошаную. Адже я хазяйка урочища, а ви мої гості.— Білочка сховала гостинці в щілині між гілкою та стовбуром дуба.— То з чого почнемо: з жолудів чи, може, з плодів шипшини? У мене припаси багаті. Ще з осені...

— Зі свіжих грибочків,— побажала Лана.

— О, я дуже люблю відшукувати лісове м'ясо!— зраділа білочка.— Рушаймо за мною...

Не встигли вони розтягнутися ланцюжком, як Рудий Хвостик уже танцював біля першої знахідки. Це був здоровенний — товстоногий, у широкому коричневому капелюсі — білий гриб.

— Поздоровляємо, Рудя! — разом загукали діти.— Тобі першій пощастило!

— Пощастить і вам... Бач, як пень завбільшки! Спробуй такого із землі вихитати.

— Гриби треба зрізати ножем, щоб залишалася грибниця,— нагадала Лана дідусеву пораду.

— Першого гриба — у кошик гостеві,— сказала білочка.

— Спасибі, Рудий Хвостику! — Гриба-велетня урочисто поклали до Павлусевого кошика.

— Біля цього дідугана має бути пара. Обережно, щоб не наступили,— застерегла хазяйка урочища.

— Ось він, другий! — Це Лана затанцювала біля своєї знахідки.— Парку не можна розпаровувати...— Дівчинка також поклала гриба до Павлусевого кошика.

— Хіба це чесно? Ви збираєте, а мені дістається...

— Всі матимемо, аби додому донести,— заспокоїла гостя білочка. Вона спритно стрибала по землі, заглядала під пеньки та кущі папороті, принюхувалась, розгрібала лапками старе листя та мох.

— А такі малюки вам подобаються?

— Ну, Рудя, ти просто чаклунка! Від тебе й під листям ніщо не сховається.

— Зрізайте цю парку, бо я ще набачила...— Стриб-стриб — до старого пенька. А там — одразу чотири грибочки.

— Ура! І я знайшов!..— Це вже Павлусь упав на коліна перед своєю знахідкою.— Ой, люди!.. Ви тільки погляньте, яка чудасія!..— То була справді дивовижна знахідка: два чималі гриби зрослися ніжками. Хлопець зрізав їх обережно, щоб не роз'єдналися, і всі захоплювалися цим справжнім дивом природи.

— Поздоровляємо, Павлусю!— загукали Лана та білочка.— Ось бачиш — і тобі починає щастити.

— Пощастило б, якби не ви. У таке грибне місце привели!

— Займа вся щедра,— похвалила свій ліс-домівку білочка.— Куди не стрибнеш — усюди як не гриби, то суниці, як не глід, то шипшина, як не грушки, то терен... Тільки лінивий та байдужий нічого в лісі не бачать...

— І я знаю один грибний секрет,— похвалилася Лана.— Хочете — передам? Тільки на вухо, щоб Сорока не почула, бо рознесе по всьому лісові...

Тепер уже всі троє про себе проказували: «Гриби, гриби, відкрийтеся!»

— Ой, люди!.. Правда! Я тільки-но проказав, як ось, гляньте, який кремезнячок відкрився...

— І я знайшла! — Це Лана.

— І я... нанюхала! — Це Рудий Хвостик.

Швидко наповнили обидва кошики.

— Віднесіть та приходьте ще,— сказала білочка.

— На галявину! На чисту галявину! — покликала дівчинка.— Поділимося.

— Навіщо? Несіть кожен своє.

— То нечесно — тільки на двох. Утрьох збирали,— заперечив Павлусь.

— Авжеж, Рудий Хвостику. Тобі треба найбільшу пайку — ти трудилася більше усіх,— підтримала хлопця Лана.

— Де ще та осінь! Я собі назбираю, скільки захочу.

Одначе вчинили справедливо: на чистій галявині всі гриби розіклали на три рівні купки. Лана та Павлусь свої склали знову в кошики, а білоччину пайку розвішали на сучечках — хай сохнуть на сонці.

— Це будуть мої найсмачніші гриби,— сказаза білочка,— адже ми їх збирали гуртом.

Діти подякували Рудому Хвостикові за приємну гостину й пообіцяли навідатися, як випаде вільна година.

Розділ сьомий

Пожежа

З хвилини на хвилину мав над'їхати Павлусь: домовилися йти заготовляти гіллячковий корм. Лана налаштувала кошичок із харчами й вийшла з хати. Думала, може, Павлусь біля колодязя.

Проте надворі хлопчика не було. Лана вийшла за ворота, глянула вздовж дороги й побачила... Залізну Щелепу. Той мчав що було сили. Прибіг захеканий, лизнув дівчинці руку, вискнув жалібно, скаржачись.

— Що сталося, Залізна Щелепо?

— Біда, Маленька Господарко Лісу! Червоне сонце котиться по Довгому Горбу!..

— Ой, що ж робити?.. Дідуся немає... Людей не видно...

— Позмагаємося з ним самі, поки не розкотилося по всьому лісі...

— До хати!.. Відро та заступ!..

— Міцно тримайся...

Вони вже виїздили з двору, аж тут і Павлусь.

— На заступ!.. За нами!.. На Довгому Горбі пожежа!..

Хлопець тиснув на педалі. Проте за вовком не встигав. Той хоч і хекав важко, несучи на собі дівчинку з відром, одначе відірвався од Павлуся на чималу відстань і першим примчав до пожарища.

Вогонь уже знищив чималу ділянку молодого сосняка. На щастя, вітру не було, і полум'я наступало повільно. Про те, щоб погасити пожежу, но-

сячи воду відром з болота, годі було й думати. Треба багато відер, багато рук, багато води... Побачивши, як у пащі вогню зникають молоденькі деревця, як над посадкою лементує розколошкане птаство, Лана в сльози:

— Ой, що ж це буде?.. Що робити?..

— Що буде... Що робити... Не рюмсати! Не панікувати — ось що! — гримнув Павлусь, хоч у самого калатало серце.— Треба роздивитися...— Він метнувся вздовж посадки — у самий її кінець. Зміркував: молодий сосняк витягнувся зеленим островом. З трьох боків його облягають дороги та чиста піщана прогалина,і тільки з одного боку посадка нешироким перешийком сполучається зі старим сосновим бором.

— Агов!.. До мене!..

Підбігли Лана та Залізна Щелепа. Підповзла Мудра Голова.

— Дивіться! На цій горловині затримаємо вогонь. Для цього всю просіку треба очистити від сушняку, зрити, перекопати... До роботи! — Хлопець заходився згрібати заступом товстий настил.

— Як жаль: нема грабель!..— бідкалася Лана, горнучи валок сухої хвої палицею-рогачем.

— Чому немає? Ось вони...— Залізна Щелепа швидко запрацював лапами. Позад нього замелькали хвоя, шишки, опале листя, трава, пісок...

— Оце помічник!.. Ну й вовчок-сірячок!..

Мудра Голова порадила:

— Треба с-скликати увес-сь ліс-совий народ... Хто відмовитьс-ся с-сам с-себе порятувати в біді?

— А й справді!..— повеселіла Лана.— Це ж така підмога!.. Ей ви, сороки! Ану гайніть по всіх усюдах! І ви, дятли, відстукайте телеграми звірам і птахам — всім зібратися на Довгий Горб!..

— Ми вже рознесли звістку по всіх усюдах,— похвалилися сороки.— Вся Займа знає, звідки насувається лихо.

— А ми й сусіднім лісам сповістили. Щоб усі були на сторожі,— мовили дятли.

— Добре, що всі на сторожі. Але з бідою треба боротися, а не чекати, поки вона докотиться до твого порога. Скликайте всіх! Скажіть: я наказала!..

Розлетілися сороки, дятли, синиці, інше проворне птаство, миттю рознесли наказ Маленької Господарки Лісу. Як назбігалося звірини, як назліталося птаства! Лосі, олені, лані, козулі, дикі свині, борсуки, лисиці, зайці, коршуни, лелеки, чаплі, граки, ворони, сороки, одуди... А скільки всяких малих звірят і всякої пернатої дрібноти! Павлусь ще ніколи не бачив такої сили-силенної звірів і птахів. Один тільки єнот і злукавив:

— Яке,— каже,— мені діло до вашого клопоту? Моя домівка в болоті на острові — ніякий вогонь туди не перекинеться. Чиї гнізда та лігва в небезпеці, той хай і пожежу гасить.

— Ледащо! — кинула йому сорока, летячи далі.— Сьогодні ж уся лісова громада знатиме, яке ти казна-що!

— Слухаємо тебе, Маленька Господарко Лісу! — схилив роги-лопати Несхибна Ратиця — ватажок лосів. Він привів із собою з десяток довгоногих велетнів.

— Наказуй, що нам робити,— вклонився Гіляста Голова — ватаг оленів. Цей також зібрав не менше десятка своїх родичів.

— За твоїм словом — в огонь і воду! — заявив Кривий Меч — найсильніший і найгрізніший з усіх вепрів. З ним прибуло щонайменше півсотні диких кабанів — більших і менших.

— Слухайте всі! — Лана скочила на високий пень.— Цю стару просіку треба очистити від сушняку й перекопати. Тоді жоден язик вогню не перекинеться у великий ліс. Усім зрозуміло?

— Зрозуміло! — десятками голосів озвалися звірі.

— Зрозуміло! — загелготало птаство.

— Як треба працювати — погляньте на Залізну Щелепу. Він сам додумався...

Залізна Щелепа трудився, не знаючи втоми. Очищав ділянку від сухого настилу, рив канаву, нагортаючи при цьому широкий піщаний валок. Через таку перепону вже ніякий вогонь не зміг би перелізти.

Поряд із вовком поставали лосі. Запрацювали з такою силою, що з-під їхніх ратиць летіли справжні вихори. Вперто трудилися плямисті та благородні олені, лані, козулі. Залюбки працювали лисиці, борсуки, зайці.

Птаство також було невтомне. Не тільки довгодзьобі — лелеки та чаплі — набивали роти жмутками листя, хвої, сухої трави. Дрібніші пташки теж по сінинці, по травинці — хто скільки міг підняти — переносили з просіки все, що могло горіти, якомога далі. Коршуни, круки, чорні й сірі ворони зносили паліччя. Сойки та дятли визбирували сухі соснові шишки.

Найважчу ділянку обрали кабани: плуганили чорнозем, де стовбурчилися високі гриви торішнього сухостою.

— Нічого страшного,— говорив Кривий Меч, підважуючи величезну трав'янисту брилу, переплетену корінням,— для нас це діло звичне: не тільки влітку, а й в найлютіші морози розвертаємо крижаний панцир, розриваємо мерзлу землю, дошукуючи поживи...

Павлусь тільки головою крутив, дивуючись. Уже йому нічого було робити заступом, він лише подекуди підправляв кабанячу роботу — прикопував поодинокі гривки сухої трави. Лана порядкувала то біля одного табуна тварин, то біля іншого і все поглядала на страшне вогнище. І хоч усі

були певні, що гуртом відсічуть вогонь од старого лісу, шкода було й соснового молодняка. Там стільки пташиних гніздечок — на землі й на гіллі! А ящірок, вужів, муращок, бабок, інших комах! Багато їх уже зникло в полум'ї. Але поки вогонь проковтне увесь острів, можна спробувати декого врятувати. Дівчинка полишила земляні роботи на Павлуся, а сама метнулася в посадку. Вона й раніше знала чимало гнізд на Довгому Горбі. Тепер їх відшукати було дуже просто: над кожною пташиною оселею, яка ось-ось могла щезнути в полум'ї, з відчайдушним криком кружляли птахи-батьки. Лана мало не з вогню вихоплювала гніздечка і прилаштовувала їх у безпечному місці. Вдячні батьки пурхали над самою головою рятівниці, дякували їй без кінця-краю. Побачивши своє потомство цілим-цілісіньким, заспокоювались.

— Бач, дурненькі...— казала їм Лана крізь сльози.

Сорокопуд змостив гніздо на високенькій сосниці у розвилці між стовбуром та гілками. Із землі не дістанеш — треба було лізти й витягати його з погибелі, бо з одного боку під деревцем горів не тільки сушняк, а й тріщало зелене віття. Та Лана доп'ялася рукою до гнізда з пташенятами і вже не злізла — скотилася додолу, обчухравши об сучок коліно. З'явилася кров, але дівчинка того не бачила.

А вогонь наступав. Здавалося, якесь страховисько з широченною пащею, викидаючи на всі боки десятки довгих червоних язиків, повзе по землі й хапає, хапає все, що можна вхопити й проковтнути. І нічого не залишається позаду в страховиська, окрім чорної спустошеної землі, гарячого попелу, тліючого цурпалля та обгорілих пнів.

На шляху вогняного валу постав Великий мурашник. Скільки відводків — молодих родин —

відокремилося од цього давнього поселення, знає старий лісник: народження кожної мурашиної сім'ї він засвідчує в записничкові. Дідусь Назар скільки лісникує, стільки й пам'ятає мурашок-старожилів на Довгому Горбі. Можна уявити, яка то була б шкода, коли б вогняна хвиля накрила цей пагорб-велетень. Павлусь та Лана кинулися його рятувати. Але зробити бодай щось було вже неможливо: гаряче повітря обпікало обличчя, забивало дихання.

Тоді Кривий Меч гукнув найсильніших своїх побратимів. Викупавшись у липкій болотній грязі, вепри ринули в посадку й заходилися оперізувати Великий мурашник глибокими борознами. Кривий Меч, як найдужчий і найсміливіший, пройшов майже попід самою стіною вогню, наче трактор. Кілька разів оперезавши мурашину оселю, кабани так переорали пісок, що зробили мурашник недосяжним для пожежі.

— Ти не обпікся, Кривий Мече? — допитувалась Лана, коли відчайдушні орачі, сопучи, повискакували з вогню.

— Ет, пусте! Хіба ми не звикли до спеки і стужі? Хіба не обпікали мене мисливські кулі та картеч?

Полум'я поглинало останній клаптик посадки. Подекуди язики вогню викидалися на просіку, але ковтати там було нічого: широка піщана смуга була чиста, немовби заволочена бороною. Край цієї смуги щільними рядами стояли рятівники лісу, готові пустити в хід усю свою зброю, коли б хоч один віхоть вогню перекинувся на протилежний бік. Всі дивилися, як догоряє сосняк, і всім було шкода зеленого острова. Але ж і раділи водночас: у великий ліс вогонь не проник!

Пожежа вибилася з сил. Лана знову скочила на пень.

— Слухайте всі! Зараз ви розійдетеся й розле-

титеся по домівках. Пам'ятайте ж завжди: добру справу ви зробили гуртом. Недарма люди кажуть: громада — великий чоловік. Сьогодні всі ви переконалися, які це правдиві слова.

— Чудові слова! — вигукнув Несхибна Ратиця.

— Мудрі слова! — додав Гілляста Голова.

Лана вела далі:

— Ніхто з вас не шкодував сил, щоб уберегти від лиха нашу спільну домівку. Один тільки єнот відмовився прибігти на поміч...

— Ганьба ледащу!..— загукали звірі.

— Лежебоці ганьба!..— загелготало птаство.

— Він тільки гнізда чужі руйнувати охочий!..

— До суду грабіжника!..

— Не треба с-суду. Дос-сить з нього нашого презирс-ства...— сказала Мудра Голова.

На тому й згодилися.

— Грози не було. Чи сірника хто кинув, чи, може, додумався вогнище розкласти та не загасив...— розмірковував уголос Павлусь, оглядаючи закуток, з якого поширилася пожежа.— Так і є! Ось тут розважалися...

Було добре видно: від багаття, тепер уже згаслого, вогонь тоненьким струмочком поповз у посадку...

— Обережно,— попередив Павлусь.— Он і пляшки побиті, і консервні банки...

— Дикуни якісь!..— Лана заходилася збирати увесь той мотлох та складати під обгорілим стовбуром.

— Треба й мені іншу ос-селю шукати...— мовила Мудра Голова, нору якої засипало попелом.— Ос-селюс-ся в Карас-сис-стому.

— Як знайдеш нову домівку, нам скажеш,— попросила Лана.

— С-скажу неодмінно.— Змія поповзла.

Прийшли до болота. У канаві помилися, бо були такі закіптюжені сажею та землею вимазані, що й не впізнати. Потім потрусили дідусеву вершу — впіймалося піввідра щучок, в'юнців, карасиків.

— О! Довгошийка поласує! — Лана зачерпнула води — у відрі заворушилося, аж запінилось.

— Давай я повезу.

— Вези.

— Коли вже ти покажеш своє чапленятко? — Павлусь повісив відро на руль велосипеда, і вони вибралися на дорогу.

— Коли зайдеш, тоді й побачиш.

— А зараз можна?

— А чого ж?

Хлопець ще ні разу не був на кордоні: досі зустрічалися з Ланою на перехресті Широкої та Вузенької доріг. Хотів було заїхати вранці — на тобі: пожежа...

— Ось ми й дома,— сказала дівчинка, пропускаючи Павлуся в прочинені ворота.

Раніше він тільки чув, що в лісі є кордон, але думав — то якась границя, межа, яка відділяє один ліс від іншого. А це, виявляється, ціле поселення, обгороджене дощаним парканом. Тут і хата під старовинною червоною черепицею, і довжелезний сарай, теж під черепицею, і колодязь із журавлем, і вхідний погріб, і навіс для сіна та воза і літня кухня, і шкілка, де ростуть сіянці різних порід дерев. Кроків за чотири від хати стояла така величезна сосна, що Павлусь не втримався:

— Ой, люди!.. Та вона ж у самісіньке небо вперлася! Далі й рости нікуди...

Ще більше захоплення викликав дуб-одинак на широкій зеленій галявині. Павлусь налічив дванадцять кроків, поки його обійшов. На узліссі в Займі також ростуть дуби-одинаки, а й вони годилися цьому велетневі хіба що в правнуки.

Хата була на дві половини: в одній донедавна містилося лісництво, а в другій живуть дідусь Назар та Лана.

Вона повела Павлуся в той куток двору, де під старими березами стояли просторі кліті з металевої сітки. Відкинула защіпку, відчинила дверці і вскочила до клітки, майже не пригинаючись. У кутку металевої хатки, на дощаному настилі, було велике гніздо з сухого паліччя. Дівчинка взяла до рук кумедне пташеня, схоже на лелеченя, довгоноге й довгодзьобе, тільки пушок не білий, а якийсь сірувато-зеленуватий.

— Ось вона, Довгошийка,— сказала Лана, передаючи пташеня гостеві.— Спочатку я хотіла було назвати його Пуховичком — бач, яке воно м'якеньке, а потім передумала: хай буде Довгошийка. У нього багато шийних хребців, і всі такі рухливі, що чапленятко викидає дзьобика вперед, наче стрілу. Правда ж, він схожий на стрілу?

— Ага, рівний і гострий...

— Так само швидко втягує голову в плечі. А набік повертає через силу. І летять дорослі чаплі із втягнутою головою. Помічав?

— Та й не придивлявся...

— А я бачила. Ми з дідусем часто заглядаємо в Чаплине. Цікаво спостерігати, як вони клекочуть та витанцьовують.

— Витанцьовують?

— Як балерини. Ото якби хто написав танок маленьких чапленяток! Вони немовби змагаються, хто вище підстрибне і довше помахає крильми.

— Вчаться літати?

— Тренуються перед польотом. А летіти їм на зиму доведеться знаєш куди?

— Куди?

— Аж у Південну Африку.

— А де їхня справжня домівка — у нас чи в Африці?

— Мабуть, там, де діток виводять.

Вони розмовляли й водночас годували чапленятко. Павлусь навіть не здогадувався, яка то велика втіха — годувати пташеня з рук. Тільки-но дістане з відерця рибину, не встигне й над дзьобом потримати, як Довгошийка хвать — і вже проковтнула.

— Ото проворне!

— Йому тільки давай. Ласунчик. А попервах було таке знесилене, що доводилося розтуляти дзьобика й заштовхувати рибку силоміць.

— Чому знесилене? Звідки воно взялося?

— О, то ціла історія...

...Була не просто гроза — шаленіла буря. Всю ніч гуркотів грім, темінь пронизували блискавиці. Вода лилася з неба не струмками — потоками, стояла за вікнами суцільною сивою стіною. Дерева гойдало так, що вони аж стогнали.

— Оце накоїть лиха...— Лісник сидів на лаві край столу. Не спала й Лана, боязко тулилася до дідусевого ліктя. У спалахах блискавиць вони бачили, як шарпало віття, як бурхливо текли по двору каламутні ручаї, розливаючись широкими калюжами. На їхній поверхні витанцьовували бульбашки.

Поступово злива вщухла, гуркіт грому віддалявся, потім і зовсім його не стало чути. Але ще довго спалахували блискавки, смугуючи небо блідими, немов конопляними, батогами. Спалахи майже не затухали: догоряв один батіг — від нього наче загорявся другий. І так усю ніч: тільки миг-миг...

Поснули аж перед світом. Дідусь Назар подрімав якусь годинку та й вийшов нечутно з хати — подався у свої володіння. А Лана прокинулась тоді, коли вже сонячні зайчики затанцювали на вікнах. Хутко вмилася й вибігла на подвір'я. Найбільше турбувалася за птахів. Як вони перенесли

бурю? Чи не позаливало дощем гнізда? Чи вціліли вони взагалі? І дуже здивувалася, коли почула веселий щебет. Сотні пернатих співаків на різні голоси славили сонце, гарний погожий ранок. Наче й не було буремної ночі, не гуркотів грім, не мигали блискавиці, не лилися з неба потоки води. Гніздечко чечітки в кущику дикого терну було неушкоджене, і всі п'ятірко пташеняток живі-живісінькі. У щілині лозового тину за сараєм загніздилася коноплянка. Стінки кубельця вимостила з сухої трави, а денце вистелила м'яким волосом. Гарно маленьким у такій затишній оселі. Лана зраділа: і вони всі були живі-здорові. Навіть двійко голубеняток у кущі глоду пережили нічний неспокій. І як тільки втрималися у своєму благенькому гнізді! Його й гніздом назвати важко: такий собі трямок-сідало з тоненьких галузок. Глянеш ізнизу вгору — просвічується. А бач, не звалилося.

Та не для всіх цей гожий ранок був радісним. На високій осиці в кутку двору сумно каркала пара ворон. Лана глянула у верховіття — і в долоні сплеснула: на осиці не було гнізда. Під деревом валявся оббитий сушняк, позриване зелене листя, відчахнута чимала гілляка. Мокрі коси трави, викупані в каламутних потоках, поприлипали до землі: сонце ще не встигло їх висушити, вітер не встиг розчесати. А он і гніздо... І п'ятірко вороненяток — посинілих, холодних...

Лана принесла заступ і поховала під осикою мертвих вороненят. «А що там у Чаплиному?» — майнула тривожна думка.

З передчуттям недоброго поспішала дівчинка в урочище, де було поселення чапель. Того літа вони гніздилися на ста п'ятдесяти п'яти деревах (з дідусем полічили). На деяких соснах висіло по кілька гнізд. Зрідка й по восьмеро. Дідусь Назар не навтішаються цим куточком лісу, кажуть: чап-

лина колонія існує тут із давніх-давен і другої такої, може, й у світі немає. Він усіляко оберігає її, не дозволяє в цьому урочищі й сокирою цюкнути.

Чаплине царство зустріло Лану невгамовним клекотом. Сотні великих сірих птахів метушилися біля своїх домівок, перелітали з гілки на гілку, відлітали по корм для діток і поверталися знову. У високих заростях зубрівки витанцьовували табунці молодняка. Птахи високо підстрибували на довгих ногах, вимахували зелено-голубими віялами ще не зміцнілих крил. Любо було спостерігати за тими кумедними танцями.

Але дівчинка помітила й інше: деякі пари дорослих чапель були дуже розтривожені. «Так і є!..» У Лани защеміло в грудях: у високій траві вона наткнулася на купу паліччя. Це було гніздо, скинуте бурею з дерева. А ось і пташенятка: одне, друге, п'яте... Прибиті дощем, мокрим піском... Схлипуючи, дівчинка знесла їх докупи і склала в ямці, яку вигребла руками на піщаному горбі.

Несподівано наткнулась на чапленятко, яке намагалося підвести голівку, але одразу ж безсило її опускало. «Живеньке!..» Лана обережно взяла його на руки. Бідолашне ледве дихало, бо й забилося дуже, з дерева падаючи, і змерзло під нічною зливою, і зголодніло, бо ніхто з дорослих птахів не здогадався знайти його на землі й нагодувати. Дівчинка почала зігрівати знайду своїм теплом, тулячи, то до щоки, то до грудей. Обдивилася всю місцевість, але це було єдине пташенятко, яке, впавши на землю, вціліло.

Про те, щоб підсадити його до іншого гнізда, годі було й думати. Сосни он які височенні — хто туди здереться? І Лана вирішила взяти пташенятко додому. Це був для неї немалий клопіт. Щоб чапленятко вижило, довелося сидіти біля нього цілими годинами, вигрівати на сонці, годувати. Спочатку Лана ловила вудочкою усякий ри-

б'ячий дріб'язок, потім дідусь почали ставити на канаві вершу. З великою рибою попадалася й менша: з мізинчик завбільшки в'юнці і, як цвяхи-вухналі, щучки-сьоголітки. Достатній запас такого корму завжди зберігався у садку — так дідусь називають виплетену з лозового пруття круглу бочечку з вічком-віконцем. Верша на канаві стоїть удень і вночі, отож і бочечка не пустує. І чапленятко не голодує...

— Я тобі ще одного нашого постояльця покажу. Зачекай...— Лана збігла до погреба й винесла півлітрову пляшку з молоком. На шийку пляшки була натягнута соска. Дівчинка покликала Павлуся до сарая. З лівого боку при вході була загородка з дощаним помостом. Лана зняла защіпку, прочинила хвірточку й зайшла всередину. В кутку щось засопіло й затупотіло. Потім почулося прицмокування. Дівчинка вийшла з маленьким поросятком на руках.

— Знайомся, Павлусю. Це Рожевий П'ятачок.

Поросятко невідривно смоктало соску. Було воно горбатеньке, руде, з поздовжніми коричневими смужками.

— Дике? — здивувався хлопець.

— Дике.

Розділ восьмий

Гарбузова сімейка

У Гарбузів, Павлусевих сусідів, обідали. Батько, мати та п'ятеро дітей щільно обсіли в тернику низенький саморобний стіл і один з-перед одного тьопали з однієї миски борщ, а потім смажену картоплю. Тільки ложки — дерев'яні, мальовані — цокотіли об полив'яну миску. І борщ, і кар-

топля були з м'ясом. Багато м'яса: більше, ніж картоплі.

— А що, дітки, смачне м'ясце? — питав глава сімейства, вдоволено поглядаючи то на малечу, то на дружину. Діти радо мотали головами — роти були зайняті. Батько посміхався:— Наїдайтеся, дітки, наїдайтеся. Щоб знали, що батько ваш був не ледачий, умів промишляти. Чи на рибу, чи на зайця — на всі руки вдатний. І ви такими ростіть...

Довгий, сутулуватий, з вилицюватим обличчям, він нависав над столом, аж накриваючи дітвору своєю могутньою постаттю. Навпроти нього сиділа Гарбузиха. Товста, неповоротка. На стільці не вміщалася — чоловік змайстрував для неї табуретку: з дебелих дощок, на товстих низеньких ніжках. Мати тримала на руках найменшого — півторарічного Федька.

— Дякуйте богові, що Займу послав під самий город,— мовила Гарбузиха.

— Еге, дітки,— підхопив батько,— Займа — золоте дно, годувальниця наша. Тримайтеся її, як блоха кожуха. Вона й дідів наших годувала, і нас годує, і нащадків наших годуватиме. Тільки ж не треба лінуватися. Ідеш додому — не розминайся ні з чим: чи дубок, чи грибок — у двір його. Пригодиться. Щавлю пучок — і той потрібен.

— Цє няса...— Федько простяг до миски лискучі від жиру пухкі пальчики. Все личко його й сорочечка теж були засмальцьовані.— Цє ціноцьки...

— Ох ти ж мій охотничок, мій молотничок!..— розчулено сказав батько.— Ще, кажеш, м'ясця та печіночки? Смачна, синоцю, печіночка? З лісу, дітки, все смачне. Там не тільки щавель. Там, як не будеш під ноги дивитися, то можна й лоба розбити.

— Як це, тату? — в один голос спитали п'ятирічні близнюки Надя та Оля.

— А так: наткнешся на козячі роги або через кабаняче рило перечепишся.

Діти дружно засміялися.

— Тату,— спитав підстарший Максимко.— А що то за звірі якісь невідомі в Займі з'явилися?

— Які вони, синку?

— Як кози, тільки трохи більші.

— То лані.

— Їх уже з десяток бігає,— похвалився найстарший Борис.— Я теж бачив.

— Хай, дітки, бігають. Од нас далеко не забіжать.

— А здоровенні такі, довгоногі? Як корови завбільшки? — знову спитав Максимко.

— То лосі. Четверо їх бродить.

— Вже шестеро,— уточнив Борис.— Двійко маленьких з'явилося.

— Ну й добре, що з'явилися. То теж наші. Як бог дасть — восени й лосятинки попробуємо. Тільки ж ви, дітки, розумненькими будьте: що їсте — нікому... Зрозуміли?

— Їж борщ із грибами — держи язик за зубами,— нагадав Борис відоме прислів'я.

— Як держатимеш, синку, язик за зубами, то борщ буде не тільки з грибами. І голі не будете бігати: буде й шапчина і кожушина. Треба так, дітки: що чув, кажи — не чув, що бачив, кажи — не бачив. Тоді клопоту не матимете.

Дівчатка першими випурхнули з-за столу веселою зграйкою у двір — ліпити з піску піч та пекти палянички. Федька мати також понесла від столу: заспівав люлі-люлі. А двоє найстарших дослухалися батькової науки. Гарбуз уже мав їх за неабияких помічників.

— Ну, як, синки, добре понаїдалися?

— Отако! — Обоє провели рукою вище голів.

— От і добре. Тепер я піду в клуню та трохи

подрімаю на сіні, а ви катніть, куди знаєте: один на луг, другий у Займу.

— Ми разом і туди й туди.

— Разом, дітки, більша загайка. Часу більше змарнуєте. Корисніше буде, як порізно: один верші потрусить, щоб щучки не позаливалися, а другий перевірить сіла: чи не вшелевкалося що-небудь.

На довгій лозині вимірялись, кому що робити. Випало: Борисові потрусити верші, Максимкові— оглянути сіла. Сіло — це пружна петля із стального дроту, яку браконьєри прив'язують до дерева і насторожують на рівні козячої шиї.

— Тільки ж ось що, дітки,— вже на порозі зупинив хлопчаків батько.— Хоч ви й знаєте, а я ще нагадаю... Бачили, як вуж у траві повзе?

— Як вуж...— переглянулись брати.

— Ото щоб і ви так. Чужому окові до вас — зась. Перш ніж кудись поткнутися чи нагнутися, щоб діло зробити,— оглянься. На Лося не нарвіться. А де він ходить і що коли робить — примічайте. «Пасіть» його. Зрозуміли?

Максимко так і робив. Ходив по лісу з великою корзиною,— батько виплів із червоної лози,— рвав щавель та все околясом, околясом — навертав до болота, до козячої стежки. Знав: там, де стежка біля чималої вільхочки пролягла між двома кущами густої сірої лози,— перше сіло. Крадькома озираючись, хлопчик наблизився до вільхочки — і серце його закалатало, в грудях зробилося гаряче. «Є!..» Рудий козлик із маленькими ріжками (точнісінько як два дубові зубки у дерев'яних граблях) закрутився довкола деревця й завис нерухомо. «Оце так!.. У першому ж сілі!.. Ще не встигли свинини спожити, а вже новий трофей..

Хапаючи щавель, як попало, разом із травою, Максимко ще й ще раз зиркнув сюди-туди. Нікого. Тоді нагнувся над козликом, швидко вивільнив із зашморга й поволік під болото. Похапцем замаскував у лепесі і мітку зробив: надламав жмут очерету. Задкуючи, став підводити руками прим'яті гриви тонконогу, щоб і прослідку до болота не було видно. Вже біля стежки підвів голову і... в очах йому потемніло, земля хитнулася. Перед ним стояв лісник.

— А здоров будь, хлопчику! Кажеш, щавлик рвеш? — Голос лісника був привітний, наче він не бачив усього того, що хапливо робив Максимко.— А я й не знав, що в цьому закутку такий молоденький щавель. Виходить, Займу ти знаєш краще од мене. Мабуть, часто буваєш у лісі? Тільки ж не пригадується, щоб я тебе хоч коли-небудь зустрічав. Чи було таке?

— Хіба забули, як колись показали таке грибне місце, що я за півгодини цілу корзину набрав?..— Нарешті хлопця послухався його власний язик.

— Це ж де? Не пригадую.

— У Лякучому. Я тепер туди часто проскакую...

— Виходить, великий охотник до грибів?

— А хто їх не любить?..— Максимко згадав, нащо він прихопив корзину: став ходити по галявині та рвати щавель, низько нахиляючись — ховав очі у високій траві.

— Коли так, тобі треба заприятелювати зі мною. Я знаю такі місця, де гриба — хоч косою коси. І всякі-всякі: є такі, як жолудики, а є — як дубові пеньки завбільшки.

— Ого!..

— Не гриби, а столи. Хоч сідай та обідай. Ти, до речі, уже обідав?

— Уже.

— А я ще й досі. Ну, та я звичний. Буває, й ці-

лий день проходжу, не ївши. А ось мої годованці, мабуть, дуже вже зголодніли.

— А хто вони — годованці? Кролі?

— Е, кролі чи не в кожному дворі. А в мене такі постояльці,що ні в кого немає. Хочеш — покажу. Кордон знаєш де? Ось поряд. Зайдімо.

«Оце так!..— У Максимка знову затремтіли коліна.— Заманює... Не інакше... Спочатку зуби замовляв, про гриби, як пеньки та столи завбільшки, торочив, а тепер он куди хилить...»

— Ти ніби злякався. Не бійся. Ходімо. Гостем будеш.

«Ага, гостем... Причинить у сараї або в погребі, а потім міліцію викличе. Ото й будуть гості...»

— До мене часто люди заходять. Хто води напитися, хто дорогу напитати...

«Авжеж... Як заберуть у міліцію...»

— Ото ти такий хоробрий? Як не вчинив у лісі ніякої шкоди, то чого ж і боятися?

Тепер уже Максимкові відступати було нікуди: відмовся зайти — лісник подумає, що він і справді вчинив якийсь злочин. «А може, Лось нічого не помітив? Авжеж, такий не помітить!..» Хлопець ще трохи пом'явся й нехотя вибрів із галявини на дорогу. Ледве переставляючи ноги, немов до них були поприв'язувані важкі гирі, поплівся за лісником.

— Давай корзину піднесу.

«Так і є... Вже й корзину відбирає...»

— А ось і я! — На дорогу з кущів раптом вистрибнула дівчинка. Боса. В квітчастому платтячку. Чорні коси хвилями розбігалися по плечах.

— О! А ти звідки?..— зрадів лісник.

— Вас вийшла зустрічати.

— Хіба знала, звідки йтиму і коли йтиму?

— Ні. Тільки хотілося зустріти. А хто цей хлопчик, дідуню?

— Наш гість. Я запросив, щоб показати наших годованців.

— Лана,— першою назвалася дівчинка.

— М... Максим...— Хлопчик почервонів, наче соромився свого ймення.

— Як гарно звати! — Лана розглядала нового знайомого, старшого від неї років на два. Він був товстенький, рудий і веснянкуватий, з красивими карими очима.

— Справді, гарно.— Дідусь Назар глянув на хлопчика тепло й приязно.— У багатьох великих людей було таке ім'я: Максим Кривоніс, Максим Залізняк — ці за волю народну боролися. Максим Горький — славетний письменник...

— І Максим Рильський, і Максим Танк — теж письменники,— додала Лана.

— Авжеж. Письменники. Славні, красиві люди.

— Може, й наш Максимко стане таким славним, як виросте? Буде космонавтом або капітаном морським...— Лана дивилася на хлопчика захоплено, наче вже тепер він був знаменитістю. А той ішов похнюпившись. Ще б пак! Щойно скоїв такий злочин, а його звуть «наш Максимко»...

— Гарні люди, дітки,— гарні не тільки у космосі чи в морях-океанах. Он Павлусів тато... Все життя коло землі, коло техніки. Руки в мазуті, а душа чиста, світла, висока, як оце небо.— Дідусь глянув туди, де між верхівками дерев сяяла чистотою блакить.— Учора й портрет його в газеті вміщено, і слів хороших багато сказано...

— Бач, а Павлусь і не похвалився!..

— Може, зумисне. Щоб не подумали — батьком вихваляється. А добре, тепло написано. Так просто й надруковано: «Герой наших ланів». Оце ж і посудіть самі: не в космосі, не в океані — на рідному полі людина в герої вийшла.

Максимко знову похнюпився. У них же вдома

тільки й розмов, тільки й мрії — як би щось до двору притягти...

Увійшли в двір. Із неспокійним серцем Максимко оглядав садибу, яку раніше бачив тільки віддалік, крадькома, коли удвох із братом «пасли» Лося — видивлялися, де він повертається. Особливо непокоїв хлопчика сарай — довгий, з багатьма дверима. «Ого, є куди зачиняти... І двері дубові, на залізних засувах...»

Лісник скинув картуза, почепив на деревце-вішалку. На його поспилюваних гілках висіли скляні банки, горщики, глечики, кухлики. Максимкові сподобалося: просто й красиво. «Треба буде і вдома таке завести, якщо... вирвуся звідси».

— Ну, Лано, показуй своє господарство.

— Не своє, а наше.

Спочатку показала гостеві чапленятко. Розповіла, як знайшла його, як годує і доглядає. Потім повела до сарая. Хлопець нерішуче переступив поріг. Увійшов і дідусь Назар, прихилився плечем до одвірка. Максимко здригнувся: «Ну, ось і причинить...»

— А що? Підростає Рожевий П'ятачок? Його вже до супу можна привчати. І неодмінно до кропиви з кислячком: зелень їстиме — на ніжки не слабуватиме...

— Завтра почну варити.— Лана вийшла з кутка загородки з дикунчиком. У Максимка закалатало в грудях, в обличчя вдарила гаряча хвиля: точнісінько такі поросятка були і в тієї дикої свині, яка потрапила у їхнє сіло...

— Оце, Максимку, таким хазяйством ми обзавелися. Лана натрапила на чапленятко, а я набрів на цього веприка. Таке було нікудишнє, що вже й не сподівалися на поправку. А бач, що молочко робить...

Тут би й Максимкові слово вставити, спитати хоча б: що це за поросятко, де на нього набрів

лісник і чому воно було таке немічне, що ледве не загинуло. Але хлопець немов онімів. Дідусь Назар заговорив знову:

— Його мама у браконьєрське сіло передніми ногами вскочила. Смикалася в зашморгу з такою силою, що й сосонку геть із коренем вирвала. Та хіба ж далеко забіжиш із такою причепою? Неподалік і заплуталася в кущах. А тут, видать, і браконьєри підоспіли та й зробили своє чорне діло. І лишилося восьмірко поросяток без мами. Це вже я потім, по слідах, в усьому розібрався...

— Дідуню,— спитала Лана,— а ви певні, що всіх маленьких познаходили?

— Певен. У диких свиней їх буває від чотирьох до восьми штук. Так семірко ж померло з голоду, а це ще дихало. Вони отак табунцем у папоротнику й трималися того місця, де загинула мама.

Максимко весь паленів од сорому. Це вони з братом Борисом допомогли батькові. З якою радістю бігли додому, щоб розказати, як дика свиноматка заплуталася в гущавині. З яким нетерпінням і діти, й батько з сокирою напоготові ждали в кущах, поки сяде сонце. Потім у сутінках, як затяті злодії, гуртом переносили м'ясо...

— Я й шкуру знайшов,— оповідав далі лісник,— браконьєри похапцем приховали під поваленим деревом. А лисиці навідали та й вигребли. Здогадуюся, чиїх рук то робота...— Максимко яж смикнувся при цих словах.— Здогадуюся... Але ж кажуть: не спійманий — не злодій.

— А хіба ви, дідуню, ще ні разу не затримували того браконьєра? — спитала Лана.

— Затримував. І попереджав. Але ж бачиш, яка в людини совість... Його й тепер накрити можна. У нього напевне зберігається діжок п'ять соленої риби, бо під час нересту не зівав — сіті ставив. І свинину ще ж, мабуть, не всю спожив. І шкури диких звірів чинить...

— Звідки ви знаєте? — здивувалася дівчинка.

— Дубову кору з лісу носить.

Максимко стояв, немов у високій, по самі вуха, кропиві. Слухав — аж рота розкрив од подиву. Виявляється, усе, що вони з батьком роблять, лісникові відомо до найменших подробиць.

— Чого ж ви, дідуню, про все це міліції не заявите? Або й самому прокуророві? Хай би суд засудив браконьєра проклятого.— В очах дівчинки блиснули гнівні іскорки.

— Заявити не штука. І засудити такого є за що. Так дітки ж без батька зостануться. А їх же в нього п'ятеро. І всі дрібненькі. Хіба ж вони винні, що їхній батько такий?

— А він? Пожалів маленьких поросяток?

— Більше й попереджати не буду. Спіймаю — відповідай по закону.

Дізнався Максимко й про те, що молоко для Рожевого П'ятачка лісник щовечора бере у їхніх сусідів — Гайдамак.

— Ото славні люди,— похвалила Лана.— Безплатно дають. А до якихось Гарбузів дідусь звернулися, так Гарбузиха заправила по п'ятдесят копійок за літр.

Отакі слова почути про рідну матір! Добре, що ні дідусь, ні Лана не спитали, чий же він. А може, знають, що з Гарбузового роду, та тільки вдають, ніби думають про нього хороше? Може, ума вивіряють, як сказав би Максимків батько?

Нестерпно повільно тяглися хвилини. Швидше б вирватися з двору цих добрих людей. Він не смів і в очі їм глянути, не смів дивитися й на поросятко — отож і крутив головою, як птах-крутиголовка.

— А ось іще один гість котить...— Дідусь Назар побачив у воротях хлопчика з велосипедом. Лана пустила поросятко й вискочила з сарая.

— Павлусь! — зраділа.— Сюди! Ми тут...

Максимко й собі виступив із сарая. І дуже здивувався: лісник не перепинив йому дороги й не причинив разом із диким поросятком. Невже й справді не знає, хто він і що він?

Якби прилетів хлопчик з іншої планети, то й тоді Максимко здивувався б не так, як тепер, коли побачив у лісниковому дворі свого сусіду. Той також не сподівався зустріти на кордоні Максимка — отож дивилися один на одного розгублено, ніяково, не знаючи, що й казати. На допомогу прийшла Лана.

— Вам годиться познайомитись.

— А ми... сусіди,— першим отямився Павлусь.

— Оце так!

— Буває, що й півень співає,— сказав дідусь і пояснив Павлусеві:— Максимко рвав щавель. А я зустрів та й запросив подивитися на наших постояльців.

— А я Рожевому П'ятачку молока привіз. Свіжого: уденяшнього...

— Спасибі, Павлусю. Це буде йому на вечір та на ранок.— Лана віднесла банку з молоком у погріб.

— Мама казали: можна брати стільки, скільки треба.

— Перекажи їй велике спасибі,— мовив дідусь. А Лана додала:

— І від Рожевого П'ятачка велика подяка. Він дуже ласий до молока.

— А як поживає Довгошийка? — поцікавився Павлусь.— Риби у неї вдосталь?

— Вдосталь. А як не вистачатиме — я ще одну вершу ставитиму.

«Ну й Гриб!..— думав Максимко.— Аж куди дістався. І вже пронюхав про все: і про поросятко, і про чапленя...»

— Ти, Максимку, дуже поспішаєш? — спитала Лана.— Ми з Павлусем ідемо в розвідку. То, може, й ти з нами?

— Та я...— затнувся хлопець.— Я й так уже давно з дому. Коли б знаття...

Дідусь розсудив:

— Ідіть уже вдвох, коли надумали. А іншим разом, як Максимко батьків попередить, і його візьмете.

У Максимка одлягло від серця.

Розділ дев'ятий

Біля борсучих нір

Лана сказала: йдемо у розвідку, а насправді у Глушківське йшли на пошуки браконьєрських сіл.

— І добре, що він не вчепився...— буркнув Павлусь.

— Чому?

— Не люблю. Задаваки. І цей, і Борис. Той ще більше задавайло. І вредніший.

— Не хочуть із тобою дружити?

— Скрізь тільки вдвох. І все шушукаються. Все у них секрети якісь. Я знаю: вони не тільки купатися на луг бігають. Пташок деруть усіх підряд. Ще й гнізда розвалюють. Нори лисячі та борсучі розкопують. Певно, й ще щось негарне роблять, бо криються дуже.

— Хтозна... Уперше його побачила. Хлопчик неначе тихий...

— То перед вами. А як удвох із Борисом у ліс ускочать, то бачила б ти цього тишка. На найвище дерево вилізе, на самісінькому вершечку гніздо дістане...

— А батько знає?

— Чий?

— Їхній.

— Ще б не знав! З нього й приклад беруть. Із браконьєра.

— Звідки тобі відомо?

— Знаю. Якось у сарай заглянув. Прогавили: не встигли вибігти назустріч,— так самі шкури висять на жердинах. Сохнуть. Усякі: і кабанячі, і козячі...

— Може ж, він мисливець?

— Гарбуз — мисливець? Таке!..

— Стій! Так Максимко — Гарбузів?!

— А чий же? Справжнісінький Гарбузенко.

— Оце так! А я, дурна, все розказувала та показувала. І Довгошийку, і Рожевого П'ятачка... Ну й дідусь! Знайшли «гостя»!..

— У Гарбуза зроду не було мисливського квитка. А рушницю переховує. І собаку-гончака тримає. Туманом звати. Щоб він коли-небудь його нагодував — нізащо в світі! Мисливський пес, каже, сам собі повинен харч добувати. От Туман і гасає по лісах та левадах. На дичині відгодовується.

— І ти нікому не сказав?

— Про що?

— Про шкури.

— Тоді не сказав.

— Чому?

— Гарбузенки пригрозили. Сказали — притоплять, якщо хоч подумаю комусь бовкнути. Будемо, сказали, разом купатися — притримаємо під водою. Хто докаже? Сам пірнув та й не виринув.

— Жуки колорадські — он хто вони, оті Гарбузи. Ти й тепер їх боїшся?

— Та ж бачиш. Тобі довіряюся. І дідусеві Назару скажу. Хай знають, хто шкодить лісові.

— Вони здогадуються... Добре, що хоч я не сказала Гарбузенкові, куди йдемо.

— А про Мудру Голову та Залізну Щелепу похвалилася?

— Цього ще не вистачало! Це наша таємниця.

— Як добре!

— Що — добре?

— Що і в нас є свої таємниці. Та ще які!..

Доріжка вела понад самим Перекіпцем. Болото, широке і довге, відділяє Займу від іншого великого лісу — Бойкового. Осока, лепеха, тонконіг, зарості очерету, вода в канавах, а навесні й поза канавами, непролазні хащі верболозу, сірої та білої лози, затишні острівці — левадки — це все те, що полюбляють кози. Вечорами та росянистими ранками, поодинці й табунцями, виходять вони з гущавини на трав'янисті чистовини, скубуть зелень, переходять з одного урочища в інше. Ідуть протоптаними стежками, не поспішаючи. Часто зупиняються й наслухають. Ось кізка підняла одне вухо, послухала — опустила. Підняла друге, послухала — опустила. Тоді ще трохи пройде. А то раптом, чогось злякавшись чи й просто, щоб не розучитися бігати, шугне вгору свічкою — і полетіла-постелилась понад кущами та травами: тільки плиг-плиг... Нестримні вони, дикі кози, у своєму стрімкому леті!

Ось на таких переходах, у вузьких перешийках, які сполучають одне урочище з іншим, насторожують браконьєри свої підступні сіла, зроблені з пружного дроту. Як на кіз. А як на диких свиней — то з тоненьких тросиків. Лана знає ті переходи, бо не раз із дідусем Назаром заглядали в козячі нетрі. А Павлусь у цих місцях ще не бував ні разу. Але ж диво предивне: чи ти вперше прийшов до лісу, чи всоте, чи, може, все життя звікував у його товаристві, як лісник Назаруха, полонить цей зелений чарівник кожного, хто має душу живу, до краси чутливу. Немовби широченними крилами він огортає тебе своєю величчю, і ти непомітно для самого себе стаєш крихітною часточкою цього великого зеленого світу. Ти вже й ходиш не так, як у споришевому своєму дворі чи за коровою на пасовищі — ступаєш м'яко, обачно, бо й

самому прикро було б, якби бодай ненароком наступив на квітку чи прим'яв у траві соковитий пагінчик майбутнього велетня-дуба. І дивишся на все якось зачудовано, бо хіба ж можна дивитися на красу спокійно чи байдуже. Незбагненні вони, таїни лісу. Щодня ходиш тією самою доріжкою, бачиш ті самі дерева, кущі, галявини, просіки, але й щодня тобі відкриваються інші видива. Щоразу іншими очима зоріють на тебе квіти, інші аромати лоскочуть груди, по-іншому шепочуть листочки дерев і трави, інакше співають птахи. Учора ти не чув іволги — сьогодні вона золотою флейтою озвалася у верховітті береста. Уранці на цій просіці майнула хвостом-мітелкою руда лисиця, а щойно перебрела з ліщини в зруб ціла сімейка лосів: тато, мама і двійко теляток. Павлусь аж Ланин лікоть стиснув — так зрадів цій несподіваній зустрічі.

— Ой, люди!.. Ото здоровенні!.. Я зроду не бачив...

За Карасистим дубовий клин почав звужуватись. Зліва його затискало болото, справа — піщані крутосхили, майже голі: тільки подекуди на білястих лисинах вчепилися кущики зелені. Зате зверху над піщаними зсувами нависала кудлата шапка молодого сосняку. То Кошарища широким крилом врізалися у глиб лісу. Десь уже й доріжка загубилася поміж дубами, наче вуж у траві. Тепер діти брели заростями папороті, такими густими та високими, що й сховатися можна, пригнувшись.

Папоротяні нетрі межували з суцільними заростями конвалії. Вона вже відцвіла: на тонких ніжках замість біленьких дзвоників бриніли зелені намистинки. Листя, у пору цвітіння моложаве й прозоре, було темно-зелене й огрубіле. І все ж іти навпростець толочити ці пишні килими було наче аж совісно, і Лана та Павлусь обходили їх

стороною. Та хіба обійдеш? У Займі трави менше, ніж квітів.

— Зайдімо до борсучих нір.

— А де вони?

— Поряд. Тільки ж дивися...— Лана поклала палець на губи.

Пішли мовчки, ступаючи м'яко, щоб і гілочка під ногами не тріснула. Борсуки — тварини нічні, але ж може статися так, що і вдень котромусь із них заманеться виткнутися з нори. Одного разу Лана бачила, як біля нори гралися лисенятка. То, може, й маленькі борсучки охочі до вигулів на сонечку? Враз Павлусь шарпнув Лану за руку, різко пригнувся і дівчинку потяг за собою.

— Там ідуть... двоє...— прошепотів.

— Куди йдуть?..

— Може, туди, куди й ми?..

— Давай вислідимо...

Перебігаючи від дерева до дерева, від куща до куща, а подекуди переповзаючи відкриті галявини по-пластунському — на животі, діти наблизилися на таку відстань, щоб добре все бачити, а самим залишатися непоміченими. Одразу зміркували: нечесні люди. Бо чого б їм отак скрадатися та прислухатися? Один із чоловіків був високий, з коротким русявим, як овесець, чубом. Певно, дуже сильний, бо в плечах і грудях широкий. Оголені до ліктів руки засмаглі, кулаки — як мідні гирі. Другий — низенький, чорний. Теж кремезний, загорілий, обличчя червонясте, як перепалена цегла. Чуб чорним крилом черкає по лобі. Жук та й годі. І в цього рукава підкочені до ліктів. А одежа в обох однакова: і Лана, і Павлусь бачили такі костюми на мисливцях.

— Я знаю їх!..— гаряче прошепотів Павлусь у саме вухо дівчинки.— Сторожі з рибальської бази... Високий — Мариняк, низенький — Чайкун...

Чоловіки ще раз озирнулися й заходилися виймати з мішка якісь металеві речі.

— Капкани ставитимуть,— здогадався Павлусь.

— Хай...— кивнула Лана.

І в неї, і в Павлуся прискорено стукотіли серця. Ось вони, браконьєри, самі лізуть у пастку! Тільки ж як до них підступити? Що казати? Як із такими впоратися? Та ці здоровані що схочуть, те з ними й зроблять. Позакидають у болото, як кошенят. Ніхто й не знатиме. То, може, й не чіпати? А дідусь? Хіба він тільки визирав би з-за кущів? Шкідники серед білого дня роблять, що хочуть, а їм ще й не скажи? А ми тільки визираймо з кущів? Ні, негоже пригинатися там, де треба стати на повен зріст. Дідусь Назар ніколи не задкує перед злочинцями. І в Гайдамацькому роду ніхто не терпів людей криводушних, на руку нечистих. То хіба оце їм, Лані та Павлусеві, личить пасувати перед злодіями?

Пошепки домовились: як тільки браконьєри закінчуватимуть розставляти капкани, вони враз вискочать із засідки й щосили крикнуть: «Стій! Ні з місця!»

Та ось Чайкун взяв кілька капканів і пройшов трохи далі, певно, щоб поставити їх біля нір ще одного борсучого поселення. Але швидко повернувся і знаками покликав Мариняка. Діти також підбігли ближче і з-за глодового куща побачили таке, що аж затремтіли від гніву. Біля однієї з нір, потрапивши в пастку передньою лапою, смикався сірий волохатий звір. І хоч ні Лана, ні Павлусь такого ніколи не бачили, одразу здогадалися: борсук. Браконьєри підступали до нього з дрючками. Мариняк уже замахнувся було, щоб з усієї сили опустити дрюка на голову беззахисної тварини.

— Стій!.. Ні з місця!..

— Не смійте!..

Павлусь і Лана закричали так грізно, що й самі злякалися власного голосу. Від несподіванки повклякали й браконьєри. Збагнувши, що перед ними діти, перезирнулися.

— Ти диви!..

— Ану киш звідси!.. Вам чого? Лозини захотіли?..— Чайкун погрозливо ступив крок уперед.

— Не кишкайте! Ми не кури... Вас також можуть кишнути...

— Ти диви, яка бідова!..

— Бідова, бо права. А ви — браконьєри! — Лана метнула в обох гнівний, презирливий погляд.

— Авжеж, браконьєри! — підтримав Лану Павлусь, сміливо виступаючи наперед неї.

— Ні, ти тільки подивися на них...— змінивши тон, заговорив Мариняк.— Малі, а такі сердиті. Молодці. Їй-богу, молодці! Такі чіпкі та задерикуваті...

— Аякже, подумали, що ми браконьєри,— перемінив тон і Чайкун, багатозначно переглянувшись із Мариняком.

— А хто ж? Браконьєри. Справжнісінькі. Он скільки капканів порозставляли...— не здавався Павлусь.

— Ти бачиш? Вони таки переконані, що ми браконьєри,— сказав Мариняк, наче просячи співчуття у Чайкуна.— Господь з вами, дітки. Ми, навпаки, громадські мисливські інспектори.

Павлусь і Лана переглянулись: вони не знали, що таке громадські інспектори.

— Ми самі боремося з браконьєрами,— додав Чайкун.

— Отак боретесь? Капкани на звірів ставите та дрючками добиваєте?

Браконьєри знову переглянулись: визнавати чи не визнавати, що то їхні пастки.

— Не здумайте викручуватись: ми бачили,

як ви принесли мішок з капканами і як їх порозставляли,— попередив Павлусь. Тоді Мариняк сказав:

— Правильно. Ми поставили капкани. Але не на борсуків, як ви думаєте, а на єнотів. Чули про таких хижаків?

— Це теж єнот? — Лана показала на звірка в пастці.

— Єнот, або єнотовидний собака...

— Неправда! — спалахнула дівчинка.— Це борсук! Ми знаємо: це борсучі нори!..

— Нори справді борсучі,— згодився Мариняк,— але навесні борсуків вижили єноти...

— Неправда! Я в книжках на малюнках бачив: це борсук!— стояв на своєму й Павлусь.

— Хе! Він у книжках бачив... На малюнках бачив, а в лісі не розпізнав,— глузливо підхопив Чайкун.

— А коли б і єнот? То можна отак мучити тварину? — запитала Лана.

— Пожаліли!.. Він і гнізда руйнує, і молодняк нищить, і старих птахів ловить, а ви тут... нюні розпустили. Жалісливі які! Вам із ляльками бавитись, а ви в справи дорослих носа сунете...— глузував далі Чайкун.

— На браконьєрів повинні всі повставати!

— Ти чуєш? Знову... Ти їм про індики, а вони про качки дикі. Ти про єнота, а вони про Федота...

— Не забивайте нам баки єнотами та Федотами! Це борсук! І ви — браконьєри! — Павлусь аж тремтів від ненависті до хапуг.

— Думаєте, як малі, то нічого й не знаємо? Визволяйте борсука з капкана!

— Що??? — витріщився Мариняк.— Визволяти єнота, цього нічного розбійника? Ти бач, яка добренька знайшлася... Ось я його зараз визволю...— Він знову заніс дрюка над головою. Тварина в пастці заметалася від жаху.

— Не смійте! — Павлусь ухопився за палицю.

— Відійдіть! Ми самі визволимо...— Лана рішуче стала між браконьєром і борсуком.

— Спробуйте...— Браконьєри єхидно скалилися, проте відійшли і стали закурювати.

— Тільки не здумайте тікати. Ми знаємо, хто ви,— попередив Павлусь.

— Го-го!..—реготали дядьки.—Налякав... Уже й утекли...

— І не куріть у лісі. Через таких, як ви, вже була пожежа...

— Ото, які строгі! Молодці. Нам би таких помічників...— підморгнув Мариняк дружкові.

Лана помаленьку підступала до борсука. Той спершу поривався, нажаханий палицею, але і сам вигляд дівчинки, і її обережні рухи, і ледве чутний шепіт заспокійливо діяли на тварину. Вона перестала смикатися, зіщулилася і тільки здригалася. Лана опустилася на коліна. Підповзала до полоненика ближче й ближче, дивилася йому в очі так довірливо і шепотіла, як видно, такі щирі слова, що коли простягнула руку, щоб погладити, борсук тільки притиснувся до землі, втягнувши голову в тулуб. Тремтіла його пухнаста сива шубка, а в очах, як здавалося Лані, було одне: благання про пощаду. Дівчинка довго гладила борсука, поки він заспокоївся, тоді покликала Павлуся.

— Я не розтягну цю прокляту пружину. Допоможи.

Щоб не сполохати борсука, Павлусь і дихати перестав. Опустився на коліна так, наче йому належало розрядити міну. А Лана, не перестаючи гладити полоненика, весь час шепотіла:

— Лежи, дурненький, лежи спокійно. Це наш. Він ніколи тебе не скривдить. Лежи, борсучок-дурачок... Зараз побіжиш у нірку...

Павлусь ледве розтягнув пружину — така була туга.

— Спасибі, Павлусю!..— Лана схлипнула від радості.— Біжи, борсучок, ти вільний...

Вдячна тварина глянула на своїх рятівників і м'яко заспішила до нори на трьох лапах, тримаючи на підвісі покалічену, зболену ліву передню.

— Який терплячий. Не заскімлив, не застогнав. А собака, мабуть, скавчав би...

— Дикі тварини навчилися терпіти...

— Ну, що там у вас? — Браконьєри вочевидь глузували. Потім, ошелешені, довго блимали один на одного: звіра в пастці не було.

— Ну, ось... Відпустили шкідника та й думають, що зробили добре діло... Хе!

— Шкідники капкани ставлять! — відрубав Павлусь. А Лана докинула:

— Та до тварин підступають не інакше, як із браконьєрською рушницею або дрюком. Якщо ваша правда — йдімо в лісництво. Там усе з'ясується...

— Ти диви... Чого захотіла... Ану киш!..— засичав Мариняк, шукаючи лозину.

— Тоді ви браконьєри, коли боїтеся йти,— сказав Павлусь.

— Ось я тебе!..— Мариняк погнався за хлопцем. Три стрибки — і він насів на Павлуся, боляче м'яв йому вуха.

— Не смійте! — Лана кинулась на виручку. Так відчайдушно кидається на шуліку ластівка, відганяючи нападника від свого гнізда.— Ось і вам!..— Дівчинка так укусила Мариняка за руку, що здоровань аж скрикнув од болю. Він штурхонув Лану, і вона стукнулась головою об дубовий корінь.

— Подуріли, чи що!.. Показилися... А ти чого стоїш?— напустився Мариняк на розгубленого Чайкуна.

Павлусь скористався моментом і схопився на ноги. Кинувсь до Лани, допоміг підвестися.

— Дуже забилася?

— Гулю маю... Ось... Нічого, це вам не минеться...

— Браконьєри нещасні!.. З дівчатками воюють!..— Павлусь презирливо зміряв обох із голови до п'ят.

Мариняк слинив і розтирав укушене місце. Лана трималася рукою за гулю. У Павлуся, як жар, паленіли вуха, щоки, і весь він аж палав ненавистю до кривдників.

— Ходімо,— сказав хлопець, і вони рушили до борсучих нір.— Знімемо капкани!..

— Е-е, куди? Ану не чіпати! Ви їх ставили?..— підбігли браконьєри.

— Не ставили, а познімати познімаємо...

— Я вам!..

Діти не тікали. Дядьки повлягалися біля нір і закурили.

— Хоч і до ранку лежіть, ми також не підемо,— мовила Лана.

Браконьєри перекурили, пошушукались і заходилися знімати пастки. Повкидали в мішок і подались. Діти назирці. У глухому кутку, де болото підступає до самих крутоярів, стояв мотоцикл. Мариняк кинув у коляску мішок, прикрив кропивою. Прислухалися. Чайкун запустив мотор. Мариняк всівся на задньому сидінні, і вони поїхали.

— Їдьте,— сказав Павлусь, виходячи з-за кущів.— Тепер ви нам не потрібні. Номер мотоцикла запам'ятали: нуль п'ять — сорок два!

— Нуль п'ять — сорок два,— повторила Лана.

— Шкода, не привели до лісництва...

— Ех, не було з нами Мудрої Голови або Залізної Щелепи!..

— Щемить? — Павлусь співчутливо дивився на дівчинку.— Ходімо до болота — прикладемо мокру хустинку. Біль відтягне...

— Ет, дрібничка... Головне — борсучка визволили. А може, й не одного врятували.

— Який він гарний. Пухнастий, як килимок. Тільки навіщо вони їх ловлять? Адже влітку тварини линяють?

— М'ясо смачне. І смалець дуже цінний.

— А-а...

Приклали мокру хустинку Лані до гулі...

Розділ десятий

Під лозовими шатрами

— Які там широченні канави! — кивнув Павлусь на болото.— А над ними лоза з обох берегів — як зелене шатро. Давай зазирнемо в ті нетрі.

— Побрели! — зраділа дівчинка, завжди охоча залізти у найтемніші хащі. Для неї не було нічого цікавішого, як забратися в гущак і зачаїтися. Годинами могла вона, годуючи комарів, висиджувати чи то в кущах, чи в очереті, чи над затягнутим ряскою вирочком. Чого тільки не побачиш у такі хвилини, чого не почуєш! Умій лише слухати та на вус мотати. Та й забрести нечутно в болото треба вміти. Інший як почне по воді шльопати, піднімаючи коліна до самого підборіддя, то все живе тільки шасть — враз і зачаїлося. А ти по дну просувай ноги, тоді й на гострий спичак не наткнешся.

Вода в тіні холодна, аж дрижаки пробігають по тілу. Та ось Павлусь і Лана вибрели на сухе — на бруствер, або насип, який утворився тоді, коли копали канаву. Правда, він уже геть розмитий водами, порослий лозами та очеретом, а все ж таки узвишок, пристанище для птахів і звірів. Вони вилазять на суходіл і вигріваються.

Не встигли діти облюбувати місце для спостережень, як Лана торкнула Павлуся ліктем. І показала очима: розганяючи легеньку плівку ряски, по канаві, звиваючись, плив вуж. Ось він виповз на берег, сюди-туди повів голівкою з двома жовтими плямочками по боках, потім повільно виліз на похилу сіру лозину. Лозина була як рука завтовшки, вуж проповз по ній до першої нижньої гілки, зачепився за неї й повис над водою. Так і висів головою вниз, погойдуючись. Дика курочка, киркнувши, звела на нього кругленьке, як дробинка, око та й подалася у своїх справах, тоненько попискуючи. І як тільки вона, не маючи на пальцях перетинок, умудряється не лише перебігати водойму, а й ходити без поспіху, роздивляючись і навіть зупиняючись? Невже така легенька, що її витримує ота благенька плівка зеленої ряски?

Вуж погойдався-погойдався та десь і зник.

Коли це під самим берегом щось я-а-к шелесне, як крутоне, немов веслом,— аж вода завирувала. І — попливло до протилежного берега, закусивши в зубах чималу щуку. Риба пружинила, звивалася, але щелепи у звірини були, як видно, міцні — тримала здобич надійно. Діти аж зіщулились од раптового сплеску, притиснулись плечима одне до одного: сиділи навпочіпки. Очі в обох аж заблищали від захвату: такої навдивовижу красивої та спритної тваринки вони зроду не бачили. Вушка маленькі, щільно прилягають до голови, тіло тонке, довге, звивисте, темно-коричнева мокра спина аж вилискує. Звірок вистрибнув на берег і, не струшуючись, поліз в осоку. Лана та Павлусь тільки й устигли помітити: черевце в нього гладеньке, світло-коричневе.

— Що воно?..

— Хто його зна...

— Я цілий день висидів би, аби ще раз побачити...

4 7—3007

— І я...

То була видра. Збігло чимало часу, але вона більше не з'являлась.

Вирішили пробратися по брустверу трохи далі, у ще більші хащі. Хоч надворі яскраво світило сонце, під лозовою запоною були сутінки. Канава, проте, проглядалася далеченько, і Павлусь одразу помітив птаха, який поривався, немов заплутався у павутинні чи в зеленому баговинні. Так і є! Заплутався. Тільки не в павутинні і не в зелених нетрях — у ятір потрапив! То була білолоба лисуха. Хто ж воно поставив ятера? Та ще отак по-чудернацькому: не притопив на дні, як ставлять на рибу, а розіп'яв від берега до берега так, що половина посудини у воді, половина — зверху.

— Врятуємо?

— Авжеж!

Канава глибоченна. Павлусеві довелося забрести у воду аж попід руки, аби просунути руку в устенок. Тільки не так просто витягнути полонянку. Лисуха спритно пірнала, тицялася дзьобом у вічка ятера, борсалася так, що кипіла вода. Вже й пір'я по канаві попливло, і Павлусева сорочка була мокра, а вхопити птаху не вдавалося. Не могла підсобити й Лана, хоч і на ній платтячко геть змокріло. Нарешті Павлусь додумався: висмикнув із дна тичку, звів обручі докупи — і ось вона, ваша лисуха, затиснута ятериною. Хлопець витягнув її на світ білий, а птаха, замість подяки, раз у раз дзьобала його у руку.

— Потримай і ти.— Павлусь передав полонянку Лані. Однією рукою дівчинка притиснула лиску до грудей, другою взяла за шию біля голови, щоб та не давала волі дзьобові. В обох калатали серця. У лиски — від тривоги, від страху. У дівчинки — від радості: вони врятували пташину.

— На. Відпускай.
— Відпускай сама.
— А ти вже надивився?
— Надивився. А ти?
— І я надивилася...— Щастя сяйнуло в очах Лани, коли вона розтулила долоні.

Льоп-льоп-льоп!..—зашльопала лисуха вздовж канави, широко розпростерши крила. Побігла по рясці, як дитина по споришевій стежці.

Вони пробиралися поміж лозою далі й далі, і через кожних десять-п'ятнадцять кроків стояв ятір, перегороджуючи канаву від берега до берега. І всі були притоплені до половини.

— Дванадцять! — налічив Павлусь.

У заростях рогозу побачили ще одного дивовижного звірка. Волохатий, світло-коричневий... Сидів на столику з похилених стебел і трощив молоденький пагін, тримаючи чималий оцупок у передніх лапках. Павлусь здогадався: бачив шапку точнісінько з такого хутра, як шубка цього звірка.

— Ондатра...

— Ви навіть не уявляєте, яку послугу мені зробили,— сказав дідусь Назар, вислухавши розповідь Лани та Павлуся.— Не біда, що не вдалося привести порушників до лісництва. І так вони тепер у нас на гачку.

— А не зірвуться, дідуню? — спитала Лана.

— Не зірвуться. Підсічемо, як і належить. Я давно підмічав, що в тих двох очі бігають блудливо, злодійкувато. А це, бачите, й підтвердження — капкани. Гадаю — і ятери їхні. Браконьєри поробилися інспекторами, щоб серед білого дня, без усякої підозри нишпорити по угіддях. Затримай такого біля сіла чи пастки — одразу й лазівка: мовляв, я сам оце надибав на браконьєрське знаряддя. А вам, бачите, пощастило: застукали якраз у

слушний момент, коли розставляли капкани. Тепер ми цій справі дамо належний хід...

— Який, дідуню? — не терпілося знати Лані.

— Не бути їм більше ні інспекторами, ні просто мисливцями.

— А ятери . чому так поставлено: половина устенка у воді, половина — зверху? Яка дурна риба запливе туди?

— Е,— всміхнувся лісник,— запливе. Самі ж кажете: одна вплуталася. Лисуха. А до ранку нашевкається повен ятір: і лисок, і качок, і диких курочок... Браконьєри не зівають. Поки птиця ще на крило не піднялася, поки мисливський сезон не почався. Перетнув ятери через канаву та й пішов спати додому. А на світанку навідався — повен мішок дичини, аби доніс...

— Але ж, дідуню, в цю пору ще стільки маленьких...— зауважила Лана.

— А що браконьєрові маленькі? Дрібноту випускає, а старих та підлітків — у мішок. У погребі чи в сараї підгодує — і в борщ.

— Як же їх, проклятих шкідників, накрити? горів нетерпінням Павлусь.

— Накриємо. Половину діла ви, вважай, зробили. Залишилося прислідити та схопити за руку на гарячому. Що ми й зробимо.

— Ми — це тобто утрьох? Ви, я та Павлусь?— перепитала Лана, боячись, аби дідусь не вирішив справу якось інакше.

Лісник усміхнувся.

— Гм... Ясна річ, із вашою допомогою впоратися з браконьєрами мені було б легше. Але ж це така небезпечна затія... У такому ділі всяк буває. Браконьєр, як роз'яріє, на все здатний. А втім, треба подумати, як усе спланувати. Тільки ж хіба вам охота цілу ніч, у засідці сидячи, комарів годувати?

— Комарів!.. У мене від них натирачка є. «Де-

та» зветься. Ну, та це для Павлуся. А ми з вами хіба не звикли?

— А може, Павлуся на таке діло ще й не відпустять? Це ж не просто погуляти в лісі?

Розділ одинадцятий

З чужої біди не смійся

У Гарбузів радощів повен двір. Уся родина розташувалася в тернику — чистять рибу. Чистять, правда, тільки батько та мати, а малеча захоплено розглядає улов, з яким повернувся з лугу Борис. Він почувається справжнім героєм. Аякже, повнісіньку корзину приніс. Мало рук та ноша не повиривала. Із корзини рибу висипали в широкі дерев'яні ночви — всім видно, що впіймалося за день. Як золото, карасі, темно-зелені з боків, чорноспині лини — то з ятерів. В'юни — з верш. І щучки — теж. Невеличкі ще, сьоголітні, як олівці завбільшки. Зате багато.

— Оце вони якраз найсмачніші,— каже Гарбузиха,— а як великі повиростають, то вже й не такі.

— Нічого, ми й великими не гребуємо,— підморгує дітям Гарбуз.— Хоч би й така щукела, як колода, впіймалася, то назад у воду не кинемо.

— А таку тітоньку бачили? — Борис розгорнув рибу й знайшов щуку кілограмів, може, й на два.

— Ого! Це справді тітонька! — загукали всі захоплено.

— І як тільки вона у вершу пролізла? — дивувалася мати.

— То з ятера,— здогадався батько, бувалий рибалка.

— Ага,— підтвердив Борис.— І тільки одна й була.

— А то вже так: коли ця мадама вплутається у ятір — добра не жди: колотитиметься одна, всяку іншу рибу відлякуючи.

Борис розкрив щучу пащу й наставив на дівчаток.

— Ой-йой! Як страшно! — заверещали вони в один голос. Зате Федько сміливо простягнув ручку до зубастого рота.

— Цюка. Дай Федя липка... Дай...

— Ох ти ж мій рибалочка! — розчулено мовив батько.— Дай Феді рибки... Ач, синоцю, яка велика рибка. Швидше рости, то й ти таку ловитимеш. Рибальство, дітки, штука путяща. Поставив ятері, притопив у канаві вершу — і йди собі додому спати. А вранці підняв — дивись, корзиняка, а то й дві в'юняччя та карасів...

— А такого підсвинка бачили? — Борис розшукав у ночвах найбільшого лина.

— Ого! І справді, як підсвинок!..

— А давай-но його сюди — ми йому бочка почухаємо,— сказав Гарбуз і поніс лина до нетесаної дубової колоди.— Дивіться, дівчатка, як це робиться. А то повиростаєте і не знатимете, як лини чистять.— І заходився терти рибину об жорстку кору.

— І щука найбільша, і лин у Денисових ятерах були,— шепнув Борис на вухо батькові. Той схвально мотнув головою, бо й сам полюбляє заглядати до чужого посуду. Вже його рибалки й попереджали, а він ніяк не може розминутися з чужим.

— Чогось Максимка довго немає...— Мати поглянула на сонце. Воно хилилося до заходу.

— Еге. Мав би вже бути.— Гарбуз і собі з-під долоні глянув на сонце.

— Може, в сіло такий трофей ушелевкався, що й ради не дасть? — висловив здогад Борис.

— У такому випадку мчи до батька,— повчав Гарбуз,— ми знаємо, що робити...

Максимко тим часом бродив по леваді. Ще в полудень вирвався з лісникової садиби, але додому поткнутися не смів. Що скажеш батькові? Що дав зівка: лісник застукав на гарячому? Батько не похвалить. А Борис? Він же одразу підхопить на глузи. «Ото,— скаже,— лопух! Я свій посуд потрусив, ще й до чужого заглянув. На лузі! На видноті! І ніхто не побачив. А він у лісі, серед гущаків, не зумів розминутися з Лосем. Ото вже гавароззява!» Ні, Борис нізащо не повинен знати. Йому тільки дай... Чого доброго, ще й прізвисько почепить. Почне називати: Лопух Лопушинський, або Гава Роззявенко, або ще якось образливо. А там, дивись, ще й хлопці прочують та підхоплять... Ні, краще ні про що не казати. Хай уже того козлика лисиці знайдуть та повечеряють...

І треба ж такого! Щоб саме йому, а не Борисові випало перевіряти сіла! Збігав би він краще на луг до ятерів та верш. Хай далі, зате безпечніше: рибу на лузі ніхто ніколи не допильновує. А Лося як не паси — не впасеш. Хоч би куди й коли йшов — Лось не взіває. Наче в нього сто пар ніг, сто пар вух і сто пар очей. Ноги ті ходять і ходять, не присідаючи. Вуха слухають і слухають і все чують. Очі пильнують і пильнують, не знаючи сну. Здається, за кожним пеньком, за кожним деревом на тебе чатує Лось.

Борис розумний: рибку з верш пересипав у корзину, травичкою прикрив і йди собі, наче нарвав у лузі для кролів конюшини. А що б він зробив на Максимковому місці? Те саме: мерщій приховав би здобич. Ну, а коли б наскочив лісник? Що тоді? Пішов би за ним на кордон чи крутнув би поза кущами? Може, і йому треба було крутнути? А він

вуха розвісив та Лосеві байки почав вислуховувати. І справді — лопух...

Невеселі думки роїлися в Максимковій голові. Прикро було на душі. Та все ж легше, ніж там, у лісниковому дворі. Там ладен був крізь землю провалитися. Отакого наслухатись і надивитися. Невже мати справді заправила таку ціну за молоко? І для кого! Для поросятка, мама якого загинула від їхньої сокири... Яка ганьба! Наче вони з голоду помирали, що змушені були вдатися до такої жорстокості...

Правда, коли удвох із Борисом примчали додому й розповідали, яка здобич попалася в сіло, Максимко думав, що батько візьме ножиці для заліза, переріже тросик і відпустить свиню. А він поклав у мішок сокиру... Тоді Максимко, розгублений, ще й сказав: «Тату, а може, не треба?.. Поросятка зовсім маленькі...» На нього презирливо блимнув Борис: «Ото слинько! Тобі з дівчатками в піску бавитися, а не до лісу ходити!..» А батько сказав: «Свині, дітки, були й будуть...» І вони левадами подалися до Займи.

А Лось он як міркує: «Засудити,— каже,— не штука. Так дітки ж без батька зостануться...» Виходить, не такий він лихий, як дехто його малює. І дівчатко — як курчатко, а така непосида, така дбайливиця. І чапленяткові раду дає, і поросятко у неї на руках...

А Гриб! Ото пролаза! Вони з Борисом відшивають од себе, так він он куди дорогу навідав. І коли тільки встиг? То ж треба: з кісниками водиться! Вже і в розвідку ходять удвох. Ходіть. Ми з Борисом постараємося вивідати, що ви там розвідуєте. Тільки б із цієї халепи виплутатись...

Сонце — уже не пекуче, як удень, а тихе й лагідне — малиновим колесом прокотилося по синьо-зелених верщечках дніпрових гір і десь немов

у провалля кануло. Потемніло в левадах. Над болотом поплив білястий туманець. У травах озвався деркач.

Максимко і левади перебрів, і в своєму березі край городу трохи постояв, і город перейшов, і в двір поткнувся, а що казати батькові — так і не придумав. З терника чувся веселий галас малечі, доносився приємний запах свіжої юшки та смаженої риби. Певно, Борис прийшов із повненькою корзиною. Та він порожняком ніколи й не вертається: мало впіймається у свій посуд — до чужого загляне. Максимко на таке ні разу не зважувався, а Бориса пряником не годуй — дай тільки заглянути до чужого.

— Он плентає...— Це Борис. Сказав — немов батогом над вухом ляснув.

Максимко здригнувся й рушив до терника. Там на двох цеглинах стояв великий чавун, а ще на двох — широка, як і потрібна на Гарбузову сімейку, сковорода. У чавуні парувала юшка, на сковороді шкварчала риба.

— Чогось ти, синку, сьогодні забарився...— Батько зачерпнув ополоником юшки, щоб покуштувати.

— А на мене лісник наскочив...— Максимко сказав просто, нічого не придумуючи. І одразу ж відчув, як йому полегшало, немов з плечей звалилася важка і незручна ноша.

— Як так — наскочив?..— У батька з ополоника схлюпнулась юшка.

— Ото глуха тетеря! — одразу підхопив Борис.— Не почути Лося!..

Максимко розповів, як усе сталося.

— Юринда, синку,— підбадьорливо мовив батько.— Конешно, негаразд, що дав зівка, але — юринда. Даремно налякався. Головне, дітки, завжди умій викрутитися. Ви бачили, як деякі комашки роблять? Є такі маленькі сіренькі, як гре-

чана крупинка завбільшки, жучки. Коли мак цвіте, вони голівки точать та яєчка туди закладають. З них потім черв'ячки розвиваються. Бачили? Так ось цей жучок, ледь торкнеш його, одразу падає на спинку і складає ніжки. Тільки й того, що не каже: моя хата скраю...

— ...я нічого не знаю,— попередив батька Борис.

— Правильно, Борику. Отак і ви... Застукав, кажеш, біля сіла? То й що? Рвав щавель та й набрів на здобич. Приховав, щоб із батьком забрати. А хто б не приховав? Хто покинув би отаке добро? Щодо сіла, то біс його знає, чиє воно. Хай докаже, хто його ставив. Отак, дітки...

«Так-то воно так,— роздумував Максимко,— тільки краще б нічого цього не було. Працював би батько, як інші люди, в колгоспі, добре заробляючи, тримав би господарство, то не треба було б і з лісу тягти. А то хтозна, чи й були коли у їхньому дворі свійські свині, качки, кролі... Все життя на дичині сидять. Свині, кози, качки, зайці — усім забезпечує Займа. Тільки ж чи гарно отак нечесно брати все з державного лісу, самому ні про що не дбаючи?..»

Од вечері хлопець відмовився. Не захотів ні свинячої печені, ні свіжої линини, ні в'юнів.

— Чогось живіт болить,— пояснив.

— Посьорбав би гарячої юшечки — може б, він перестав,— радила мати.

Максимко не захотів і юшки. Сидів під деревцем трохи оддалік і спостерігав, як вечеряє вся дружна родина.

— Сьогодні нас Борик годує,— задоволено мовив батько, підсуваючись до миски.

Рипнула хвіртка — і на стежці з'явився дід Денис.

— А здоровенькі будьте! — сказав ще здалеку.— Смачного!

— І вам доброго здоров'я,— відповів господар.— Просимо до вечері.

— Спасибі. Мене своя чекає. Правда, свіженької юшки, як оце у вас, не буде, бо посуд мій сьогодні потрушено і рибку забрано...

Борис нетерпляче смикнувся, але враз укляк, утягнув голову в плечі. Дід Денис стояв, спираючись обома руками на виставлену далеко вперед довгу палицю, яку носив не так з потреби, як для годиться: старенькому виповнився вісімдесятий.

Був Денис Павлович Сінокіп невеличкий, худенький, до чорноти засмаглий на щедрому луговому сонці, на відкритих дніпровських вітрах. Ноги в колінах ще не тремтіли, і правицю мав таку, що дехто й з молодих, здоровкаючись за руку, просився: «Ой, дідусю, легше тисніть!..» Вічним рибалкою називали діда Дениса, бо не знав він іншого заняття, окрім рибальства.

— Так я оце до вас, Гавриловичу, з обидою...

— До мене?

— До вас. Синок ваш сьогодні в лузі нашкодив...

— Мій синок? Котрий? Отой? — Гарбуз тицьнув пальцем на Федька.

Діти засміялися.

— Ні. Найстаршенький.

— Оцей? — Батько показав на Бориса.— Це, дідусю, такий, що швидше своє покине, аніж чуже візьме.

— Набрехано вам, діду, на мене! — скипів Борис, підохочений батьковим заступництвом.

— Ні, не набрехано.

— А хто схопив за руку?!

— Не обов'язково хапати за руку,— розсудливо мовив дід Денис.— Злодій не перестає бути злодієм від того, що його не схоплять на гарячому.

— А як же інакше? Треба впіймати, а тоді вже

й присікуватись,— знову вступився за сина Гарбуз.

— Є троє свідків.

— Де вони?

— Зараз покличу.

Увійшло троє хлопчаків. То були Борисові однолітки, навіть однокласники, тільки жили на іншому кутку — на Берля́вщині. Вони пасли череду і через болото бачили, як Борис хазяйнував на лузі.

— Так це ви наклепали, нібито Борис трусив дідів посуд? А може, ви, голубчики, самі його потрусили? — напустився на дітей Гарбуз.

— Ми хоч де скажемо, чия то робота,— виступив наперед один із свідків.— Он хто піднімав усі ятери й верші підряд! — Хлопці пронікали Бориса гнівними поглядами.

— Брехня! Я тільки свої!..

— А дідусеві хто? Водяник? Крім тебе, біля озер цілий день не було й душі!..

— Та що тут із ним сперечатися!..— озвався білявий хлопчик, найменший серед товаришів.— Прийде осінь, посходимося до школи, тоді поговоримо, хто з нас бреше...— І, не приховуючи свого презирства до Бориса, пастушки вийшли з двору.

— Кажу вам, діду, ще раз: мої діти швидше своє покинуть, ніж чуже зачеплять,— повторив Гарбуз.— Але щоб ви не мали на нас обиди, хай уже буде так: потрусіть завтра наш посуд.

— Цього ніколи не було й не буде. Я тільки зайшов сказати вам, Гавриловичу: виховуйте хлопця як слід. Найганебніше діло — із совістю розминутися...

— Оце вам, дітки, наука,— сказав батько, коли за дідом Денисом зачинилася хвіртка.— Щось робиш — не лови гав...

— Ви, тату, думаєте — лісник не знає, де ви́ повертаєтесь? — озвався Максимко.— Усе знає: і

скільки сітей у нас, і скільки діжок риби засолено, і хто свиноматку забив — теж здогадується...

— Хай, синку, здогадується. Займа у нас під боком — вона нас і годувати повинна. Не треба тільки зівка давати. Ходімо, дітки...

— Куди, тату? — з готовністю підхопився Борис.

— А по козлика.

— Я не піду,— потупився в землю Максимко.

— Отакої. Чому?

— Казав же: живіт болить...

— Ну, то ми з Бориком...

— І ви не йдіть...

— Отакої. Ти що, синку, Лося злякався? Хай він. нас боїться. Так де, кажеш, той козлик? Під самим болотом навпроти вільхочки? І мітка є?

— Надламана горсточка очерету. Тільки ви краще не йдіть... Хіба в нас нічого їсти?

— Отакої! Півтора пуда м'яса лисицям подарувати? Гайда, Борику...

— Ось вона, вільхочка!..— З обережності Борис навіть не прошепотів — смикнув батька за лікоть.

— Молодець! — гаряче видихнув Гарбуз і, за звичкою, озирнувся, хоч кругом була темрява.— Тепер шукаймо надламаний очеретець.

Спритний Борис поперед батька заспішив до болота, та враз відсахнувся, наче його хто пхнув у груди.

— Що там, синку?..

— Дивіться!..— Хлопець тремтливо притиснувся до батькового бока.

З-під болотяних нетрів поблимували зеленкуваті вогники, чулося сердите гарчання.

— Тю!.. Вовцюра...

То був Залізна Щелепа.

Розділ дванадцятий

Засідка

— Ти вже переходив би до тієї лісовички назовсім. Приймачком. Дома тебе все одно цілими днями немає,— сказала мати, коли Павлусь попитав дозволу на ночівлю в лісі.— І яка вже там вона, ота твоя Лана?

— Таке... Моя!.. Людська...— У хлопця спалахнули кінчики вух.— Нормальна, коли хочете знати...

— Привів би коли-небудь. На розглядини.

— Дозволяєте?

— Хіба ж ми дикуни які, що і в хату не можна заглянути?

— Ви тільки не турбуйтеся, мамо,— заспокоював Павлусь.— Я ж не маленький. Уже мав справу з браконьєрами... Номер мотоцикла запам'ятали... Одержать своє... Дідусь Назар так цього не полишать...

Павлусь, однак, не похвалився, що йому добряче нам'яли вуха, а Лані набили гулю. Чи варто говорити про дрібниці?

Мати налила трилітрову банку щойно видоєного молока, поклала в рогозяний кошик червоnясту, як вранішнє сонце, паляницю й застерегла:

— Дивися ж там... Щоб не вскочили у якусь халепу. Бо тоді й додому не приходь...

Хто б його й відпустив, того Павлуся, якби не під лісникову опіку: кому повага — тому й довіра.

Поки Павлусь підоспів, дідусь та Лана попоралися по господарству, зварили на літній кухні куліш і тут же, надворі, під сосною, де вкопано довгий стіл і такі ж довгі ослони, дожидали хлопця вечеряти. Він виставив із кошика банку з молоком, поклав хлібину. Це було дуже доречно, бо,

крім мисок для кулешу, посеред стола стояла й велика миска з нарізаними стільниками.

— Молоко. Хліб. Мед. Найсвятіший і наймудріший харч у нас на столі,— зауважив дідусь, нарізаючи пухнасті скиби.

Дома Павлусь трохи перекусив, та коли покуштував дідусевого кулешу, не міг уже відірватися од миски. Стільниковий мед хлопець їв уперше, і йому здавалося, що всі аромати Займи зібрано в ньому.

— Ми як, дідуню, підемо звечора на засідку чи вдосвіта? — Лані не терпілося взнати, що замислив дідусь.

— Та звечора там і робити нічого. Браконьєри прийдуть удосвіта. Тоді ми їх і накриємо. А зараз і поспати можна.

— Поспати? Хіба можна заснути такої ночі?

— Я й не думаю...— Павлусь подякував за вечерю, вискочив з-за столу й заходився перевіряти свій нічний одяг. Лана також заздалегідь наготувала і теплий спортивний костюм, і гумові зелені чобітки, і рідину від комарів.

— Про мене,— сказав дідусь.— Якщо боїтесь заспати, то ходімо зараз. Засядемо звечора та послухаємо ніч.

— Кого? — перепитала Лана.

— Ніч. Треба вміти її слухати. Вона багато про що може розповісти.

— Оце по-моєму! — застрибала дівчинка.— Чуєш, Павлусю? Ніч будемо слухати!..

Скільки було хвилювань! То тільки здається, що схопити браконьєрів — діло просте. А насправді така морока, що й не подумав би. Все треба зважити, все передбачити. Чи прийдуть вони взагалі цієї ночі? Прийдуть. Бо розраховують, що дітям і на думку не спало б полізти у такі хащі, де тільки довгоногий могутній лось і здатний пробитися в очеретах та лозах. А може, то не

Мариняк із Чайкуном? Може, якісь інші порушники? То хто вони? І скільки їх? І коли прийдуть, і звідки з'являться? З порожніми мішками на дичину чи, може, й зброю прихоплять? А дідусь? Цього разу вони ні рушниці не беруть, ні навіть сокири. Як же сподіваються приборкати злодюг? Голими руками братимуть?

Десятки різних запитань роїлися в головах Лани та Павлуся. Обоє були такі збуджені, що не могли й кроку ступити спокійно: все біжка, все похапцем. Перевдягалися — наче на пожежу збиралися.

— Не треба спішки. Часу в нас досить. Все буде як слід,— запевняв дідусь. Сам він усе робив повагом: взув мисливські чоботи з довгими халявами, одягнув куфайку, наготував брезентовий плащ — такий широкополий, що під ним могли б сховатися від дощу не тільки Павлусь та Лана, а й уся соломківська дітвора. Перевірив, як одяглися діти. Літо літом, а ночі тепер бувають прохолодні.

Павлусь ще ніколи не ночував ні в полі, ні в лузі — тільки в себе на городі, у курені на баштані. Теж цікаво, не так, як у хаті. Але ж хіба зрівняється город із лісом? Ось вони втрьох повсідалися під розлогими липами, оброслими густим молодняком. У таких заростях полюбляють днювати кози. Кроків за сім — болото, де Лана та Павлусь набрели на ятери, що їх поставили браконьєри на птицю.

— А якою дорогою вони можуть пройти? — шепоче Лана, тулячись до дідусевого ліктя. З другого боку біля лісника вмостився Павлусь.

— Доріг багато. А прийдуть одною. Займою не наважаться — з'являться з боку Бойкового. Через болото переберуться по гатці і вийдуть прямо на нас.

«Коли б швидше!..» — думає дівчинка, а вголос питає:

— А вже скоро світатиме?
— Ще тільки північ.
— Ви хоч годинника взяли?
— Тому, хто дружить із природою, годинник не потрібний.
— Як це?
— Можна користуватися лісовим або польовим.
— Хіба є такі?
— Є. Не мають ні гвинтика, ні пружинки, а ходять із дивовижною точністю. А заводить їх знаєте хто?
— Хто?
— Сонце.
— Сонце? — в один голос перепитали діти.
— Сонце.
— Ото дивина!
— У природі що не крок — то й диво.
— А скажіть же, дідуню, коли просинається... соловейко?
— О другій ночі.
— А лісовий жайворонок?
— Одразу за соловейком.
— А перепілочка?
— Годині о третій.
— А зозуля?
— За чверть години після перепілочки.
— А я знаю, коли горобці встають,— похвалився Павлусь.
— Коли?
— О шостій ранку. На півгодини пізніше, ніж ластівки...
— Це хто тобі сказав?
— Сам підмітив. Спати не дають. Ну, я й перевірив за годинником, коли вони гармидер зчиняють.

У болоті щось льопнуло, наче хто вдарив веслом по воді.

— Що воно? — прислухалася Лана.

— Може, Водяний Цар? — прошепотів Павлусь.

— Отож він якраз і плеснув хвостом, нічний трудівник — бобер.

— Хіба є вони в Займі?

— Заводяться. Це такі звірі, що їм і ціни не скласти. І хутро добротне, і м'ясо поживне. Через те їх і винищено було за старих часів. А це, бач, знову розселяються. Ось і в Перекіпці хатку вибудували.

— Хатку?

— Справжню хатку. З паліччя, коріння, мулу, стебел рослин. Є в тій хатці сухі лежанки, вистелені травою та листям — там звірі відпочивають. А ходи пророблено під воду.

— Хитрі.

— Атож. Ніяких тобі слідів.

— А що вони їдять, бобри? — спитав Павлусь.

— Полюбляють осичину, але й від дубини не відмовляються.

— Кору споживають?

— Усе: і кору, й гілля, і стовбури.

— Стовбури? — здивувалася Лана.

— Геть-чисто все дерево з'їдають. Щоправда, спочатку його валяють на воду, підрізавши своїми гострими, як різець, зубами. Потім розробляють на колоди та оцупки і сплавляють по воді до місця заготівлі корму на зиму. Гілки також обрубують і стягують, куди треба.

— Отакі міцні зуби мають?

— Зуби — як долота, і заточуються самі.

— Як це?

— А так. Зовнішній шар зуба найтвердіший, а внутрішні — м'якші, через те й стираються під час роботи. А хвостом бобер плеще по воді теж не просто: сигнал подає про небезпеку...

— Ви раді, дідуню?

— Чому?

— Що такі славні звірі у нашому лісі з'явилися?

— Авжеж. Багатшає рідна земля... Хіба то не щастя?

Лана притиснулась до дідуся, гладила його руку. Хотілося торкнутися і Павлусевої руки, аби й він відчув, яка вона з ними щаслива.

Ніч була тиха, лагідна. Сиділи під самісіньким Чумацьким Шляхом. Здавалося: він куриться зоряним пилом, а з-поміж нього проглядають і більші зіроньки — ближчі й дальші, яскравіші й блідіші, вишневі й малинові. А онде два блакитні світлячки блимають. Променисті й ласкаві, як... Павлусеві очі. Як добре, що й він тут. Саме в той момент, коли вони збираються провчити злодюг і кривдників. Шкода, немає Мудрої Голови — вона саме линяє, міняє шкіру. А Залізна Щелепа хтозна де й бігає — у нього свої турботи: вигодовує дітей.

Падають зорі, як золоті дощинки. А вони, троє, сидять і слухають ніч. Зумерять комарині рої, галасують у канавах качині виводки — вода аж вирує від їхньої метушні. Попискують лисухи та курочки, вовтузяться на березі болота бобри, шкребуть зубами-різцями об стовбур дерева, немов діди вирізують грушеві ложки.

Зашелестів очерет. Стих. Потім знову зашаруділо. На суходіл із болота видибало щось волохате, як добряча купа хмизу. Втягнуло носом повітря, засопіло й посунуло назад у хащі.

— Що то, дідуню?

— Вепр.

— Може, Кривий Меч?

— Може, й він. Та не впізнав нас.

— Озватися?

— Ні. Не будемо себе виказувати. Зараз найголовніше — слухати...

Як вчасно це було мовлено! Щойно дідусь застеріг Лану, почулося легеньке шльопання: хтось переходив болото по їзку-гатці, очевидно, спираючись на довгі жердини.

Дві тіні підійшли до самого липняка, потопталися, щось бубонячи. Посідали. Закурили. Знову зубубоніли.

Троє в засідці затамували подих. Тут уже не ворухнись, не шелесни одягом, гілкою, стеблинкою, не кашляни. Шепіт — і той може видати. Сиди й слухай. Слухай ніч та пильнуй за цими двома, що повлягалися під самим боком — шапкою докинути. Браконьєри перекурили й також принишкли; чи почали дрімати, чи й собі вслухаються в ніч?

А вона владарює, незрівнянна ні з чим на світі. Ні в полі, ні в лузі, ні на пасовищі нема такої таємничості, як у нічному лісовому царстві. З настанням темряви усе, що є в лісі, здається, розплющує очі після денного сну й пильнує за кожним твоїм кроком, за кожним рухом. Лані ввижається: он пень старезний дмухнув порохнявою і заблимав блідими світлячками; по дубовому стовбуру сповзає довжелезна мохова борода, ворушаться кущасті брови, з-під них блимають дві маленькі сині жаринки. Якийсь недремний дідуган зирить та й зирить... Цікаво, чи й Павлусь його бачить, мохобородого?

Хлопця тим часом полонило інше видиво: йому здається, що по куполах лозових кущів та верхівках сонних очеретів ходить якийсь чарівник і розсипає з решета пригорщі іскорок. Вони не падають в очерет, не гаснуть, а зависають у повітрі, наче крихітні парашутики, й кружляють у мерехтливому танці.

Коли це раптом:

Пу-гу! Пу-гу! — озвалося по той бік болота, як видно, на старій вербі.

Зачувши пугача, чарівник враз дмухнув — і щезли, погасли всі іскорки-парашутики. І сам він провалився в лозовий кущ. Стало якось сумно, аж боязко, темінь немовби ще погустішала...

У болоті щось шелеснуло, зашльопало по воді — залопотіли крильми наполохані качки, закахкали тривожно, сповіщаючи інших про небезпеку. Мабуть, то єнот-розбишака підкрався до виводків. Знову все стихло — причаїлося...

Поступово небо на сході наче хто підсвічував. Темінь танула, розповзалася. Схід поблід, потім почав рожевіти.

Браконьєри встали. Закурили, тихо перешіптуючись. Попідтягали високі халяви мисливських чобіт і, не поспішаючи, побрели в росянисте болото.

Залопотіли — мабуть, забилися в ятерах — качки. Закахкали переляканo...

— А нам що робити? — шепнула на вухо дідусеві Лана.

— Чекати.

Ледве діждалися, поки дідусь, нарешті, сказав:

— Пора.

Всі троє нечутно підійшли до очерету. Поставали за кущем біля самих їзків, які перегатили болото впоперек. Лана та Павлусь аж тремтіли від хвилювання. Дідусь Назар підбадьорливо підморгнув.

Першим із лози виткнувся високий — Мариняк.

За ним спотикався низенький — Чайкун. В обох аж очі вилізали з орбіт — така важка ноша була за плечима. Передній браконьєр заніс ногу, щоб стати на їзок, але піднятися не зміг — важкий мішок відтягнув його назад.

— Навіщо ж так багато набирати? — Дідусь Назар спокійно вийшов із-за куща. За ним вискочили Павлусь та Лана.

Це було так несподівано, що в обох злодіїв мішки посповзали з плечей.

— Тьху!..— сплюнув перший.

— І чого вам, діду не спиться? — огризнувся другий.— Вічно ви сунете носа не в своє просо!.. Ваше діло — ліс, а не птиця та звірина...

— Ліс — то не тільки дерева. Самі дерева — мертвий ліс. А я не хочу, щоб Займа була такою.

— Вам же ніхто за це не платить...

— Не за все платять. Не завжди й плату вимагають.

— Якісь ви, діду, чудакуваті...

— Який уже є,— всміхнувся лісник.— А ви, нівроку, раненько відполювали. Раненько. Ще й протокол писати затемно.

— Який там протокол!..

— Еге, діду, може, без протоколу?

— Як це? Не розумію.

— А так: один мішок — вам, другий — нам. Буде справедливо: порівну...

— Ні. Обидва мішки ось їм...— Лісник оглянувся на дітей. Вони цілу ніч годували комарів, чекаючи цієї хвилини. Хай повипускають птицю.

Браконьєри перезирнулися.

— Згода. Тільки без протоколу...

— Ні, хлопці. Без протоколу не можна. Надто вже ви розперезалися. Пробралися у громадські інспектори та й промишляєте... Вдаєте, що боретеся з браконьєрством, а самі під цією личиною тягнете все, що попало. Це ж ви вчора капкани ставили?

— Вони, дідуню!..— посвідчила Лана.

— Вони!.. Ми все чисто бачили...— підтвердив Павлусь.

— Ну, от... І під час повені не всю дичину, врятовану з островів, випустили в угіддя... І рибу та сіті, вилучені у браконьєрів, привласнюєте... Отож, самі бачите, без протоколу ніяк не можна...

Розділ тринадцятий

Пісня хлібові

У серпні спека буває пекельна: опівдні сонце наче зависне в небі — з голубої високості ллється і ллється його сліпуча купіль. Тільки на вечірньому прузі спадає і поступово вщухає вогненний пал. Так поступово вичахає витягнута з печі пшенична паляниця — рум'яна, як сонце, запашна, як літо.

Павлусь та Лана доїхали до гори й повставали з велосипедів.

— Зайдімо до криниці. Ось поряд.

— Ой, як добре!..— зраділа дівчинка.— Давно хочеться пити.

Хоч би хто йшов або їхав — угору чи вниз — неодмінно заверне до криниці під Га́ттю. Вода в ній чиста, холодна — з-під самої гори б'є джерело. Навіть узимку не замерзає. В'юнищанські теслі змайстрували цямрину, поставили кухлик — і подорожній згадує їх добрим словом.

— Славна водичка,— похвалила Лана.— Хоч би й не хотілося — нап'єшся.

Під гору велосипеди вели, як коней. На багажниках міцно ув'язані мотузками, запнуті марлею продовгуваті лозові корзини. Вони повні грибів. Діти їдуть у поле, до Павлусевого батька. У нього день народження, то Лана й запропонуваланазбирати в Займі грибів до святкового столу. Набрали вдосталь. Звичайно, з допомогою Рудого Хвостика. Третій, рогозяний, кошик — на Павлусевому рулі. В ньому квіти. Корінці замотані в мокрий рушник, то букет і не в'яне, хоч спека он яка.

Дорога повела проваллям. Під час раптових злив її часто розмиває: потоки води утворюють чорториї — глибокі, звивисті барчаки. Тоді трактор «Беларусь» загортає їх механічною лопатою.

Лану аж острах проймає — такі крутобокі глиняні скелі нависають над дорогою з обох боків! І як тільки тримаються, не сповзають униз! Це ж у нас, на Лівобережжі, отака гора! А на Кавказі? Отам сміливці живуть!

А вже як на гору вибралися, то й подих перехопило. Поле, рівнісіньке, як карта, поле простелилося ген-ген, скільки око сягає...

— Берімо праворуч. Я люблю валом ходити — з нього далі видно.

— А що це за вал. Павлусю?

— Про Змієві вали чула? Трьома кільцями Київ оперізують. То оце третє, найдальше. Йому, кажуть, аж дві тисячі років!

Здавалося, то не вал, а якесь довге-довге чудовисько прорило рів та й простяглося вздовж нього. А вони, діти, йдуть стежкою по широкій спині цього чудовиська. Понад ровом цупкою щетиною їжачаться блискучі, наче відполіровані днищем комбайна, стерні. Бовваніють свіжі скирти соломи, пливуть у мареві, як привиди. З другого боку, попід валом, доцвітають соняшники, широколисті й дебелі, як дубчаки. Куди не глянь — розкошує літо.

Ось і польовий табір. Скільки тут усяких машин! Лана й не здогадувалася, що в одному колгоспі може бути так багато техніки. А Павлусь навіть на марках тих машин розуміється і для чого яка призначена — теж знає.

Під старою дикою грушею — будинок для механізаторів. У холодку — довгі столи та ослони, точнісінько такі, як у старому лісництві. Осторонь, під такою ж кучерявою, але меншою дичкою — літня кухня. Маленька жіночка, яка там хазяйнувала, була єдиною, кого діти застали в таборі. На кухарці — біла, в сині горошини, легенька кофтина і коричнева рясна спідниця; поверх неї пов'язано клейончатий фартух. Пишне, вже

сивіюче волосся було прибране в білісіньку, як сніг, хустину.

— Драстуйте, тітонько Насте! — привітався Павлусь.

— О!.. Здорові будьте! — Жінка підвела голову і всміхнулася до дітей. Вона саме шаткувала капусту.— А я вже думала: чи ж будеш? Казав — приїдеш, та й не видно.

— Трохи, може, й спізнився, зате ж дивіться...

— Та бачу, бачу, не сам приїхав — гостю привів.

— Це Лана, правнучка дідуся Назара. Знаєте?

— А хто ж не знає старого Назарухи?

— Дайте нам велику банку.

— Навіщо?

— Та ось же...— Павлусь підвів велосипеда до груші, зняв рогозяного кошика — і різнобарвний, свіжий та пишний букет лісових квітів спалахнув у хлопчикових руках.

— Яке тільки диво! — аж у долоні сплеснула жінка.— І як ви його допровадили в таку спеку!..

— Це Лана. І назбирала і додумалася, як зберегти...— сказав Павлусь, гордий з того, що в нього така тямуща подружка.

— Ось вам банка... Це ж для нашого іменинника буде така радість, що й не сказати... Який день, який тільки день!.. Одне те, що жнива закінчують, а друге — іменини найкращого механізатора...— Вона вся аж світилася від радості.

— А це ось... лісове м'ясо,— Павлусь поставив перед кухаркою корзину.

— Гриби?! — знову сплеснула в долоні тітонька Настя.

— А до м'яса — ще трохи м'яса,— у тон Павлусеві мовила Лана, виставляючи свою корзину.

— Матінко рідна, стільки грибів! І все справжні...— В'юнищани так звикли до своїх грибних багатств, що справжніми називають тільки білі:

інші для них наче й не існують.— І коли ти їх устиг назбирати?..

— Встигли,— поправив Павлусь, усміхаючись до Лани.— Ми разом...— А про білочку змовчав: таємниця.

— Ну, це буде такий обід, що хлопцям і не снилося...

Павлусь показав Лані машинне господарство, всі кімнати у будинку, розповів, як механізатори працюють, як відпочивають.

— Може, вам, тітонько, допомогти? Я все вмію робити,— запропонувала Лана.

— Спасибі, донечко. Я по квітах помітила, яка ти справна хазяєчка. Але я сама встигну. Обід сьогодні припізниться: комбайнери не покинуть роботи, поки не закінчать жнив. Ти вже, Павлусю, покажи гості наші поля.

Діти майнули на вал. Знову йшли по спині чудовиська, яке розляглося впоперек поля. І вал, і рів поросли буйним різнотрав'ям. Чого тільки тут не було: світло-бузкові килимки чебрецю; довгі, з синіми квітами, петрові батоги; густі й слапкі кущі в'язілю; кулясте бадилля перекотиполя; суцільні зарості ромашки, низенької і дрібної,— не такої, як у лісі, пишноквітої.

— Я знаю, де тато жнивують. Ходімо? — глянув на Лану хлопчик.

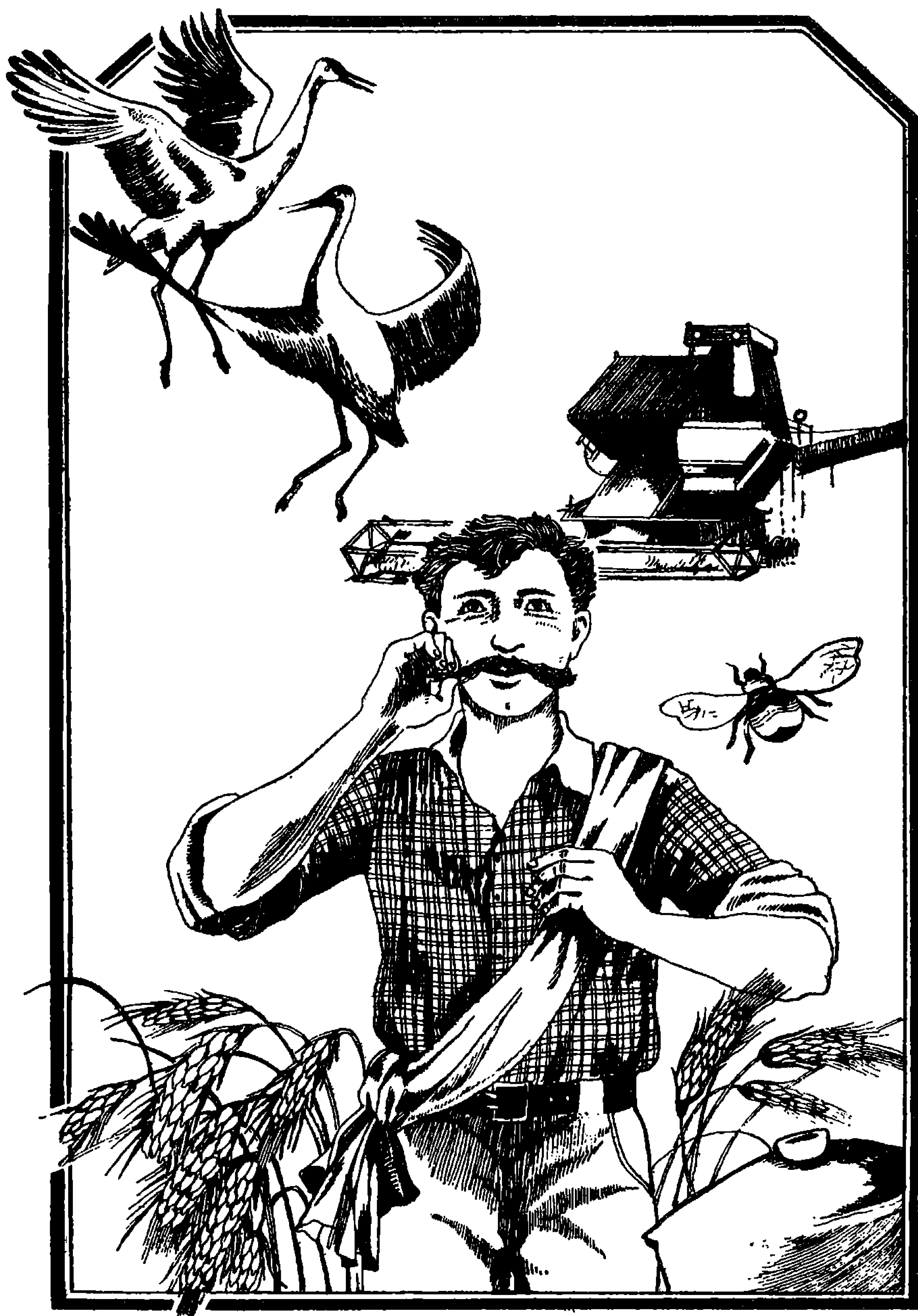
— Атож!

Подалися стернями навпростець.

— Оце вже й літу кінець...

— Ой, що ти сказав!.. — Лана аж зупинилася, вражена.

— Он вони нагадали...— Павлусь кивнув на лелек, які розбрелися по стерні. Щоправда, вигляд у них був такий, наче про осінь птахи й не думали: той чистив та розправляв пір'я, той дрімав, сховавши під крило дзьоба, той скалив око на сонце...

— Вірна прикмета: гуртуються перед дорогою. У ніч із двадцять другого на двадцять третє серпня — вилетять. Це як закон. А там і до школи незабаром...

— Невже воно скінчиться, наше літечко?..— Лана мало не плакала.

— Я в третій піду...

— А я в перший... Так уже хочеться! А літечка шкода...

— Шкода,— зітхнув і Павлусь. І враз стрепенувся:— А он і тато!..

Діти побігли назустріч комбайну. Павлусів тато, побачивши дітей, зупинив машину і, підхопивши на руки обох разом, підняв до кабіни.

— Дожнивуємо втрьох,—сказав, усміхаючись. Був увесь у пилюці, тільки зуби білі блищали двома разками з-під пишних козацьких вусів.

І вони поїхали. Не поїхали — попливли серед золотистих хлібних хвиль. Від'їздили від комбайна машини з повними кузовами зерна, залишалися позаду туго злиті купи соломи.

Вужчає й вужчає смужка нескошеного хліба. І хто б міг подумати, що саме з неї, такої вузенької, яку Павлусь і палицею перекинув би, вискочить цілий табун диких свиней! Більші й менші, вони дременули за свиноматкою, а величезний сікач прикривав стадо ззаду. Ринули до бору.

— Ой, люди!..— вихопилося в Павлуся.

— Бач, де днювали... Я їх ще з весни в цих місцях примічав,— сказав Павлусів тато.

— А сікач — як Кривий Меч завбільшки,— зауважила Лана.

— А хто він, Кривий Меч?

— Наш знайомий вепр. Найбільший у Займі дикий кабан. Це він допоміг нам погасити пожежу.

— А-а,— кивнув головою комбайнер.— Чув. Молодці. Ви тоді велике діло зробили.

Залишалася малесенька латочка нескошеного

поля. В цей час до комбайна під'їхала машина, в кузові якої був гурток в'юнищанських красунь, одягнутих в українські костюми. У кожної віночок на голові, а за плечима розвівалися різнобарвні стрічки.

Павлусів тато вивів комбайна із загінки, а дівчата повставали з машини й дожали останню гривку пшениці серпами.

— Ось так, дітки, люди збирали хліб у старі часи. Тепер же все наше життя на колесах,— сказав Павлусів тато.

Дівчата хутко сплели з найдобірнішого колосся вінок і під звуки музики увінчали ним найкращого комбайнера.

Так закінчили обмолот хліба. Радість тривала у польовому таборі, куди слідом за «Нивою» Павлусевого тата поприганяли комбайни й інші механізатори. Поз'їжджалися й механіки, і заправники пального, й водовози, й шофери... Стільки тепер у колгоспі всяких професій!

Усі розмовляли голосно, весело, жартували і навіть пустували, обливаючись холодною водою — милися.

Лана зливала на руки, на шию й на спину Павлусевому тату. Він був красивий, засмаглий, наче з бронзи відлитий.

— Спасибі, доню,— сказав, утираючись рушником.— Гарна у вас із Павлусем дружба. Молодці. Любіть ліс. Він для землі нашої — як легені для людини.

— Павлусь тепер дуже мучиться,— довірливо призналася дівчинка.— І поле любить, і ліс. І туди тягне, й туди...

— То, донечко моя, солодка мука — рідну землю любити...

Аж тут і голова колгоспу над'їхав. За ним вийшли з газика головний агроном та головний механік.

— Усі з'їхалися? — спитав голова, підходячи до комбайнерів і кожному тиснучи руку.

— Усі!

Вигляд у голови колгоспу був урочистий, святковий.

— Вітаю ж вас, товариші, з чудовою подією — закінченням обмолоту хліба! Ще багато справ попереду, але найголовніше зроблено — зерно у сховищах. Дозвольте ж вручити коровай із нового зерна тому, хто працює — як пісню співає, хто всі дні на жнивах був усім нам за приклад. Низенький уклін вам, дорогий Іване Максимовичу, від усього хліборобського роду!

— Спасибі, люди добрі, за високу шану! — сказав Гайдамака і поцілував хліб.

— Вам усім, товариші, щире колгоспне спасибі! — Голова низько вклонився колгоспникам.— Гарного денька діждалися, сонячного. Не тільки тому він сонячний, що сонце світить,— на душі сонячно. Бо до однієї радості ще й друга прилучається: у Івана Максимовича — день народження. Нехай же наш дорогий іменинник завжди буде дужий, як славний Дніпро, а щасливий, як сам того хоче. А щоб йому ще й весело було, даруємо музику! — І почепив через плече гарний радіоприймач.

Усі поздоровляли Павлусевого тата. Тоді й Лана піднесла іменинникові розкішний лісовий букет. Іван Максимович підхопив дівчинку на руки, поцілував і сказав, звертаючись до всіх людей:

— Ці квіти в моєму серці не зів'януть ніколи.

Потім був обід. Багато всяких смачних наїдків наготувала тітонька Настя. Але смажені в сметані гриби були неперевершеними. Їх вистачило нагодувати всіх.

— Це Павлусь та Лана пошанували нас такою смачною стравою,— похвалилася кухарка, і всі зааплодували маленьким гостям.

За столом гарні слова було мовлено не тільки про Івана Максимовича, Павлусевого тата, а й про дідуся Назара.

— Такі люди, як Гайдамака та Назаруха, вчать нас любити землю свою,— говорив голова. На все життя дітям запам'яталося: землю свою люблять не за те, що вона багата, а що рідна.

Розділ чотирнадцятий

Змова

Лана та Павлусь підходили до кордону. Гульк — Максимко біля воріт. Сидить на траві.

— А ти чого тут? — спитала дівчинка не дуже приязно. (Це як довідалася, чий він син.)

— Тебе чекаю...

— Мене? Я тобі потрібна? Може, на браконьєрство хочеш запросити? Підемо сіла ставити та нори борсучі розкопувати?

— Коли так, то й не потрібна,— образився хлопець.— З дідусем матиму справу. Вони скоро прийдуть?

— Так я тобі й сказала, де вони і коли прийдуть. Як познаходять усі браконьєрські пастки, тоді й будуть.

Максимко зітхнув.

— Можеш не казати. І так дочекаюся...

Лана та Павлусь переглянулись. Обоє зрозуміли: Максимко тут не випадково. Щось сталося або має статися. Чимось хлопець стурбований.

— Ти на неї не ображайся,— сказав Павлусь.— Прикро їй. За поросятко боляче...

— Розумію...— Максимко зітхнув ще глибше й винувато опустив очі.

Лана сказала примирливо:

— Дідусь, певно, скоро над'їдуть. Вони в лісництві...

Раптом Максимко швидко схопився й побіг дорогою: ще здалеку запримітив мотоцикл.

— Я до вас, дідусю...— сказав, захеканий, коли лісник зупинився.

— Щось трапилося? — Вони звернули з дороги й зайшли за кущ.

— Мариняк до батька приходив... Змовлялися...

— Змовлялися?

— У його брата скоро весілля... Так дичиною хоче відбутися... Лосятиною...

— Он що.

— Чайкун відмовився... Сказав: хтозна як ще справа з качками обернеться... То він до батька...

— І що ж батько?

— Згодилися...— Максимко від образи за батька ладен був розплакатися.— «А чого ж? — сказали.— Торохнемо... Тільки щоб м'ясо порівну...»

— Он як.— Лісник зсунув кашкета з лоба на потилицю: був дуже стурбований. Помовчав, щось розмірковуючи.

— Так коли, кажеш, весілля?

— У суботу й неділю.

— У суботу... Сьогодні четвер. Значить, м'ясо потрібне на п'ятницю. Отже, сю ніч...

— Підуть сьогодні увечері. Стрілятиме Мариняк. Кулею. Порох бездимний — лясне, як батіг... Виберуть молоденького.

— Авжеж. І носитися легше, і м'ясо смачніше.

— А засядуть...

— Знаю. В Окопі.

— Вам уже хтось сказав? — здивувався Максимко.

— Ні. Ніхто. Тобі спасибі. Будь спокійний. Лось не загине. Все буде гаразд.

І все ж хлопець болісно скривився. Подався гущавиною, не заходячи у двір, хоч Павлуся там

уже не було — поспішив додому, аби не заважати Максимкові.

Як почало смеркати, дідусь сказав Лані:

— Лягай спати. А в мене сю ніч робота.

— Може, і я з вами?

— Ні. Залишайся вдома.

За ворітьми лісник повáбив — подав сигнал. Спочатку відгукнулася Альта, потім — Залізна Щелепа. Невдовзі він уже лащився до Справедливого Чоловіка.

— Іду на засідку. Може, й ти охочий?

— Залізна Щелепа безвідмовний!..

Гарбуз повернувся злющий-презлющий. Увімкнув світло. Жбурнув під лаву порожній мішок. Максимко підвів з постелі голову. Зрозумів, що й до чого. Нашорошив вуха Борис.

— А що, тату, не вдалося? — спитав Максимко.

Батько мовчав. Сопучи, стягував чоботи.

— То я вам напсував...

Запала глибока тиша.

— Що ти сказав?..

Знову зловісна тиша.

— Що чули. Я перешкодив...

— Ото базікало!.. — Це Борис. Аж підхопився з постелі.

Батько сопів. Потім сказав:

— Неси лозину.

Максимко не поспішаючи вийшов з хати. Повернувся з лозиною. Знав, якої треба.

— Нате. Бийте. За те, що від ганьби вас урятував...

Батько потягнув раз. Подивився на лозину. Задумався. Сплюнув. Поламав лозину й ліг...

Збіг іще один тиждень. Для Лани він минув у хвилюючих і радісних клопотах підготовки до

школи. Дідусь Назар поспішав використати погожі дні літа: звозив сіно і складав стіжком у дворі, прилаштовував під навісом кормові віники, що їх заготовили Лана та Павлусь. Ну й, звичайно ж, пильнував за лісом.

Пильнувати була потреба. Лісокради заскакували в Займу машиною і не вдвох-утрьох, а неодмінно цілою ватагою.

На одну з таких компаній лісник набрів, коли злодії якраз спиляли кілька дубів, розпустили їх на колоди і вже вантажилися. Назаруха сміливо пішов на гурт.

— О! Ще один помічник іде!..— зухвало мовили лісокради.— Ану, діду, помагай вантажити! Хоч останні колоди...

— Чекайте, закурю...— Лісник ніколи не курив, але пачка цигарок та сірники в кишені були завжди. Про всяк випадок. Хоч би й такий, як оце. Черкнув сірником, сподіваючись освітити номер машини.

— Не псуй, діду, сірників — номер замазаний грязюкою. Берися за колоду!..

— Хіба ж я для того прийшов?

— Берися! А то ми за тебе візьмемось...

Назаруха не бачив, як ззаду підходив ще один лісокрад. Несподівано він з усієї сили вдарив лісника по потилиці важелезним кулаком. Лісник заточився і впав... Його роздягнули. Підтягли до дуба й розп'яли, прив'язавши руки та ноги...

— До ранку комарі загризуть...

Завантажилися, посідали й поїхали.

Було вже за північ. Лана, проте, не спала: ждала дідуся. Сподівалась: ось-ось рипнуть двері, дідусь повагом переступлять поріг, глянуть на годинник на стіні й здивуються:

— Невже пів на першу? Сонце ж наче щойно зайшло...

Але ніхто не рипнув дверима. За вікном щось

зашаруділо, зашкребло кігтями по склу, заскімлило. Дівчинка здогадалася: Залізна Щелепа. Вискочила надвір.

— Біда, Маленька Господарко Лісу!.. Справедливого Чоловіка не пускає дерево!..

Лана в сльози:

— Ой... де?..

— Неподалік від моєї оселі...

— Мчімо в село!..

Розбудили молодого лісника.

— Дядю Колю!.. Лихо!..

Окунь миттю скочив на мотоцикл. Лана сіла в коляску. Залізна Щелепа біг попереду.

Молодий лісник розрубав вірьовку, підхопив дідуся Назара на руки. Він був непритомний. Окунь обережно поклав дідуся в коляску. Віз помаленьку, щоб не струснути. Лана підтримувала голову.

— Житимуть наш дідусь!— мовив підбадьорливо.— Назарухи — козацька порода — живучі. Кілька деньків полежать — і одужають.

— Це правда, дядю Колю? — допитувалась Лана, втираючи сльози.

— Правда! Як те, що я надвоє перервусь, але злочинців знайду!

— Хіба їх можна знайти?

— І під землею не сховаються!

Дідусь Назар був скусаний комарами. Не натрапив би Залізна Щелепа — загризли б... Літо хоч і кінчається, а в низинах при болоті комарів незліченні рої.

Лана приклала дідусеві до лоба мокрий рушник. Микола влив у рот води. Дідусь розплющив очі, застогнав.

— Номер машини... Запишіть номер...— проговорив і знову поринув у забуття.

Цілу ніч Лана та молодий лісник не відходили од хворого. Вранці Окунь поїхав у район повідомити міліцію про нічну подію, а Лана доглядала

дідуся. Напувала відваром трав, які він сам назвав, і за тиждень старий Назаруха звівся з постелі. Коли прийшли Павлусь та Максимко, дідусь уже посміхався.

— Найкращі друзі мої — зі мною,— сказав, обвівши дітей теплим, ласкавим поглядом.

Хлопчики похвалилися новиною: усе село вже знає, що Мариняка та Чайкуна вигнали з мисливського товариства. А головне — міліція знайшла злочинців, які вчинили розправу над лісником.

Назаруха прояснів.

— Отже, ми з вами не даремно живемо та хліб жуємо. Лісові легшає. Ліс зітхає вільніше... Рідний наш ліс...

* * *

Відрозкошувало, відпразникувало літечко. Багато хороших справ устигло зробити, а чого недоробило передає осені.

Довгошийку давно віднесли в Чаплине. Тепер її не впізнати — загубилася між дорослих чапель, а може, вже і в теплі краї відлетіла. Рожевого П'ятачка також підпустили до іншого виводка, і він змішався з такими ж, як сам, горбатенькими та смугастими поросятками — тепер його водить інша мама. Жалко було розлучатися, та що вдієш: так краще. Підкріпилися — і бувайте здорові, йдіть додому. Це дідусь Назар так розсудили: чим раніше повернеш звірятко чи птаху до їхніх диких родичів, тим менше вони звикнуть до людей. Бо коли звикають, то стають ні дикими, ні свійськими і часто гинуть від лихої руки.

Лану тим часом заполонили нові турботи — на неї чекало шкільне життя. Незвідане й таке захоплююче, таке манливе!..

Частина друга

Рік Бобра

Розділ перший

Великий день

Ранок був сповнений радісної метушні. Дівчинка збиралася до школи хутко, наче якась невидима сила підганяла її, але все робила впевнено й чітко. Так діють люди самостійні, котрі не звикли сподіватися на допомогу інших, на чиюсь підказку. Нарешті настала хвилина, коли Лана уперше в житті одягла на плечі ранець. Щоправда, вона вже його приміряла — тато та мама і ранець, і форму, і все необхідне для навчання завезли з Києва завчасно. Але тепер Лана одягла ранець як справжня («ну, справжнісінька, як є!») учениця-першокласниця.

— Як, дідуню? — крутнулася перед дідусем, зиркнувши водночас і в дзеркало.

— Як на мене, то все як слід,— оцінив дідусь. А Мудра Голова, спостерігаючи своє і Ланине відображення у великому дзеркалі, зауважила:

— Маленька Гос-подарка Ліс-су — с-справжня крас-суня...

— Ет!.. — махнула рукою дівчинка й зашарілася.

За ворітьми на Лану вже чекали супровідники. Ой, скільки їх зібралося — і звірів, і птахів! Щоправда, птахи злетілися не всі: чимало пернатих уже подалося у вирій. Проте й зосталося ще чимало — і тих, які відлітають у теплі краї пізніше, і тих, які готові витримати найлютіші холоди, тільки б не розлучатися з рідним краєм. А звірі, які тільки водилися в Займі, ті й поприходили до ліс-

никового двору. Це мудра Голова ще звечора пустила по всьому лісові поголос, що Маленьку Господарку Лісу годиться провести шанобливо, аж до узлісся, коли вона йтиме до школи. А хто б же не зважив на розсудливість Мудрої Голови? У Лани радісно застукотіло серце: стільки лісового народу зібралося, щоб виявити до неї свою прихильність!

— Жаль, що я нес-спроможна нес-сти твою с-сумку...— пошкодувала Мудра Голова.

— Ранець Маленької Господарки Лісу понесу я! — радо зголосився Залізна Щелепа.

— У зубах? Ні, Залізна Щелепо,— заперечив Несхибна Ратиця.— У зубах тобі буде важко.

— Залізній Щелепі — важко?! Залізна Щелепа здоровенного барана несе на плечах, у зубах тримаючи,— і неважко,— відповів на те сіроманець.

— Може, й неважко, але незручно: адже ти й розмовляти не зможеш. Краще хай Маленька Господарка Лісу почепить свою сумку на мої лопати.— І ватажок лосів схилив свої широченні й могутні роги, справді схожі на лопати.

— Ну, хай буде по-твоєму,— поступився Залізна Щелепа. Він був розсудливий і знав, що поступитися іншому в доброму ділі—така ж приємність, як наче те добре діло ти робиш сам.

Лана повісила ранець на роги лосеві.

— А зілля своє настроми на мій кущ,— нагнув роги Гілляста Голова.— Я нестиму його так обережно, що жодна жаринка не впаде додолу.

Лана уволила волю Гіллястої Голови — настромила букет на один із дев'яти відростків лівого рога ватажка оленів, і той поніс квіти так гордо, так плавно, немов то був не букет, а глечик із якоюсь цілющою водою, і Гілляста Голова боявся її розхлюпати.

— А вузлик із харчами на мої сучечки чіпляй,— запропонував Малодий Козлик, ріжки якого були точнісінько такі, як дубові зубки у дідусевих граблях.

Тепер, коли у Лани звільнилися руки, вона не втрималася, щоб не погладити Волоханя — борсучка, якого вони з Павлусем улітку врятували з браконьєрської пастки. Покалічена лапка за літо зовсім загоїлася, і вдячне звірятко ніжно терлося своєю м'якою сірою шубкою об Ланині ноги.

Рушили в путь. Зашаруділо листя й трава під ногами звірини, засвистіли пташині крила. Попереду шугали Сороки та Сойки, сповіщаючи Займу про новину:

— Маленька Господарка Лісу йде по науку! Чи всі чули?

— Маленька Господарка Лісу вирушає до Країни Знань! Дорогу Маленькій Господарці Лісу!

— Я не забуватиму про вас ніде й ніколи,— обіцяє Лана.— Наша дружба буде така ж гарна, як... сама Займа — наша рідна домівка.

— Хіба Займа — і твоя домівка? — Білочка Рудий Хвостик, яка перестрибувала з гілки на гілку, спритно скочила дівчинці на плече.— Хіба Маленька Господарка Лісу не збирається повернутися до Великого Міста?

— До Великого Міста я подамся нескоро і не назовсім. То буде тоді, коли настане мій час їхати по велику науку. Я поїду, щоб потім повернутися до вас назавжди.

— Назавжди! Назавжди! — радісним хором загукали звірі й птахи.— Чи всі чули? Настане час, коли Маленька Господарка Лісу житиме з нами нерозлучно!..

Вийшли на узлісся, до Гаток. Далі починалися левади, і Лана пішла сама. Їй махали услід — хто рогами, хто лапою. Сонячна стежка привела до

городів. Десь тут народилася споришева доріжка, потяглася попід тинами. Ось уже й головна вулиця, і Лана пішла за зграйкою хлопчиків, які жваво розмовляли й пустотливо розмахували портфелями та ранцями. Ось один із них оглянувся, став, наче з несподіванки, і, нічого не сказавши іншим, раптом рвонув щодуху назустріч Лані. Він зупинився так само рвучко, як і кинувся бігти, через те не міг стримати дихання і якусь хвилину мовчав, відсапуючись та розглядаючи дівчинку. Очі його сяяли таким захопленням, що Лана теж зупинилася. Це був Павлусь.

— Он ти яка!..— гаряче видихнув хлопець.

— Яка? — Лана всміхнулася.

— Така...— Павлусь затнувся. Хотів було сказати: «Гарна...», але нагодилися інші слова, і він, червоніючи, прошепотів:— Я ще ніколи не бачив...

— Авжеж. І ти не такий, як улітку.

Справді, вони анітрохи не були схожі на отих двох мандрівників, які день у день нишпорили по найглухіших закутках лісу, подряпані ожиновими батогами, обпечені до самісіньких вух кропивою, зі сколеними колючками підошвами ніг, часто забрьохані, адже не минали ні канави, ні болота...

Хотіли вже йти, коли це ззаду:

— Агов! Почекайте!

— Максимко! — зраділа Лана.

Їх і справді наздогнав Максимко Гарбуз, якого по золотистому чубові можна було впізнати хоч би й на другому кінці вулиці. Щоки паленіли від швидкого бігу, очі іскрилися гарним карим блиском.

— Ти де подівся? — з ходу напустився Максимко на Павлуся.— Пішов і не погукав...

— А ти де був? Я чекав коло воріт... Подумав, ти вже пішов...

— Я з Борисом увесь ранок чубився. Не хоче йти до школи — і край. Опирається, як бузівок, та на мене гиркає...

— Чого ж то він? — спитала Лана.

— Знає чого. Я потім розповім... Тепер від вас у мене секретів немає.

Лана та Павлусь перезирнулися: вони ще ніколи не чули від Максимка чогось подібного.

— І ми тобі будемо довіряти більше.— Лана знову глянула на Павлуся, наче очима перепитала, чи не поспішила, даючи Максимові таку обіцянку...

Школа стояла край села, на Горбах, куди дніпрова вода не досягала навіть під час найбільших повеней. Отож соломківським та бойківським учням треба було ходити через усе село, що їх, одначе, не дуже й засмучувало, бо ця обставина давала і свої переваги, особливо тим, хто на уроки або з уроків не дуже квапився. Приміщення школи було одноповерхове, проте мало вигляд величної красивої будівлі, бо спиралося на високий фундамент, міцно злитий із дикого сірого каменю. Вікна величезні, дах покритий червоною черепицею. Стіни жовті, як яєчний жовток. Окремі цеглини, трохи виступаючи зі стіни, утворювали напис: «Училище». А нижче: «1914».

— Розумієш, що то означає? — спитав Павлусь у Лани і, не чекаючи відповіді, з гордістю пояснив:— Наша школа збудована ще до революції, у тисяча дев'ятсот чотирнадцятому році. Он як.

Шкільне подвір'я сповнювали метушня та галас. Більше його може бути хіба що над великими луговими озерами — Лéвиним або Біловóдом, де, як комашня, в'ються сотні, а може й тисячі крячків. Або ще навесні, коли поприлітають граки та облюбовують місце, де їм належить мостити гнізда. Павлусь та Максимко аж стрепенулися, побачивши оте школярське роїння. Кортіло одразу

ж пірнути в той веселий вир, але поруч була Лана, і вони стримались, не побігли.

— Он твої першачки! — Павлусь показав на зграйку дівчаток та хлопчиків, котрі з-поміж інших виділялися зростом.

— Бачу! — Лана зраділа, проте не кинулася бігти, а пішла статечно, тримаючи букет у витягнутій руці.

Хлопцям наче того тільки й треба було: рвонули з місця і за мить уже віталися з третьокласниками, по-дружньому штовхали один одного то в бік, то в плече, наче випробовували, хто наскільки подужчав за літо. Підійшла Антоніна Григорівна, і всі привітали її дружно й радісно.

— Які ж ви в мене усі хороші! — Вчителька теплим поглядом окинула своїх вихованців.— Попідростали, позасмагали, подужчали... Одразу видно — не вилежувались у холодочку.

— Еге, улітку влежиш! — кинув Толя Боровик.— Улітку ноги самі тебе носять, як реактивні...

Всі засміялися.

— І де ж вони носили тебе, Толику, твої реактивні ноги?

— Де тільки не носили, Антоніно Григорівно! І за коровами, і по гриби, й по рибу... А як жнива настали, я справжню роботу робив...

— Яка ж це справжня робота?

— Ми з татом зерно від комбайна на тік возили.— Хлопчик усіх окинув гордим поглядом. Коли це з гурту:

— Ха-ха! Справжня робота!.. З батьком у кабіні катався!..— То Ваня Рутвян ущипнув словом товариша.

— Не слухайте його, Антоніно Григорівно! — спалахнув Толя.— Він же нічого не тямить у серйозному ділі! Ну, катався в кабіні... А що ж я, по-твоєму, мав бігати за машиною цуциком? А в полі

що я робив? Ти бачив? Зерно лопатою по всьому кузову розгортав, коли комбайнер спорожняв бункер. Он що! Уявіть, скільки б часу втрачалося, коли б тато сам вилізав на самоскид та розсував зерно по кузову!..

— Авжеж,— погодилася вчителька,— ти допоміг зберегти на жнивах цілі години дорогоцінного часу. Молодець, Толику! Про це неодмінно треба розповісти в шкільній стінгазеті.

— Так не я ж один, Антоніно Григорівно,— скромно зауважив хлопчик.— Он і Войцях, і Гаранда, і Литвиненко, і Трипуз, і Солоух, і Тютюнник... Вони, може, ще краще працювали, ніж я. Ми цілу ланку створили...— розказував Толик, гордий за товаришів.

Діти навперебій розповідали про свої літні справи. Та ось пролунала команда шикуватися. На шкільному подвір'ї утворилося величезне барвисте коло.

На чолі кожного класу стояв його керівник — учитель або вчителька. Лана заздрісно поглядала на хлопчиків та дівчаток, на грудях яких красувалися червоні зірочки. І як же здивувалася дівчинка, коли побачила таке. Від приміщення школи в супроводі директора Галини Титівни до них ішло чоловік із десять гостей і серед них... Хто б ви думали? Дідусь Назар! У святковому костюмі, при бойових нагородах. «І коли тільки встигли! Не інакше, як мотоциклом...» — думала Лана. А он і Павлусів тато з орденом Леніна на грудях, і Павлусева мама, теж з орденом (за буряки дали)...

Мине багато-багато років, Лана Назаруха виросте, закінчить школу, піде у великий і прекрасний світ — назустріч мрії. Але вона ніколи не забуде тієї хвилюючої миті, коли чистою дзвінкою міддю вдарив шкільний оркестр і за наказом директора кращий учень школи десятикласник Ваня Васильченко в супроводі двох піонерок

вніс шкільний прапор! Галина Титівна привітала всіх із початком навчального року, розповіла, яка неосяжна та дивовижна Країна Знань і як наполегливо треба вчитися, щоб її пізнати.

Потім сталося неочікуване: один із десятикласників, як видно, теж відмінник, підійшов до їхнього класу. В руці у нього був дзвоник із червоним бантом. Хлопець вручив його Лані, а її саму, як пушинку, підняв і посадив собі на плече.

— Дзвони! — сказав.— На все село, на весь район, на весь світ! — І поніс дівчинку по великому колу.

І Назаруха Милана, учениця першого «А» класу В'юнищанської середньої школи, задзвонила з усієї сили. Їй хотілося, щоб той дзвоник почули не тільки діти Країни Рад, а й хлопчики та дівчатка усієї земної кулі. Адже вона, Назаруха Милана, щиро бажає їм миру, чистого неба, ясного сонця. Це справді був її великий, її найщасливіший день!

Розділ другий

Все починається з малого

Після того, як Ланин дзвоник покликав учнів за парти, знову гримнув оркестр — і рушили прапороносці. За прапороносцями — два перших класи, потім другокласники, третьокласники... Замикав колону десятий «Б».

Завирували шкільні коридори, зашльопали по підлозі сотні черевиків і сандалій, радісними вигуками, сміхом, вереском сповнились класи. Загриміли парти, зашаруділи сторінки книжок і зошитів... Почалася велика робота — навчання.

Лана щось діставала з-під парти, коли її смикнув за косу Ігор Гвоздецький, з яким дівчинку посадила вчителька. Лана хотіла було дати хлопцеві здачі, але підвелася й побачила, що всі посхоплювалися з місць і поставали біля парт рівненькими рядами, а до класу в супроводі вчительки заходив... Павлусів тато! Оце несподіванка!

— Добрий день! — дзвінкоголосим хором гукнули двадцять дев'ять хлопчиків і дівчаток.

— Добрий день! — сказав Павлусів тато. Так само привіталася й Віра Федорівна.

— Сідайте, діти,— мовила вчителька.— І ви, Іване Максимовичу, будь ласка, сідайте.

Іван Максимович легенько вклонився й сів на один із двох стільців, що стояли біля столу. А Віра Федорівна не сіла. Вона почекала, поки в класі зробилося тихо-тихо. Тоді заговорила:

— Ось і збулася ваша мрія. Ви стали справжніми учнями! Адже ви мріяли про школу?

— Мріяли! — дружно відгукнувся клас.

— Я так і знала. Тепер ми з вами щодня, не запізнюючись, будемо ходити до школи. А чого ми будемо сюди приходити? Хто відповість?

Ой, що тут зчинилося! Один поперед одного посхоплювались з місць і загукали майже всі учні.

— Я!..

— Я!..

— Мене спитайте!..

— Мене!..

— Дуже добре, що знають усі,— мовила Віра Федорівна.— Але я запитуватиму тільки тих, хто мовчки піднімає руку. Послухаємо Оленку Ковальчук.

З останньої парти середнього ряду підвелася русокоса дівчинка, яка не вигукувала «Я!», а сиділа тихо, поставивши руку на парту.

— Щоб учитись і рости,— мовила вона тоненьким голоском.— Так у віршику сказано. Я його знаю напам'ять.

— Правильно, Оленко. Ми будемо приходити до школи, щоб учитись і рости. А ти як думаєш, Толю?

Толя Курило, чорнявенький, як жучок, хлопчик — чи не найменший у класі. Отож учителька посадила його за першу парту, навпроти свого столу. Толя схопився з місця рвучко, виструнчився коло парти і одним духом випалив:

— Щоб багато розуму набиратися!

— Молодець! — похвалила Віра Федорівна.— І сказав добре, і своїми словами. Справді, так. У школі ми щодня будемо набиратися розуму, пізнавати все нове й нове. Запам'ятайте найголовніше: учитися — не лише ваша справа, а справа державна. Навчання — важка праця. Але всі ми будемо старанними і виправдаємо довір'я Батьківщини. Перший наш урок — Ленінський. Адже все найкраще у нашому житті пов'язане з іменем Володимира Ілліча Леніна. А хто ж такий Володимир Ілліч? Хто знає про нього вірш а чи пісеньку?

Цього разу тільки у двох чи трьох учнів мимоволі вихопилось «Я!» Всі інші мовчки попіднімали руки. Так хотілося бути дисциплінованим, щоб учителька помітила й викликала саме тебе!

— Я знаю про Леніна вірш,— уже не так хвилюючись, промовила Лана.— Називається «Ілліч і дівчинка». Написав Максим Рильський. Моя мама розповідала, що бачила справжнісінького Максима Рильського. Він приходив до них на радіо і читав свої вірші. І мама читала його вірші перед мікрофоном. Вона дикторка. Мама принесла додому книжечку «Ілліч і дівчинка» і сказала, що її варто вивчити напам'ять. Так я вивчила, коли мені було п'ять років...— Лана трохи подумала.—

А ще я дуже люблю вірш «Маленькій Мар'яні». Його Тарас Григорович Шевченко написав. У нашому селі. Бідна Мар'янка! Вона сирітка, слабенька, а змушена була у наймах догоджати багатіям. Вони її кривдили, примушували виконувати важку роботу, а одягнутися дівчинці не було в що. І взутися теж — боса, бідолашна, ходила по снігу... І нікому було за неї заступитися. Ото тільки Тарас Григорович і пожалів та дав грошей на хустку... Ми з дідусем часто разом читаємо «Кобзаря», так там аж під шістьма творами значиться: «В'юнища». Ось послухайте, які гарні слова написано у наших В'юнищах:

Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте.
І чужому научайтесь
Й свого не цурайтесь...

Це ж він, Тарас Григорович, якраз до нас звертається. Хіба ні?

— Справді, мудрі слова,— сказала вчителька. Їх просто неможливо не запам'ятати, ці прості і великі слова. І Тарас Григорович Шевченко, який закликав поневолений люд порвати царські кайдани, і Володимир Ілліч Ленін, під керівництвом якого робітники та селяни ті кайдани порвали, заповідали нам дуже важливу справу — учитися. І ми будемо вчитися. Старанно, наполегливо. Для цього у кожного з вас є все необхідне. Подивіться на свій одяг, на взуття, на портфелі та ранці, на підручники... Все-все новісіньке та гарнісіньке. Хіба ж у таких достатках жила маленька Мар'янка? Або дівчинка, яку зустрів Ілліч? А звідки ж усе це взялося: і одяг ваш, і взуття, і шкільне приладдя? Саша Тендітний відповість?

— Тата та мами посправляли,— відповів Сашко.

— Правильно. Це наші тата та мами, наша рідна держава створили нам найкращі у світі умови для навчання, для щасливого дитинства. Дорога наша в Країну Знань почнеться з маленької стежечки. По ній ми йтимемо від простішого до складнішого. Ось послухайте, як про це сказано у віршику:

Все починається в житті з малого:
з зернинки — хліб, з промінчика — зоря.
І Ленін сам важку свою дорогу
почав також колись із Букваря.

— Буквар,— наголосила Віра Федорівна,— найголовніша наша книжка. Перед кожним на парті лежить новенький Букварик! А ось наш дорогий гість, земляк наш, один із найкращих механізаторів Іван Максимович Гайдамака пам'ятає зовсім інші часи. Коли він пішов до школи, на весь клас був лише однісінький Буквар — у вчительки. Будь ласка, Іване Максимовичу, розкажіть усім нам про ту свою першу школярську осінь.

Іван Максимович підвівся, близенько підступив до передньої парти середнього ряду, щоб усіх добре бачити.

— Я також ой як мріяв про школу! Але чекати свого першого дзвоника мені довелося аж на два роки довше, ніж вам. Бо тоді війна йшла. Наша країна боролася проти німецько-фашистських загарбників, які хотіли вільних радянських людей поробити своїми рабами. Ось цю нашу чудову школу гітлерівці та їхні прислужники — поліцаї перетворили на укріплене гніздо: кругом обкопали траншеями, поробили ходи сполучення між приміщеннями. У траншеях повстановлювали міномети, а на підвіконнях у кожному класі повиставляли кулемети. Запаслися мінами, патронами, гранатами... Усе це вони приготували проти партизанів, бо боялися їх, як вогню. Зате проти

беззбройних людей окупанти були хоробрі: мордували їх, влаштовували облави на юнаків та дівчат, насильно відправляли до Німеччини. Грабували хліб, худобу, цукор, ліс, навіть чорнозем вивозили вагонами з наших полів.

— Хіба в них земля не така? — здивувався Сашко Тендітний.

— А грабіжникові завжди здається, що чуже краще. Отож і норовить тягти все до себе... Але не тільки природні багатства грабували фашисти. Вони крали також наш розум. Я сам бачив, як окупанти шастали по нашому кутку, по Соломківщині, і вилучали в людей книги. Усякі: і художні, і підручники, і дитячі, і для дорослих... Усе зносили в нашу хату. Цілі стоси книг лежали на лавах. Мені дуже боляче було від того, що вороги їх попалять, і я кілька книжок переховав і закопав на городі.

— Ото, мабуть, страшно було!..— сказала Оленка Ковальчук.

— Авжеж... Фашисти за те могли і вбити, й повісити. Але й книжок було шкода, тож і переступив через страх.

— А які то книжки були? Ви пам'ятаєте? — поцікавився Слава Марченко.

— Пам'ятаю всі назви. Буквар. А ще «Кобзар» Тараса Шевченка, «Байки» Леоніда Глібова, «Співомовки» Степана Руданського. А одна найтовща книжка називалася «Цусіма». Що те слово означає, я тоді не знав, але подумав: книжка у гарній обкладинці, то, мабуть, цікава й цінна. А коли підріс і прочитав, то довідався, що розповідається в ній про крейсер «Варяг», який не здався ворогові, а героїчно загинув у Цусімській протоці. Ті події ще за царя відбувалися...

— Дядю, а навіщо фашисти палили книги? Нічим було розпалювати в грубах? — підвелася Валя Тютюнник.

— Вони й груби розпалювали, і просто так на подвір'ї школи палили. А от навіщо — про це я хотів би у вас запитати. Може, хто знає?

Багато рук потяглося вгору.

— Курило хоче сказати?

— Фашисти хотіли, щоб люди були темними,— впевнено відповів Толя.

— А навіщо це їм, Толю, здалося?

— Бо хто нічого не знає, той усього боїться... Боягуз...

— Молодець, синку, ой молодець! — задоволено сказав Іван Максимович.— Вороги наші з усіх сил пнулися, щоб ми не вміли ні читати, ні писати. Щоб не знали ні своєї історії, ні культури, ні рідної мови. Бо тоді їм легше було б тримати нас у ярмі. Проте радянські люди і не думали коритися поневолювачам. Вони йшли в партизани і громили проклятих чужинців. Багато людей і з нашого села було в партизанах. Але найбільше уславився командир партизанських розвідників Назар Петрович Назаруха.

Всі діти оглянулися на Лану.

— Це її дідусь!..

— Так, я знаю: це нашої Лани дідусь. Він зі своїми бійцями і баржі з пшеницею на Дніпрі топив, і молотарки, з Німеччини завезені, на токах палив, і перешкоджав окупантам вивозити в неволю молодь, і танки їхні та машини знищував... А ще партизан Назаруха заздалегідь підготував човни та плоти і сам перевозив на правий берег радянських бійців, які почали битву за Дніпро. Ой, що тоді творилося на річці! Гітлерівці засипали наших воїнів мінами й снарядами, поливали зверху вогнем із кулеметів та автоматів, а партизан Назаруха був немов заворожений: його човен снував від берега до берега неушкоджений!

— Дідуся тоді навіть не поранило. То йому аж

під Берліном поперека та ногу потрощило,— сказала Лана.

— А діялося те, дітки, понад сорок років тому,— вів далі Іван Максимович.— Двадцять другого вересня тисяча дев'ятсот сорок третього року я вискочив із погреба, де з мамою та сусідами ховався від фашистських літаків, і коло колгоспної комору побачив першого нашого бійця. Як же я зрадів! Підбіг до нього, поздоровкався. «Ми вас, дядю, так чекали!» — кажу. «І ми, синку, до вас поспішали,— сказав він і притис мене до себе.— Трошки не встигли до першого вересня, але дарма — ти надолужиш. Правда ж? Обіцяй мені, що вчитимешся тільки на «відмінно».— «Обіцяю, дядю...» — «Чудово! Не забудь тільки, що ти пообіцяв не кому-небудь, а гвардії старшому сержанту Іванові Івановичу Саловаренку з Полтавщини».— «Обіцяю, товаришу гвардії старший сержант!» — випалив я. А незабаром і навчання почалося. Уявіть, яка була школа тоді! Все кругом розрито, потрощено, понівечено. Партами фашисти топили груби, класи перетворили на хліви... На перших уроках вчителька нам розповідала про те, скільки горя принесли гітлерівці на нашу землю, скільки людей вигубили, всього поруйнували та розграбували... Ми почали вчитися за отим єдиним Букварем, якого я викрав і врятував від вогню.

— Дядю, а в чому ви тоді ходили, у що взувалися? — спитала Оленка Ковальчук.

— Мами шили нам полотняні штанці та спіднички, фарбували їх у вільховій корі. А верхню сорочку мені, пам'ятаю, пошили із зеленої маскувальної плащ-накидки.

— А писали на чому? Зошити були? — поцікавився Коля Лукавенко.

— І зошити були саморобні — з паперових накидок, які видавалися бійцям для захисту від хімічних отруйних речовин. Чорнило — бурякове

або бузинове. Ніяк не бралося до того паперу, бо він був просякнутий якоюсь жирною рідиною. Увечері читали й писали при коптилках — самі ж їх і робили із гільз снарядів. Гасу не було, то заправляли бензином. А щоб він не спалахував і не вибухав — досипали у гільзу солі... Коли я трохи підріс, ми з братом Мишком почали мріяти про те, як би нам посправляти костюми. Вирішили заробляти на мітелках.

— На очеретяних?

— На очеретяних. За тиждень нарізали і ув'язували пруттям сто мітелок. Потім їх несли на базар у Переяслав або в Ташань. У Переяславі продавали по тридцять копійок, а в Ташані — по п'ятдесят. Таким чином,за сто мітелок мали тридцять або п'ятдесят карбованців. Отак наскладали грошей і посправляли собі костюмчики із справжньої фабричної матерії... Ото було радості!

Знову заговорила Віра Федорівна:

— Треба ще сказати, діти, що тато і найстарший брат Івана Максимовича загинули на фронті. На плечі мами впало стільки горя, стільки клопоту! Отож хлопчики, як могли, допомагали їй і в хаті й надворі. І вчилися добре, хоч ніхто їх не контролював, не примушував — самі знали, як це важливо. Тепер Іван Максимович у нас он яка славна та шанована людина.

— Дядю, а можна глянути на орден? — загорівся Вася Войцях.

— А чого ж не можна?

— І торкнутися можна? — спитав Коля Трипуз.

— Можна й торкнутися,— усміхнувся Іван Максимович.

Потім Іван Максимович розповів учням про те, як живеться дітям у Сполучених Штатах. Він побував на батьківщині американської дівчинки Саманти Сміт.

— А чи всі чули, хто така Саманта? — спитала вчителька.— Ти, Оленко, щось про неї знаєш?

— Ми з мамою читали про Саманту в газеті,— сказала Оленка Ковальчук. Там і фото її було. Славна така, добра була... Вона в Радянському Союзі гостювала. А як повернулася додому — написала книжечку. Про все-все, що сама бачила і чула. І про те, як радянські люди живуть, і як вони миру хочуть, і як радянським дітям живеться. А ще про те, як наші хлопчики та дівчатка хочуть дружити. З усіма-дітьми на світі!.. А це якраз і не сподобалося ворогам миру. От вони і вбили Саманту. Ну, не вбили, а підстроїли так, що літак, на якому Саманта з татком летіли, в повітрі вибухнув...

— Підлі!.. І дітей не жаліють...

— Їм аби гроші!..

— Це справді так,— сказав Іван Максимович.— Американські палії війни дуже багатіють на виробництві зброї. Вони прагнуть панувати в усьому світі.

— Хіба забули про фашистів? Тим дали по зубах! — випалив Толя Курило.

— Справді, Толю,— погодилася Віра Федорівна.— Вони забули, що правда ще ніким не була переможена. А правда з нами. І дуже бояться вороги миру цієї нашої правди.

— А мій тато каже, що в тієї Америки нічого не вийде... Хай хоч як скаче!..— відрубав Коля Трипуз.

— А чому, Колю, у недругів миру нічого не вийде? — перепитала вчителька.

— Бо в нас характер такий...

— Який же у нас характер?

— Ну, такий... Кріпкий... Що ми нікому не здавалися і не здамося...

— Це правда. Наш народ не корився ніколи й нікому. Характер у нас радянський.

— Тато каже: нам тільки захотіти треба, то де та й сила візьметься! Ось я... Захочу — і вчитимуся тільки на п'ять! І татові та мамі в усьому допомагатиму. Бо вони ж для миру трудяться...

— Добре ти, Колю, сказав! — похвалила хлопчика вчителька.— Наші тата й мами зміцнюють мир своєю працею, а ми хоч і маленькі, будемо їм допомагати. Разом з тим і вчитися всім треба якнайсумлінніше, набиратися багато розуму, як сказав Толя Курило. Адже сильного волею, розумом, правдою — ніхто не переможе! Правильно я кажу?

— Правильно! — дружно відгукнувся клас.

— А мені можна сказати? — підняв руку гість.

— Будь ласка, Іване Максимовичу,— дозволила вчителька.

— А знаєте, що б я вам порадив? Давайте всім класом посадимо садок. Як пам'ять про американську дівчинку...

Отак гуртом і вирішили: як тільки настане пора садіння дерев — закладуть молодий садок. Щоб ріс він і квітував, нагадуючи всім про дівчинку, яка так хотіла миру, так мріяла про дружбу дітей усієї землі!

А ще вирішили: вчитися старанно, один одному допомагати, виручати в скруті, брати приклад зі старших. А ще домовилися: неодмінно дружити з Іваном Максимовичем та його бригадою. Бо хіба можна в наш час не знатися з технікою, не придивлятися до неї змалечку, щоб і самому колись сісти за кермо трактора чи за штурвал комбайна взятися. Усім запам'яталися слова Івана Максимовича, які він сказав на прощання: «Земля, дітки, найщасливіша тоді, коли її засівають не кулями та осколками, а зерном. Годувати людей хлібом — значить продовжувати саме життя».

Віра Федорівна подякувала Іванові Максимовичу за цікавий урок, а хлопчики та дівчатка обдарували гостя квітами.

Розділ третій

А що поза Займою?

Була неділя.

Павлусь схопився рано, поспіхом поробив уроки, допоміг бабусі по господарству і — мерщій на велосипед. Гнав навпростець — левадами. Гнав так, наче в ногах у нього був якийсь моторчик: невидимий, але такий потужний, що тепла хвиля за спиною аж стугоніла, хоч день видався безвітряний. Доріжка на левадах наїжджена, туго вкатаний чорнозем — як асфальт. Навіть на канавах, якими розмежовані Пилипова, Данилова та Дякóва левади, було ще сухо: грязь тут з'явиться пізньої осені, коли почнуться обложні дощі. Тоді хочеш не хочеш — мусиш добиратися в Займу в об'їзд — селом, через Саєвиччину греблю.

У хлопця радісно калатало в грудях. Перший вихідний після початку занять! У школі, звичайно, хороше, весело: стільки друзів збирається разом! Але ж кортить і погуляти, гайнути по тих місцях, де розкошувало їхнє з Ланою літо, де звідано стільки дивовижного, таємничого... Тож і домовилися: у неділю — в Займу! Кортить заглянути у такі закутки лісу, де не тільки самі не бували — може, взагалі там ще не ступала людська нога. Ось ця зваблива задумка й була тим моторчиком, який так стрімко гнав уперед Павлусеву веломашину.

Коли хлопець під'їздив до кордону, і Лана вже виводила свого «коня» за ворота. Улітку вони мандрували тільки пішки, без загавайла, як кажуть дідусь Назар, маючи на увазі велосипеди.

Тепер же часу обмаль, а побувати хочеться он де — отож без коліс не обійдешся.

— Я звільнився на цілий день! — похвалився після привітання Павлусь. Лана також порадувала товариша:

— І я поробила все-все! З уроками впоралася ще звечора. Скільки там того діла!..

— Тобі добре: все дається легко.— Павлусь зітхнув: згадалася не дуже приємна розмова з учителькою про його літній боржок з української мови. Пообіцяв, що потроху він ті вправи таки повиконує.

— Для мене уроки робити — як гарбузове насіння лузати. А в третьому важко?

— Кому як.

— Хочеться спробувати твоїх задач... Цікаво, чи хоч одну розв'язала б?

— Ого!..— здивувався Павлусь. Це все одно, що він побажав би осилити задачі з п'ятого класу.

— Віра Федорівна каже, що я могла б учитися і в третьому. Вона добирає мені спеціальні завдання — складніші, ніж усім іншим учням. Бо мені не цікаво...

— То переходь до нас..

— Е, директор сама не наважується. Каже, треба викликати комісію з району чи й області. Щоб мене перевірила.

— Ти що, вундеркінд?

— Я такого слова не чула.

— Це так називають малих, але дуже метикованих дітей. Може, й ти така?

Дівчинка знизала плечима, лукаво всміхнулась і по-хлоп'ячому осідлала велосипед. За кілька хвилин уже вискочила на дорогу. Павлусь і собі хвацько натиснув на педалі.

— Їдьмо тихенько. Прислухаймося і все помічаймо.

— Авжеж...

— Гайда уздовж Широкої. Цікаво, куди вона виведе.

— Справді, цікаво!

Тільки непосида, на розум жвавий та до мандрів охочий, здатен збагнути, яка-то величезна втіха мчати на велосипеді битою лісовою дорогою попід могутніми дубами; вони, наче вітаючись, простягують один до одного руки-гілляки, дебелі та вузлуваті, химерно покручені у ліктях-згинах. Яка-то насолода вдихати на повні груди чисте лісове повітря, де вже вчуваються запахи осені: прілого листя, прив'ялих грибів, грушок-гнилички, ожини, шипшини, глоду... Листя на дубах якраз буріє, і здається, що дерева перевдягаються: скидають зелене вбрання і кутаються в теплі кожухи, бо ж попереду і хуртовини, й люті морози, й тепер уже часті зимові дощі...

Незабаром спішилися, глибокими коліями перевели велосипеди через піщану косу, намиту бистрою під час повені. Обабіч цього наносного пісковику вже піднялися густі сосняки. І тут раптом з'ясувалося, що Широка — не безкінечна, що за Кошарищами вона під гострим кутом прилягає до іншої дороги, яка наче продовжує Широку, прямуючи в глиб лісу.

— Он воно що! — збагнув Павлусь, огледівшись.— Це ж та дорога, що від Козинців веде до самого Городища! Я по телефонних стовпах упізнав. Гайда!

Далі починалося Грани́шне. Дуби в цьому урочищі один в один, гінкі й високі, не такі, як на узліссі, де розкіш-воля, де дерева розкидають руки-віти вільно й широко, на всі сторони світу. У Гранишному завжди панує якась таємничість, притишеність, насторошеність. Може, від безлюддя, від глушини? Адже тут за деревами-велетнями не всюди й сонце проглядає крізь віття. А може, з якоїсь іншої причини?

— Чи не тут він живе?— таємниче шепоче Павлусь, нахилившись до Лани.

— Хто?

— Лісовий Цар.

— А... Може, й тут. Десь же мають бути його хороми...

Павлусь і Лана переконані, що в Займі владарюють принаймні два царі: Лісовий, який завідує усіма зеленими скарбами лісу, і Водяний, якому підвладні всі балки й вирочки, болота з канавами, джерела, тумани, роси... Правда, ні з першим, ні з другим вони ще ніколи не здибувались. Може, за цим разом щось удасться про них довідатись.

Проте в лісі була така тиша, такий настояний спокій, що у владики зеленого царства не було причини тримати свої вуха нашорошено. Він, звичайно, чув, що дорогою пробираються якісь мандрівники, але його знемагала солодка дрімота — отож без особливої потреби лісовий володар виказувати себе не став. Дрімав удень і Водяний Цар.

Та ось високу й щільну стіну дубового лісу наче хто обрубав — і перед Ланою та Павлусем, на їхній великий подив, відкрився майже рівний простір, ущерть виповнений сонячним сяйвом. Це означало: діти опинилися за Греблями, серед лугів. То тут, то там, як велетенські присадкуваті гриби, бовваніли стоги сіна з побілілими на сонці верхами. У низинах та при болотинках свіжозеленими шапками височіли копиці отави. Сіріли кущі лози. Темно-коричневими, аж чорними, мітелками здіймався над балочками ріденький очеретець.

За лісом дорога, наче вирвавшись на волю, стала ще ширшою, побігла ген у сонячну далечінь. Праворуч відкривалися неосяжні луки з численними озерами та нескінченними рукавами боліт. Десь там, під правим гористим берегом, поспішає до моря Дніпро. Самої ріки за горбастими заростями шелюги не видно, і здається, що ракети та бар-

жі снують просто по суші. Вгору і вниз. По ліву руч величезним продовгуватим островом тяглися очеретяні хащі, обкошені ще влітку. Скраю очеретець низькорослий і м'якенький — корови поз'їдали вершки. А чим далі в болото, тим зарості густіші. Стебла очерету такі гінкі, з такими товстими й міцними колінцями, що скидалися на бамбук, і Павлусеві спало на думку: чим не вудлища?

— О!.. Стежка!..— Це Лана помітила в осоці якийсь прослідок.— Рибалки чи мисливці протоптали? Заглянемо?

Павлусь першим шаснув у осоку. Спочатку йшли суходолом, та незабаром довелося підкочувати холоші штанів: під ногами зачавкала вода. Діти нечутно пробиралися очеретяним коридором. Раптом Павлусь як підняв ногу, то так і закляк, вражений, як видно, чимось побаченим. Ухопившись руками за дві очеретини, як за лижні палиці, нарешті опустив ногу й кивнув головою Лані. Дівчинка обережно визирнула з-за Павлусевого плеча й мало не скрикнула від захоплення: за кілька кроків од них було широченне плесо. Воно ряхтіло сіро-коричневими барвами і все кипіло, вирувало — аж хвилі розходилися колами. То телесувалися дикі качки. Скільки їх було, не сказав би й наймудріший математик, бо птахи не сиділи на місці. Вони то пірнали, то змахували крильми, то ганялися одна за одною, як діти, граючи у верха, то перепурхували з однієї заводі в іншу. Десятки качок дрімали, вмостившись на широченних купинах, як на пуфиках, інші чистили пір'я. Одна птаха, ловлячи ріденьку ряску, пропливала в лепішці так близько, що Павлусь ледь втримався, щоб не схопити її рукою за шию. Помітивши дітей, качка так відчайдушно вдарила крильми по воді й скрикнула, що частина птахів враз піднялася угору. Але небагато, може, сотня, не більше. Інші наче й не чули сигналу тривоги.

Та й від тих, що знялися, повітря застугоніло, немов то злетіла не пташина зграя, а реактивний літак. Табун трохи покружляв над очеретами і, не помітивши якоїсь небезпеки, знову сів на воду.

Обходячи плесо, Павлусь та Лана проникли в болото ще глибше й побачили, що ця крайня чистовина неширокими перешийком сполучається з іншим вирком, ще ширшим і, мабуть, глибшим. Качок там було стільки, що діти поніміли од захвату. Довго милувалися цим справжнісіньким пташиним базаром.

— Як думаєш,— шепнула Лана,— чи й далі є отакі чистоводи?

— Хто ж його зна...— непевно знизав плечима Павлусь.— Болото величезне...

— Ось ми зараз довідаємось.

— Як? — здивувався хлопець.— Далі ж не збрести! І човна немає.

Лана всміхнулася. Вона виступила наперед, намацала ногами якесь кореневище, стала на нього, щоб не грузнути в мулі. Довго й зосереджено дивилася на вируюче плесо і раптом... кахнула! Чистісінько як качка! Мабуть, закликно, бо ближчі качки почали підпливати, з цікавістю розглядаючи й нітрохи не боячися дітей. Одна з них підпливла так близько, що дівчинка простягнула руку й погладила птаху по голові.

— А я впізнала тебе! — радісно мовила Лана.— На початку літа ти переводила своїх діток із неглибокої балочки на лузі до великого болота, яке зветься Костовичем. У тебе було дев'ятеро маленьких.

— Справді, було саме так! — здивувалася качка.— Ось вона уся, моя малеча. Всі повиростали й тепер літають так спритно, що ми готові хоч сьогодні мандрувати у теплі краї.— Мама-качка з гордістю оглянулася на своїх синів і дочок, які вже нічим не відрізнялися від дорослих крижнів.

— А тоді, улітку, ти дуже розгубилася. Віднаджувала нас од маленьких, хитрувала. Пам'ятаєш, як волочила крила, наче вони в тебе були поперебивані?

— Так-так, пам'ятаю,— кивала головою качка-мама.— Я справді тоді дуже налякалася за своїх пуховичків. Думала, ви хочете їх половити. А ви, спасибі, вчинили зовсім по-іншому — пішли стороною, наче ми вас і не цікавили. Може, і я змогла б вам чимось прислужитися?

— А ми не за подяку бережемо рідну землю і все, що на ній живе. Та коли вже ти така люб'язна, то зроби добре діло...

— За твоїм наказом полетимо хоч на край світу,— сказала качка-мама. І всі дев'ятеро її синів і дочок це підтвердили.

— Так-так! Так-так! — дружно закивали вони головами.

— То поклич сюди, будь ласка, свого найголовнішого начальника,— попросила Лана.— Скажи: Маленька Господарка Лісу хоче бачити Головнокомандуючого Великої Качиної Зграї.

— З радістю! Тільки доведеться трохи почекати: Зелена Голова тепер на Великому Плесі.

Десяток крижнів злетіло над очеретом. Лана оглянулась на Павлуся. Всміхнулася, побачивши, що він наче завмер на одному місці — так був здивований несподіваною зустріччю з качкою, яку вони справді бачили влітку. Павлусь тоді ще й доганяв її: думав, у сердешної покалічені крила.

Аж ось засвистіло повітря — і на середину плеса в оточенні вже знайомих нам качок опустився селезень. Він був майже вдвічі більший од інших крижнів і таких яскравих кольорів, що від нього неможливо було відвести очей. Селезень-красень, супроводжуваний качкою-мамою та її синами й дочками, поважно підплив до Лани та Павлуся.

— Зелена Голова багато чув про Маленьку Господарку Лісу і з великою поштивістю схиляється перед Високою Гостею.— Він чемно вклонився.— Від усієї Великої Зграї Зелена Голова радий вітати у Качиній Столиці Маленьку Господарку Лісу та Особу, яка її супроводить.— І качиний отаман так само чемно кивнув головою у Павлусів бік.

— Нехай Зелена Голова вибачить, що ми відірвали його од важливих справ — адже він готується до відльоту у вирій,— сказала Лана.— Але ми, вірні друзі Великої Зграї,— дівчинка оглянулась на Павлуся,— хотіли б висловити її Головнокомандуючому своє захоплення відвідинами дивовижного Царства Очеретів. Ми дуже зраділи, коли побачили таку силу-силенну качок. Певно, знайдуться люди, котрі за все своє життя не бачили такого багатства, такої краси! Ми дуже шкодуємо, що не маємо крил, аби облетіти всю Качину Столицю та побачити усіх її мешканців.

— Зелена Голова щиро співчуває, що люди безкрилі. Проте для друзів Великої Зграї ладен зробити те, чого не зробив би для інших. Ви побачите геть усіх мешканців Царства Очеретів.

— Їх багато?

— Як на цю хвилину, то триста тисяч, та ще триста тисяч, та ще триста тисяч. Коли ж сюди злетиться та спливеться з навколишніх водойм ще сто тисяч,— я подам команду на зліт. Ми відкочуємо далі на південь, а в ці угіддя прилетять наші родичі з країв північних. Так велить закон: залишати для побратимів і воду, і корм. Отож обирайте спостережний пункт і чекайте.— Зелена Голова чемно відкланявся й шугнув над плесом. Наші знайомі качки так само його супроводжували.

Павлусь та Лана поспішили з болота. Захекані, збігли на горб. І тоді над очеретом почали зніматися зграї крижнів, широконосок, шилохвостів,

чирків... Їх було стільки, що сонце враз сховалося, немов насунули кошлаті хмари. Здавалося, раптом звечоріло. А табуни все знімалися й знімалися. Повітря свистіло і стугоніло в пташиних крилах, немов над болотом прокочувалися громи.

Діти стояли як зачаровані. Над ними стрімко проносилися, як на параді, качині ескадрильї. Одна з них описала над Ланою та Павлусем троє кіл і приземлилася на сіножаті. Це був Зелена Голова зі своїми найближчими радниками.

— Спасибі! Спасибі, Зелена Голово! Ми навіть не уявляли, що в світі є таке дивовижне болото!..

— Зеленій Голові приємно, що Високі Гості втішені побаченим.— Качиний ватаг раз у раз кланявся Лані та Павлусеві.— Зелена Голова також цілком задоволений міцністю крил та спритністю в польоті усієї Великої Зграї.

— Скоро ви відлетите, і нам зробиться сумно-сумно,— сказала Лана.

— Зелена Голова і вся Велика Зграя з нетерпінням чекатимуть тих днів, коли можна буде знову повернутися до Царства Очеретів. Ми також не любимо чужини...

Поступово качині табуни повсідалися, і на лагідному вересневому небі знову яскраво засяяло сонце.

— Ой, люди!..— Павлусь тільки й спромігся вимовити слова, якими завжди висловлював своє найбільше захоплення. Лана також переживала хвилини світлої радості. Де тільки не були вони в засідках, але такої тьми-тьмущої дичини ще не бачили. То були знамениті Городи́ські Солонці, що їх називає Качиною Столицею і сам Справедливий Чоловік — лісник Назаруха.

6 7—3007

Розділ четвертий

Нове знайомство

Знову вибралися на Городищанську дорогу. Однак до села не доїхали — поманив ліворуч якийсь малопомітний прослідок. То й добре: найчастіше щось цікаве нашим мандрівникам зустрічається у місцях неходжених, у закутках важкодоступних. Спочатку було соснове рідколісся, але незабаром діти опинилися в урочищі, де буяли гінкі та високі дуби, могутні берези, товсті кучеряві груші...

Раптом із проліска на дорогу, як різнокольорна куля,— шасть! — дівчинка з велосипедом. Павлусь та Лана з усіх сил ударили по гальмах.

— О! А ви хто такі? — Незнайомка суворо насупила брови, чорні й широкі, як крильця молодого ластів'яти.— Що ви тут робите?

— Що р-робите!..— передражнив Павлусь, також насурмонившись.— Їздити треба вміти!.. Мало аварії не вчинила!..

— А я навмисне вискочила наперерiз. Здалеку вас помітила. Вирішила перевірити, чи не боягузи: чи не лякаєтеся з несподіванки.— Спершися на раму велосипеда, вона поглядала на Павлуся та Лану насмішкувато, задерикувато.— А взагалі, хто ти такий, що збираєшся мене вчити, як їздити? Як хочу, так і їжджу.

— Ти диви, яка грамотійка! — завівся й Павлусь.— Порушила правила їзди та ще й кирпу гне!

— Порушила!.. У мене свої правила! Може, це ви їх порушили. Може, вас і затримати треба...— Кожне «р» дівчинка вимовляла так твердо, наче кресала кресалом по кременю. Вона ще прискіпливіше почала оглядати Павлуся та Лану.

— Ти чула?! — Павлусь оглянувся на Лану.— Ха-ха! Затримати!.. Ти хто ж така, що збираєшся нас затримувати?

— Будеш задиратися, то й затримаю. Тоді взнаєш, хто така.

Тепер уже й Павлусь відкинувся спиною на раму й гордо задер голову.

— Цікаво! Хотів би я бачити, як мене затримуватимуть... оті кісники!

— А що тобі мої кісники? — подалася вперед незнайома дівчинка.— Гарні. Кращих мені й не треба. А затримувати, коли хочеш знати, й не таких доводилося. Хтозна, чого ви тут пюшкуєте...

— Що-о? — не зрозумів Павлусь і оглянувся на Лану.— Що ми тут робимо?

— Винюхуєте. Може, на вивідини лісокрадами або браконьєрами підіслані...

— Можна подумати, ти тут лісничиха!

— А може й, лісничиха? Тобі що до того?

— Ні, ти справді лісничиха? Може, Бояринша? — озвалася Лана, яка досі мовчала, з усмішкою спостерігаючи за словесною перепалкою Павлуся та дівчинки.

— О! А ти звідки знаєш це прізвище?

— Дідусь казали: у Городищі лісником Боярин. Чула про займівського Назаруху?

— Ну, чула. А ви тут при чім?

— Я Лана, правнучка лісника Назарухи. А це Павлусь, із В'юнищ. Ми також боремося з лісокрадами та браконьєрами.

— Навіть затримували не раз. І з ятерами, і коло нір борсучих...— додав Павлусь.

— Он як...— Брови-ластів'ята в суворої дівчинки розправилися, красиве личко посвітлішало.— А мене Вірою звати. А тата Іваном Карповичем.

Це якраз його обхід — Яри́зовщина.

— Як гарно названо! Яризовщина.

— А в нас усі назви гарні: Гай, Пасічки́, Ви́пуст, Гора́, Коша́рне, Ла́знища, Рядови́ця, Зару́ддя, Гра́бщина, Гринівщина...

— І в нас є Рядовиця,— похвалився Павлусь.— Ми влітку й там побували...

— І ми буваємо всюди...

— Хто — ми? — перепитала Лана.

— Ну... діти. Нас у тата та мами п'ятеро. Найстарший Петро. Тоді Надя, Люба, тоді я. А найменшенька — Оля. Їй тільки п'ять...

— А ти вже ходиш до школи?

— Аякже,— з гордістю відповіла Віра.— У перший клас.

— І я першачка. А Павлусь аж у третьому.

— Ти не боїшся сама у лісі? — спитав хлопчик.

Віра всміхнулася:

— Таке! Я ж лісовичка. Справжнісінька лісовичка! І всі ми у лісі — як дома. Бо й народилися в пущі, і колиска наша під ясеном висіла. Я чого, по-вашому, не боюся ні тучі, ні грому? Бо з'явилася на світ у горобину ніч, коли дуже блискало і грім сильно грякав...— Тепер Віра розповідала про себе охоче, з усіма подробицями, не ра́з чутими з маминих вуст. До Лани та Павлуся вона пройнялася довірою, не крилася перед ними ні з чим. Показала, де в Яризовщині найбільше грибів, де найбагатші ягідні місця, розповіла, де яка груша.

— Ось ця — терпка, камінцювата. А он та — як мед. Нам бабуся Ганна, татова мама, все-все показує та розказує...

Віра була спритна, як молода кізка. Її не спиняли ні колючі терни, ні чіпка шипшина, ні довжелезні ожинові батоги, ні пеку́ча кропива... Це подобалося і Лані, й Павлусеві, бо й вони не були пестунчиками, котрі бояться зійти з натоптаної стежки.

— А диких кіз у Займі багато? А вепри водяться? А лосі є? — допитувалась вона.

Лана та Павлусь задоволено зиркали одне на одного.

— Є. У Займі все є. Неодмінно приїзди. Ми тобі також усе-усе покажемо й розкажемо.

— Я коли захочу якусь тваринку побачити — ну, зайчика там чи лисичку, чи борсучка,— тоді й побачу. Так само й великих звірів. Ось у цих лозових хащах зараз щонайменше три десятки кабанів днює. А лосі он у тому зрубі. Така славна сімейка: тато, мама і сьогорічний бичок. Це найбільший наш лось. Ой, який велетень! А сердитий! Нікого близько не підпускає. Були випадки, що й ганявся за людьми...

— Напевне, хтось його дуже скривдив,— висловила здогад Лана.

— Може, й так.— Віра розповіла, як одного разу лось напав на тракториста, котрий «Бєларусем» приїхав по сіно. Сохатий тоді дуже сердився, стояв коло копиці й не давав класти сіно на причіп. Тракторист узяв довгу жердину й хотів було його відігнати. Так лось розгнівався ще дужче, погнався за трактористом, потім почав гамселити ратицями по трактору. Розбив вітрове скло, відірвав рогами дверцята, понівечив усю кабіну. Щоб краще спостерігати, як сохань знайомиться з технікою, тракторист видерся на дуба й сидів там тихо, як голубок.

Лана та Павлусь помирали зо сміху, слухаючи Вірине оповідання про сміливого тракториста. Приїздив він по сіно ще разів зо три, але лось так і не дозволив перевезти копицю. Цілу зиму до неї вчащали козулі та зайчугани — смакували сінце. А лося після цього городищани прозвали Сердитим Механізатором.

— Я хочу його побачити,— побажала Лана.

— Кого?

— Сердитого Механізатора.

— Можна, звичайно. Тільки здалеку. І треба всім бути обережними: бичок ще маленький, через те і мама, й тато дуже нервуються, коли хтось до них наближається,— попередила Віра.

— Ми про це знаємо.

— Ідіть за мною.

Густі нетрі молодого дубняка, осичини, вільшини, верболозу щільною стіною прилягали до болота. Віра спритно пробиралася крізь чіпкі зарості, одначе й Лана та Павлусь не відставали. Опинилися на широкій галявині, посеред якої ще з раннього літа стояли дві копиці сіна з приплюснутими верхами.

— Он у тому ворочку...— кивнула Віра на глухий закуток.— Тихенько... — Скрадаючись, дівчинка хотіла було йти далі, щоб заглянути в зарості, але Лана смикнула її за лікоть.

— Почекай. Стійте тут, коло копиці...

Не встигла Віра й оком кліпнути, як Лана вже була за кілька кроків від заростів. Ось вона приклала до рота долоні рупором і подала сигнал. Мабуть, він був схожий на лосиний рик, бо незабаром з гущавини виткнулася товстогуба морда лісового велетня. Звір глибоко втягнув повітря, після цього ступив ще крок і виставив з молодняка величезні роги-лопати. Віра була ні жива ні мертва, адже Сердитий Механізатор зупинився за два кроки від Лани!

— Хто кликав Пишнорогого? Ось він,— сказав господар нетрів, уважно розглядаючи дітей.

— Це я, Маленька Господарка Лісу, покликала Пишнорогого. Не гнівайся, що підступили до тебе так близько. Усі ми — друзі лісу.— Лана оглянулась на Віру та Павлуся.— Несхибна Ратиця просив кланятися Пишнорогому.

— О, Несхибна Ратиця! Хто дружить із моїм займівським приятелем, той гідний щонайвищих

почестей.— І він шанобливо схилив перед Ланою могутні роги. Потім так само ввічливо нагнув голову у бік Віри та Павлуся.— Несхибна Ратиця розповідав Пишнорогому про добре серце Маленької Господарки Лісу та її вірних друзів. Отож Пишнорогий радий дорогим гостям, так само як і моя дружина Ранкова Роса та наш синок Чистий Струмок.

У ту ж хвилину із гущаків виступила лосиха, а за нею на галявину пустотливо вистрибнуло лосенятко. Воно видавалося дещо худеньким як на свої довгі ноги та великі вуха.

Віра затулила обличчя долонями. Павлусь заспокійливо стиснув її плече.

— Не бійся... Це з нею не вперше...— А сам наче прикипів поглядом до Лани: виявляється, її слухаються не тільки займівські звірі!

Чистий Струмок підійшов до Лани, обережно її обнюхав, потім задер мордочку, щоб йому почухали підгорля.

— Який гарнюсінький стрибунець!..— Дівчинка гладила лосеняткові шийку.

— Він ще зовсім дитя. Пустунчик. І дуже цікавий до всього. Любить ганятися за летючими квітками, що їх люди називають метеликами,— розповідала лосиха-мама.

— Дарма. Пустотливість — не велика вада. Вона навіть потрібна для тренування на спритність та витривалість.— Це сказав Пишнорогий, котрий мріяв бачити свого сина найдужчим і найсміливішим серед усіх своїх родичів.

— Пишнорогого називають Сердитим. Він справді такий? — спитала Лана.

— Можливо. Пишнорогий уміє постояти за себе та за слабших від себе. Таке життя: ніколи не знаєш, що в кого на думці, з яким наміром до тебе підступають — добрим чи лихим.

— Пишнорогого хтось образив? — співчутливо спитала Лана.

— Варто поглянути на моє стегно...

— Ой!..— У Лани болісно стиснулося серце: права задня нога лося була прострелена навиліт. Як видно, браконьєрською кулею. На шерсті довгими патьоками позасихала кров. Коли лось налягав на ногу, рана ще кровоточила, набридливі мухи докучали тварині.

— Павлусю! Аптечку!

І в Лани, і в Павлуся у гаманцях на велосипедах були слоїчки з йодом, бинти та вата. Про всяк випадок. Чи сам на шпичак десь наткнешся, чи поранене звірятко в лісі зустрінеш — от і стає в пригоді медицина.

Павлусь повернувся хутко, але до лося підступав з острахом, наче боявся, щоб під ногами не тріснула галузка. Лана підохотила хлопця:

— Та не бійся! І ти, Віруню, не бійся. Вони розуміють, що ми їм зичимо тільки добра.

Побачивши Павлуся за два кроки від Сердитого Механізатора, Віра тихенько ойкнула:

— Ой, що вони затівають!.. Та він же їх повтоптує в землю!..— Дівчинка тремтіла, як спіймана перепілочка.

— Тобі трохи запече, Пишнорогий. Потерпи, будь ласка...— Лана зробила з бинта та вати подушечки, дала їх потримати Павлусеві, а сама позмазувала йодом рани. Потім одну подушечку наклала на рану зовнішню, другу — на внутрішню і тугенько все обхопила бинтом, якого вистачило на п'ять витків. Лось терпів, навіть не переступив із ноги на ногу.

— Оце й усе, Пишнорогий. Тепер твої рани загояться швидко.

— Від борсучка Волоханя Пишнорогий чув про лагідні руки Маленької Господарки Лісу. Але те, що він відчув на собі, не забудеться ніколи. І Пишнорогий, і Ранкова Роса були б щасливі, якби дорогі гості згодились покататися верхи.

— Авжеж, ми з великою приємністю покатаємо,— підтвердила лосиха.

— А чому б і ні? — Лана всміхнулася до Павлуся.— Віро! Сюди! Пишнорогий та Ранкова Роса хочуть нас покатати!

— Ой, ні, ні!..— замахала руками дівчинка.

Тим часом Пишнорогий легенько опустився на передні коліна, потім підкорчив задні ноги й ліг. Так само лягла Ранкова Роса. Павлусь, якому вже доводилося їздити верхи на вовкові, заліз на спину Пишнорогому. Лана вілася на спині Ранкової Роси. Лосі обережно повставали й почали ходити колами по галявині. Вершникам було так цікаво й весело! Може, від того, що позаду лосихи-мами кумедно вистрибувало лосенятко.

Віра поглядала віддалік і очам своїм не вірила: невже це той самий Сердитий Механізатор, який загнав на дуба хороброго тракториста?! А Павлусь наче відчув її думки, дорікнув весело й ущипливо:

— Віро! А тобі, бува, не родич той дядько тракторист? Ех ти, а ще казала: ні тучі, ні грому...

І тут дівчинку наче гедзь укусив:

— Сам ти боягуз! — кинула Павлусеві.— Хіба не тремтів, як йод підносив? Я просто обережна: сама не лізу на роги!..— Дівчинка почала підступати до Пишнорогого. Той зрозумів її, зупинився і легенько опустивсь на землю. Павлусь посунувся на середину спини, а Віра, переборюючи страх, сіла спереду, вхопившись обома руками за високу лосячу холку. Пишнорогий обережно встав, і дружна сімейка знову закружляла по галявині. Попереду поважно йшов лось-батько, за ним лосиха-мама, а Чистий Струмок, вибрикуючи, то виривався наперед, то навмисне відставав, щоб потім з усієї сили кинутися навздогін.

— Він у нас дуже спритний та до витівок удатний,— розповідала Ранкова Роса.

Коли всі накаталися досхочу, Павлусь зіскочив з лося і, охоплений шаленою радістю вистрибом пробіг по галявині наввипередки з Чистим Струмком.

— Ой, люди!.. Ото здорово!..

Не було меж і Віриному захопленню. Дівчинка раз у раз повторювала:

— Це ж ніхто не повірить!.. Ніхто не повірить!.. Щоб Механізатор та підпустив когось до себе так близько!

— Спасибі, Ранкова Росо,— сказала Лана.

— І тобі, Пишнорогий, спасибі.— Віра наважилася зайти до лося спереду й доторкнутися до його могутнього лоба. Пишнорогий гаряче дихнув дівчинці в руку й задер голову, щоб йому почухали шию. Віра з приємністю гладила лісового велетня, якого досі обходила он кудою. А той і очі заплющив від задоволення і тільки вуха піднімав, наслухаючи,— то одне, то друге.

Вже коли виходили на дорогу, Віра, не зводячи з Лани очей, допитувалась:

— Ти що, знахарка? Ні, ти признайся: справді вмієш зачаровувати?

Лана тільки плечима знизувала та всміхалася.

Розділ п'ятий

Хата під ясеном

Віра запросла нових друзів до себе додому. І ось вони вже злазять із велосипедів біля Бояринового двору. Городище, як і В'юнище, в оточенні лісів та левад, немов у вінку. Тільки до Городища ліси підступають ще ближче: на околицях дерева-велетні заглядають у самі двори.

— Ставте самокати під тином. У нашому селі зроду ніхто нічого не вкрав. Навіть на ніч хат не засувають.

— І в нас двері тільки на завертках,— сказав Павлусь.

— А ми і в лісі не засуваємось,— мовила Лана.

Не встигла Віра ступити в двір, як назустріч їй кинулося цуценятко, схоже на вивернуту кожушану рукавицю: все чорне, тільки кінчик хвостика білий.

— Це Пірат,— пояснила Віра.— Я його в лісі знайшла. Хтось, мабуть, заніс, а я підібрала. Ще маленьким, сліпеньким. Адже він міг там загинути. А коли б і вижив, то здичавів би, став би бродячим. А бродячі знаєте скільки шкоди роблять? Дрібну звірину нищать, гніздечка пташині руйнують... Мій Піраня, мій хороший! — Дівчинка лоскотала цуцикові черевце.— Я спочатку боялася, щоб у мене його ніхто не відібрав і ховала, де тільки могла. Навіть на горищі хати та в сараї на бантині. Ніхто не знав, одній тільки мамі й похвалилася. Вона найдобріша: завжди мене розуміє...

Лісникова хата стояла під могутнім ясеном. Двір був просторий, весь зарослий спорищем. Кругом хати буяли квіти. Довга стежка від порога тяглася до сарая, далі через увесь город у берег. Там починалися непрохідні нетрі очерету, лози, осоки, рогозу.

З берега до хати йшла бабуся Ганна з рептухом лепешки, за бабусею чеберяла Оля. За плечима дівчинки також метлялася зелепа в'язочка. Оля була на два роки менша од Віри, але до роботи така ж беручка, як і старші сестрички. Вона чимось нагадувала дике каченятко: може, своєю спритністю, а може, тим, що ходила якось перевальцем, справді, як дике кача.

— Бабусю, гості! — Віра метнулася до старенької, допомогла зняти з плеча ношу.

— Добрий день! — привіталися Павлусь та Лана.

— І вам доброго здоров'я,— відповіла бабуся.

— Це Лана та Павлусь. Вона займівська, а він в'юнищанський. Ланин дідусь також лісник. Назаруха. Знаєте?

— А хто ж його не знає? Чоловік славний.— Бабуся розтрушувала лепішки (корові на підстилку), а діти допомагали.— Де ж це ви здибалися?

— У Яризовщині. Вони велосипедами... Прогулювались по Займі та й майнули аж під Городище.

— Молодці. Сміливці, видать: аж куди забралися. Мийте ж руки та пообідаємо гуртом. Бо й ми з Олею ще не обідали.

Оля, заклавши за спину ручки, соромливо похнюпившись, зиркала на незнайомих хлопчика та дівчинку.

Двір був підметений, óколо хати — чисте-білісіньке, а призьба вимазана рудою, аж червоною глиною — це Надя та Люба вчора мазали і в хаті й надворі. А Віра та Оля ходили в берег по гав'яр, нажали й понатрушували і перед порогом, і в сінях, і в хаті. Тож було так свіжо та пахуще, наче десь на леваді. В хаті скрізь поприбирано. Край печі та лежанку застелено ряднинами, а піл — гарним ліжником. На полу в кутку лежали старанно повитрушувані й високо збиті подушки — Олина робота.

— А обід Віра допомагала готувати,— похвалилася бабуся Ганна.

— Ой, бабусю, хоч не розказуйте,— зашарілася Віра,— А раптом усе несмачне вийшло?

— Яке вже є, таке й будемо їсти.— Бабуся насипала борщ у дерев'яні, з різьбленими вінцями, миски, а Віра носила і ставила їх на стіл. І хоч вона сумнівалася, що обід удався, від печі тягло таким звабливим запахом, що Лана та Павлусь ледве дочекалися, поки можна буде взятися за ложки. Ложки також було подано дерев'яні, грушеві, повирізувані Віриним покійним дідусем

Ігнатом. Ніякого іншого посуду, окрім дерев'яного, він не визнавав. У дідуся навіть чашки та кухлі були дерев'яні. Гості одразу відчули переваги такого посуду: страва була гаряча, аж парувала, але рота не обпікала.

— Ну, як борщ? — спитала бабуся.

— Ото смачнющий! — похвалила Лана.

— Так я ж його, як варила, разів із десять мішала! — зраділа Віра. Десь вона чула: чим частіше страву мішаєш, тим вона смачніша.

Потім подали тушковану картоплю з індичатиною. Лана та Павлусь старалися й біля картоплі, але бабуся попередила:

— Їжте, дітки, тільки не дуже наїдайтеся, бо ще й молочко пряжене буде. З медком стільниковим. Ви коли-небудь їли стільники?

— Їли. У мого дідуся чотири вулики.

— А наша мама в лісництві пасічникує,— з гордістю похвалилася Віра.— У неї аж сімдесят вуликів. Та своїх одинадцять. Ми всі їй допомагаємо, бо то така марудна робота!..— Дівчинка аж головою хитала, розповідаючи, яке то складне, але приємне заняття — пасічництво.— Я, мабуть, ніколи-ніколи не навчилася б доглядати бджіл. Я ще й сама не знаю ким буду.

— Знає, знає! — вихопилося в Олі.— Аптекаршею!

— О! Тобі похвалися!..— дорікнула Віра сестричці.— Я тільки помріяла, а ти вже й роздзвонила...

— А чого тут соромитися? Ти вже й тепер багато всяких трав знаєш. І лікувати всіх любиш. То, може, й справді, як виростеш, вивчишся на аптекаршу або дохторшу. Тепер, як голова варить,— ким захочеш, тим і стати можна...— мовила бабуся.

По обіді розглядали фотографії. Багато їх висіло на стінах у саморобних рамках під склом.

Над кожною рамкою красувався вишиваний рушничок, стриміли пучечки сухих безсмертників або материнки, або кетяги калини. Фотокартками пишалася вся родина, особливо давніми, рідкісними, вже вицвілими від часу.

— Оце ось дідусь Ігнат із опальчинцями,— розповідала Віра. Це так вона від бабусі навчилася вимовляти слово «ополченці».

— А хто вони, опальчинці? — спитав Павлусь.

— Це ті люди, котрих за царя на війну виганяли,— пояснила Віра так, як чула від бабусі.— А ось дідусь Семен на фронті... Він артилеристом був, танки підбивав... А це тато з мамою...

— Яка гарнюсінька! — вирвалось у Лани, коли очі її впали на молоду чорняву жінку, вив'язану великою квітчастою хусткою, кінець якої закривав усі груди й спадав аж до колін. Поруч із Віриною мамою стояв Іван Карпович, також молодий та красивий, у кожусі й смушевій шапці.

— А ось малий Олюньчик!..

То було чудове фото! Чотирирічна Оля, спинаючись навшпиньки, силкувалася дотягнутися до конячої морди — у руці в неї був букетик ромашок.

— Наш Орлик,— пояснила Віра.— Скільки тато лісникує, стільки й цей коник у нас живе. Ми всі його любимо, підгодовуємо з рук, а він за це нас катає. А слухняний та розумний — страх який! Усе по-доброму звик робити. Коли хтось на нього гримає або нервується — стоїть як укопаний. А як попросиш, з ласкою підступишся — що хочеш ізробить. Хоч би з якої баюри воза з поклажею висмикне!

— А в людей хіба не так? — зауважила бабуся Ганна.— Добре слово і камінь з місця зрушить.

— А зараз де він, Орлик? — спитав Павлусь.

— А вони втрьох — тато, Петро та Орлик — сіно на Заруддї звозять. Для звірини на зиму.

— І наш дідусь підгодовують сіном. А ми з Павлусем цього літа ще й кормових віників трохи припасли. Жаль, пізно заходилися. Наступного літа всім класом вийдемо на заготівлю.

— І я свій приведу! — пообіцяв Павлусь.

Віра глянула на годинник:

— Ще так рано! Ви додому не поспішаєте?

— Ми вільні до вечора.

— То, може, на луг майнемо?

— І я!..— нагадала про себе Оля.

— І ти,— згодилась Віра.— Бабусю, можна на луг?

— Якщо ж з уроками усе в порядку...

— У порядку! — кинула Віра вже на порозі.

Радісне хвилювання охопило Павлуся та Лану: вони прямували у бік Дніпра, якого ще ніколи не бачили, але який так часто з'являється їм у снах і мріях. Віра вела дорогою, якою вони щоліта всією родиною їздять у Грабщину. Там тато косить траву, мама варить обід. Потім перекидають і сушать товстющі, як зелені вали, покоси. Діти тим часом розкошують біля озер: купаються, ловлять рибу, граються у верха, пильнують в очеретах за виводками диких качок... Так хороше в цьому безмежжі зелені, сонячного сяйва, води, запашного лугового повітря! А висохне сіно — гуртом гребують і кладуть у копиці. Любо дивитися, як завзято, як захоплено працює ця дружна родина!

Перед дітьми постало велике продовгувате озеро, схоже на Піщанку, тільки набагато ширше і довше. Справа й зліва від нього тяглися нескінченні болотяні хащі.

— Лéвине,— пояснила Віра.

— Оце воно?! — Павлусь та Лана аж стрепенулися. Чули про казкову красу цього озера, але насправді воно ще дивовижніше, ніж можна було уявити.

— Мабуть, тут і дна немає...— сказав Павлусь.

— Це там, праворуч,— уточнила Віра,— а зліва, ближче до заростів,— мілко: улітку й восени люди возами переїжджають. Води по дошку. Ми коли переїздимо, то на самому краєчку воза вісідаємося — на полудрабках. І кошика з харчами при собі тримаємо, щоб не замочило.

— А там, за Левиним, великий луг? — спитала Лана.

— Йому кінця-краю немає...

— А до Дніпра ми б оце втрапили?

Павлусь зиркнув на Лану:

— Ого, замахнулася!..

— Може, і втрапили б,— непевно мовила Віра.— Я ще й сама там не була. Але ж... Левине не пускає. І човна поблизу нема...

— Жаль,— зітхнула Лана.

— Іншим разом щось придумаємо. Попросимо в тата Орлика, і Петро нас усіх повезе аж до самісінького Дніпра!

— І мене? — нагадала про себе Оля.

— І тебе.

Довго не міг заснути Павлусь того вечора. Перевертався з боку на бік, а перед очима бриніла сонячна далеч лугів, і Царство Очеретів з незліченними табунами качок, і Яризовщина, і дівчинка, яка з просіки кинулась їм навперейми, як різнокольорна куля. На ній було квітчасте платтячко, яскрава червона кофточка з двома верхніми розстебнутими гудзиками; на ногах — добряче стоптані черевики. У товстющих чорних косах, ще, мабуть, пишніших, ніж у Лани, наче дві гвоздичини, палахкотіли червоні кісники. «А що тобі мої кісники? Гарні. Кращих мені й не треба»,— вчувався Павлусеві голос городищанської красуні й сміливиці. Авжеж сміливиці, бо хоч Віра спочатку й боялася підступити до Сердитого Механізатора, зате відчайдушно пірнала на самісінькій середині

Левиного, на що не наважувались ні Павлусь, ні Лана. Було так хороше від того, що на світі є такий могутній та красивий ясен, а під ним — хата, а в хаті — люди, які вже змалечку живуть одним життям із рідним лісом, із рідним лугом, із рідною землею...

А під стелею в темряві того вечора довго пурхали молоді ластів'ята — Вірині брови...

Розділ шостий

Озеряночка

— Ой, Віра!.. Як добре, що приїхала! Та ще й з Оленятком!..— Лана, радо вистрибуючи, бігла назустріч гостям, які йшли від воріт до хати, оглядаючи просторе подвір'я старого лісництва.— Павлусь теж обіцяв... Буде! Я його знаю: все дома поробить і примчить неодмінно. Ви велосипедом?

Ми тепер трійкою їздимо, посміхнулася Віра.

— Якою трійкою?

— А он в осичняку...

Тільки тепер Лана розгледіла у молодій осичині знайому лосячу сімейку: Пишнорогого, або Сердитого Механізатора, Ранкову Росу та Чистого Струмка.

— Оце так!.. Ну й Віра!.. Ну й молодець!..

— Та я що? — ніяковіла дівчинка.— Тобі спасибі, що познайомила. Ми так подружили, що Пишнорогий ладен возити нас, куди тільки побажаємо. О! — раптом просяяла Віра,— Це ж тепер нам і Орлика не треба — дружною сімейкою можемо поїхати до Дніпра!

— Авжеж! — підхопила Лана.— До Городища ми з Павлусем — велосипедами, а там зустрічає-

мося з вами й пересідаємо на лосів. Чудово! Я хочу їх почастувати.

— Чим?

— Хлібцем. Вони люблять,— Лана збігала до хати й винесла три шматки хліба.

— Ходімо в осичину.

— Тисячу літ хай не знають утоми ноги Пишнорогого, Ранкової Роси та Чистого Струмка! — привіталася Лана.

— І Маленькій Господарці Лісу — тисячу літ!— поштиво схилив роги ватаг лосиної сімейки.

— Тисячу літ!— побажала Ранкова Роса.

— Тисячу літ! — сказав і Чистий Струмок. Він був ще маленький, але добре вихований.

— Ось тобі гостинчик, Чистий Струмочку.— Лана простягнула лосеняткові окрайчик.

— А що це?

— Найбільше диво з див.

— Я спочатку повинен його обнюхати...— Чистий Струмок здалеку обнюхав хліб, потім обережненько лизнув його, а вже тоді заходився хрумати.— Ой, яке смачнюще це диво з див! Я зроду такого не куштував! Його й наїстися не можна...

— Їж, їж, тільки пальців моїх не схрумай,— сміялася Лана від лоскоту — язичок у лосенятка був шершавий, як ожиновий листок.

— Пишнорогому приємно побувати в лісі, де живе його давній побратим Несхибна Ратиця,— мовив батько-лось.

— Несхибна Ратиця тепер у Перекіпці. То дуже надійне болото: хащі непролазні й несходимі.— Лана дала скибку хліба Ранковій Росі й підійшла до Сердитого Механізатора.

— Дивно! Пишнорогий тиждень носить пов'язку, а вона чистісінька, наче сьогодні накладена!

— Так це ж я тепер його перев'язую,— пояснила Віра.— Рана швидко гоїться — скоро й зовсім бинти познімаємо.

— Пишнорогий завжди пам'ятатиме лагідні руки вірних друзів лісу,— вдячно мовив батьколось.

Лана показала гостям дворище, підвела до кліток, що стояли в ряд під сараєм.

— А це в нас таке господарство. Ось кролики... А це знаєте що?

— Ой, які звірі цікаві! Ми зроду таких не бачили! — захоплювались дівчатка, побачивши в клітках із товстого металевого пруття волохатих і хвостатих гризунів.— Чи не ондатри?

— Нутрії,— пояснила Лана.— Дивіться, які вони чепурушки. Гляньте, як їхні пальчики схожі на наші!

Звірята й справді були дивовижні. В одній клітці жила мама та семеро маленьких. Усі вони тримали в передніх лапках по скибочці кавунової кірки й відкушували по кусочку, швидко працюючи гострющими жовтавими зубками. В окремій клітці самець-одинак, поснідавши, блаженно розчісував свою шубу — густу й лискучу, наче полаковану чорним лаком.

Лана розповіла дівчаткам, як вона влітку доглядала чапленятко, що випало з гнізда під час бурі, та дике поросятко, маму якого згубили браконьєри.

— Ось у цій клітці жила Довгошийка, а в цій загородці — Рожевий П'ятачок.— Лана глибоко зітхнула.— Жаль... Де тепер вони?..

— А ось і я! — Це Павлусь підкотив. Як завжди на останніх метрах кинув руля й сплеснув у долоні над головою. Привітався себто.

— Ура! Усі в зборі! — зраділа Лана.— Ставляй, Павлусю, велосипеда та й підемо... Куди б це нам, щоб Вірі та Олі було цікаво?

— Всюди цікаво. Уся Займа повна чудес,— сказав Павлусь.

— До Озеряночки! В гості до Озеряночки,— запропонувала Лана.

— Куди-куди? — здивувався хлопець.— Це хто ж така? Ніколи не чув...

— У Лякучому живе. А буває і жабкою, і дівчинкою, й царівною.

— І жабкою, і дівчинкою, й царівною? — разом перепитали здивовані Віра та Оля.

— І жабкою, і дівчинкою, й царівною,— впевнено повторила Лана.— Сам же казав: Займа повна чудес.

— Наплів тобі хтось,— сумнівався Павлусь.

— Наплів!..

— Ти бачила її, ту Озеряночку?

— Бачила.

— Яка ж вона?

— Тоді була жабкою. Звичайна собі: зеленкувата та оката.

— Хе! Я тих зеленкуватих та окатих тисячі бачив!

— Бачив. А на Озеряночку якраз і не натрапив. Кажу: зеленкувата та оката,— не здавалася Лана.— А буває і як проста дівчинка. І дуже рідко — царівною. Якою Водяний Цар захоче, такою й зробить її.

— Хіба є він, Водяний Цар? — поцікавилася Оля.

— У Займі є. І Водяний і Лісовий.

— Ти їх бачила? — домагався Павлусь.

— Вони не люблять, щоб на них дивилися. Ходять увечері та вночі, а якщо і вранці з'являються, то кругом себе туману напускають. Їх тільки почути іноді можна. Із Озеряночки Водяний Цар очей не спускає — так її оберігає.

— Він тобі розказував? — Це знову Павлусь.

— Слухай, коли кажуть... Він і любить її, і ра-

зом з тим поводиться з нею суворо. Найчастіше за жабку має.

— За віщо ж він її отак карає? — спитала Віра.— Розкажи.

— Як до води прийдемо...

Йшли до Лякучого. Четверо дітей попереду, а слідом за ними, на відстані кількох кроків, простувала лосяча сімейка. Як і Лана, Павлусь щиро зрадів, коли довідався, як міцно Віра та Оля подружили з лосями. Із самим Сердитим Механізатором!

Звернули з дороги, перебрели вузенький клин молодої посадки. А тут і Лякуче — продовгувате озерце, оточене з усіх боків нетрями ситнягу. Тільки з одного боку можна підступити до чистого плеса.

Наближалися обережно, тамуючи подих. Жаб'яче царство зустріло дітей мовчанкою: то тільки навесні не стихають різноголосі жаб'ячі хори.

— Добридень, скрекотушки!—привіталася Лана. Але замість відповіді кілька десятків зелених пострибали з берега й забулькали у воду. Он уже самі очі, витрішкуваті, позирають на пришельців з-під широких кружал латаття та стебел трилисника.

— Ото які страхополохи! — сказав Павлусь.— Пальцем ворухни — вже й тікають.

— Он вона, Озеряночка!..— зраділа Лана, побачивши на листку латаття озерну жабку, яка не сплигнула зі свого смарагдового килимка у воду, а з цікавістю розглядала дітей, звівшись на передні лапки.

— Чому ти думаєш, що це вона? — Павлусь вдивлявся в окате й широкороте створіння, але жодною бодай крихітною рисочкою воно не нагадувало ні просту дівчинку, ні царівну.

Ні, трішечки не схожа...

— Та вже ж. Бо тепер жабка. Як і всі інші.

— Хто ж вона така? Розкажи вже...— не терпілося Олі.

— Слухайте...— Лана всілася на бережку. Віра, Оля та Павлусь також посідали.— Давно-давно колись жили собі чоловік та жінка. І була в них дівчинка. Одиначка. Звали її Ясновида Прекрасна. І така вже була вона красунечка, що навіть зіроньки з неба задивлялися на її вроду. Троянди в саду схиляли перед нею розквітлі голівки. Вони були б щасливі, якби мали такі рожеві пелюсточки, як у Ясновиди щічки. Спілі вишні аж в'янули, сумуючи від того, що вони не такі соковиті та червоні, як у дівчинки губи. Небо часто зітхало й плакало — йому здавалося, що очі у Ясновиди і синіші, й чистіші, аніж його блакить. Трави на луках та левадах аж до землі никли — так їм прикро було, що не можуть зрівнятися з волоссям Ясновиди Прекрасної: у неї воно було м'яке, як шовк, і таке пишне та довге, що спадало дівчинці аж до колін. І все світилося так, що вночі у хаті й без каганчика було видно, як удень.

— Такі коси, як у... Віри? — спитав Павлусь і почервонів.

— Хіба в мене гарні? Чорнющі, як хмари... Якби вони золотилися, як у Ясновиди, а то що ж...— зітхнула дівчинка.

— Не кажи,— заперечила Лана.— І в тебе гарнюсінькі... А ще був у Ясновиди голос такий, що коли вона було заспіває — всі пташки принишкають, і струмки зупиняються, перестають дзюркотіти: тільки б Ясновидочці не заважати, тільки б її послухати. І тато, й мама, й бабуся дуже любили доню свою та внучку, очей з неї не зводили — все милувалися вродою незвичайною. Проте почувалися нещасними, бо мала дівчинка дуже велику ваду: страх яка брехлива була!

— Брехлива? — здивувався Павлусь, який ду-

мав, що красиві люди в усьому красиві: у думках, у словах, у вчинках...

— Кроку не могла ступити, не збрехавши. Мабуть, від неї й прислів'я пішло: як не брехне, то й не дихне. Сама перекине на столі глечик із квітами, а мамі пояснить: «Залетіла в хату курочка та й перекинула». Розіб'є чашку чи миску, а зверне на котика-мурчика. Або таке: зломить у городчику стебло троянди, батіжок огудини в огірках відтопче — одразу й причину знайде: «Це не я,— каже,— це гроза була велика — градом побило». Отаке вигадає, хоч на небі сонце світить і ніякої грози не було. І так завжди. А річ же відома: хто бреше у малому ділі, той брехатиме і в великому. Тяжко переживали те горе тато та мама, та старенька бабуся. Що вже їй не казали, як не просили, не вмовляли, не пояснювали, яка то ганьба і для неї самої, і для всього роду їхнього — ніщо не допомагало. Брехушка брехушкою й зоставалася.

Коли це одного разу, на світанку, чують ті люди — щось у вікно стукає. Мама підійшла — нікого, тільки туман у дворі. Білий як молоко. Відступила од вікна — знову стукає. Підійшов батько, дивиться — туман та й тільки. Аж ось і голос озвався. «Не бійтеся: це я, Водяний Цар, до вас навідався. Дійшли до мене чутки, що горе велике спіткало родину вашу. Донечка ваша, Ясновида Прекрасна, кажуть, ваду велику має: правди ніколи не каже...»

Почула дівчинка, що про неї мовиться, схопилася з ліжка — сон умить відлетів од очей. Підбігла до вікна, а з туману голос: «Отож моє слово: як не послухається Ясновида Прекрасна доброї ради і не позбудеться тієї тяжкої вади — заберу її у царство своє водяне на довгі-довгі часи...» Туман поплив із двору на левади та в Займі десь і розтанув. А Ясновида Прекрасна вже й рада б не

обманювати, так що ж... Не може. Звиклася з неправдою, як берег із водою.

Минуло чималенько часу, коли це знову двір затягло туманом, а з густої білизни голос: «Це знову я, Цар Водяний. Багато збігло днів і ночей, тижнів і місяців, на цілий лікоть подовшала моя борода, але не позбулася ганебної звички Ясновида Прекрасна. Тож ви, її рідні, не плачте за нею, бо краще вам буде в розлуці жити, аніж сором та безчестя терпіти. Не можна їй, отакій непутящій, між люди виходити...»

І не стало Ясновиди Прекрасної. Замість неї жабка-зеленушка пострибала по хаті та й виплигнула за поріг. А далі за туманом стриб-стриб — аж до самої Займи. «Поселю тебе в Лякучому,— сказав Водяний Цар.— Віднині називатимешся Озеряночкою. Будеш своїм метким язичком мошку та комарів ловити...» Відтоді й живе в цьому озері...— Лана підвелася.— Дивіться, як вона поглядає на нас, наче хоче слівце мовити, та не вміє.

— Може, щось попрохати хоче?— сказала Віра.— Справді! Думаєте, їй не кортить побути просто дівчинкою, якщо вже не царівною?

— Он якби Водяний Цар роздобрів та хоч на годинку перетворив її на дівчинку! — зітхнула Оля, невідривно дивлячись на Озеряночку.

— Може, його задобрити чимось треба? — роздумувала Лана.

— Якби ж знаття, що йому потрібно...

— Давайте заспіваємо. А раптом сподобається...— запропонувала Віра.

Павлусь зам’явся.

— Я краще на найвищого дуба вилізу та якогось фокуса покажу... Пальця «відірву» чи що...

— Не треба. Ще впадеш. Краще затанцюймо.

— Мені легше на руках обійти все Лякуче...

— Як умієш, Павлусю...

Узявшись за руки, почали танцювати й приспівувати:

Жила в Займі Озеряночка,
В чистім озері купалася...

Коли це з-під латаття, із самого дна озерного — голос. Могутній, поважний, він аж відлунював у тихому лісі:

— Я Цар Водяний, Великий Володар усіх річок і озер, наземних і підводних, усіх боліт і ставків, і джерел і струмків, і дощових потоків, і туманів, і роси вечірньої та ранкової,— вітаю вас, гості мої дорогі!

Діти принишкло перезирнулися.

Голос із води:

— Я, Збирач і Охоронець Вод, котрий дає живлющу й цілющу вологу усьому живому, дякую вам за ваші чудові танок та співи. Я готовий зробити для вас приємність. Ви побачите Ясновиду Прекрасну, але тільки тоді, коли дасте клятву на вірність. Чи згодні?

— Згодні...— сказала Лана тремтячим голосом.

— Згодні...— підтвердили Павлусь, Віра та Оля.

— Тоді проказуйте за мною: ми, діти Землі і Сонця...

— Ми, діти Землі і Сонця...— повторили хлопчик та дівчатка.

— ...клянемося блакиттю неба, і ясними зорями, і сяйвом Місяця, що будемо вірними друзями Збирача й Охоронця Вод, ніколи не забуваючи, що вода — то диво предивнеє, як саме життя. Нехай же будуть повними річки й озера, болота і ставки, хай струмують джерела, хай земля купається у теплих дощах, у білих туманах, у чистих росах! Хай ніде в світі не буде спраглих!

Ганьба тому, хто забруднить ріку, занедбає джерело, осквернить криницю! Слава воді!

— ...Слава воді! — повторили всі гуртом.

— Спасибі, друзі! — сказав Водяний Цар.— А тепер відверніться.

Діти поставали до озера спинами.

Враз спохмурніло сонце, позіхнув вітер. Ворухнулися вершечки дерев, затріпотів на вітрі ситняг, захвилювалося озеро, потім завирувало так, що на високих гребенях води попливло шмаття білої піни. Невдовзі ті гребні почали осідати, влягатися, а пінясті клапті спливалися докупи, виростали в одну величезну шапку.

— Можна дивитися! — гукнув Водяний Цар.

Переборюючи страх, всі повернулися обличчям до озера. Їхньому подиву не було меж: з білопінної шапки, простягуючи до них руки, вибродила на берег... Ясновида Прекрасна! Від неї не можна було відвести очей. Сонце золотило довге волосся, з якого ще стікала вода, небесна голубінь сяяла в очах, руки в широких рукавах довгого білого плаття були схожі на лебедині крила.

— Мене відпущено лише на годиночку,— мовила Ясновида Прекрасна.

— Он ти яка!..— сказала Лана захоплено.— Такої царівни ми ще ні в кіно не бачили, ні по телевізору...

— А що таке кіно, телевізор? Я ніколи не чула цих слів...

Діти співчутливо переглянулися.

— Ти давно з дому...— зітхнула Лана.

— Не пам'ятаю навіть, коли те було. І де він, той дім мій колишній, не пам'ятаю...

— Ходімо до нашого,— сказала Віра,— ми тобі все покажемо й розкажемо... Може, ти голодна?

— Дякую, я не хочу їсти. А ходити далеко мені не велено. Тільки й дозволено побути на бережку. Я й так його бачу щодня. І вас бачу, коли

до води приходите. Тоді мені стає особливо сумно. Як я нудьгую і за вами, і за всіма іншими дівчатками та хлопчиками! Давайте хоч трішки потанцюємо та поспіваємо разом...

Узялися за руки і, танцюючи, співали пісеньку про Озеряночку. Це був такий гарний таночок, що всі займівські пташки й звірята, які жили поблизу, позліталися й позбігалися до Лякучого. Але швидко спливали хвилини, і Лана почала тривожитися: вони ж іще не спитали про головне!

— А що каже Цар Водяний? Обіцяє тебе відпустити назовсім? І коли? Може, йому треба щось пообіцяти або задовольнити якесь бажання? То ми всі...

Коли це знову могутньо й лунко:

— Я чую вас, друзі мої хороші! Я скажу вам, чого бажаю. Озеряночка знову стане Ясновидою Прекрасною, якщо в с і д і т и З е м л і і С о н ц я зростатимуть правдивими і якщо в с і вони, д і т и З е м л і і С о н ц я, дадуть мені клятву на вірність. Слава воді! Хай буде чистою кожна її краплина!

Стало тихо. Завмерли листочки на кущах, на деревах, не ворухнеться жодна травинка. Вмовкли пташки. Небо знову спохмурніло: сумувало за Ясновидою Прекрасною. А вона вже забродила в озеро — дедалі глибше й глибше. Ось вода вже вище колін, уже до пояса, вже попливли по ній золотаві коси... Дівчинка не плакала, хоч тяжко було на серці. Вона махала руками, наче білими крильми, й лагідно усміхалася.

Дівчатка не помічали своїх сліз. Павлусь кусав губи...

Ще мить — і не стало Ясновиди Прекрасної. По поверхні озера з краю в край прошумів вітер, здіймаючи легеньку хвильку. Вона щвидко вщухла. Блиснуло сонце...

На смарагдове кружальце латаття, виринувши з глибини, скочила жабка-зеленушка. Звівшись на передні лапки, окате й широкороте створіння незворушно дивилося на берег...

Розділ сьомий

Тривожна звістка

— Ой, що я прочув!..— Павлусь був дуже схвильований. Велосипеда не поставив — кинув під тин і, засапаний, розповідав дівчаткам скоромовкою:— Іду з школи повз Лисаків двір, а хлоп'я вилізло на ворота та й гойдається: «Ага,— каже,— а ми тебе не візьмемо на охоту!» — «На яку,— питаю,— охоту?» — «Ось тато позалязає патлони, і ми підемо стліляти собак». — «Яких собак?» — «Блодяцих».— «Де вони, ті бродячі собаки?» — «У Бойковому. Там зиве суцка і цетвело цуценят. От ми їх і повбиваємо».— «Нема там ніяких цуценят». «Ага, нема! Є! Ти дулний...»— «Сам ти,— кажу,— дурничок, бо не знаєш, де вони, ті цуценята».— «Ага, знаю! Вони склаю, як у ліс увійти... Тато казав: у сталому окопі, в норах...» — Ну, ось. Що будемо робити?

Лана, Віра та Оля переглянулися. Павлусева тривога передалася і їм. Ясна річ, бродячі собаки в лісі — то шкода і для птаства, і для звірини. Заведеться бодай одна здичавіла собача сімейка — вважай, не матимуть спокою ні птахи, що гніздяться на землі та низько над землею в кущах, ні дрібні звірята, ні навіть вепри та лосі. Хоч великі тварини й здатні постояти і за себе і за своє потомство, проте й вони не люблять, коли їх турбують. А бродяги безперестанку нишпорять по лісу, нюшкують на пташиних і звіриних слідах, не дають перепочинку лісовим мешканцям навіть у

найглухіших місцях. Отож бродяче плем'я в лісі небажане. Це зрозуміло. Але ж хіба тільки за допомогою зброї можна його позбутися? Он Віра підібрала в Яризовщині цуценятко. Хтось, певно, із села заніс та й покинув. А дівчинка натрапила, принесла додому і вигодувала. Тямковитий домашній сторож вийшов! А міг же вирости й лісовий бродяга. То, може, й цього разу якось можна відвернути біду?

— Треба того Лисака випередити! — загорілася Лана. Віра її підтримала:

— Авжеж! Прибіжимо до нір першими, а там щось придумаємо...

— Я приблизно знаю, де ті старі окопи. Гайда! — рвонувся Павлусь.

Вони поспішали, що було духу. Перетнули Перекіпець у найвужчому перешийку. Подолали такі болотяні нетрі, що й неба з них не видно, і вийшли на узліссі Бойкового. Бойків, як і Займа,— казково прекрасний. Великим продовгуватим островом, затиснутий широкими болотами, тягнеться він аж до Гребель. Зачинається горбастими піщаними висипами, густо порослими молодими сосняками. За ними — старі масиви, де сосни гінкі й високі. В глиб лісу вклинюються гряди дубини, берези та осичини. При самому болоті — вільха, лоза та верболози. У буйних заростях очеретів, осоки та рогозу — споконвічні пристановища диких кіз, вепрів, усякого болотяного птаства.

Досі Павлусь тільки раз був у Бойковому. Та й то якось невдало вибрався: вже вечоріло та й гроза насувалася. Ламаними стрілами спалахували блискавки, погрозливо гуркотів грім. Дерева принишкли, наче прислухалися до того гуркоту. Повмовкало птаство. Тільки одна якась невідома хлопцеві пташина піпікала тоненько й жалібно. Може, боялася темряви, яка швидко облягала і небо й землю? Бо й Павлусеві тоді зробилося не по

собі. Ніби ж і знає, що ніяких страховиськ у їхніх краях нема, а здавалося, поза кущами та деревами хтось скрадається, зирить за кожним кроком твоїм. Раз у раз оглядаючись, Павлусь таки вскочив у ліс. Просто так, аби не вважалося, що боягуз. Кинув погляд сюди-туди: може, гриба знайде? На підтвердження того, що таки був у Бойковому. І раптом — пурх — пташка з-під ніг. Хлопець навіть вбрання її до ладу не розгледів — щось ніби сіреньке, на чечітку схоже. Павлусь завмер. Треба завжди так: випурхнула з-під ніг пташина — заклякни на місці, а не товчися, як ведмідь у малиннику. Бо цілком можливо — птаха злетіла з гнізда. Так і є! Біля самісіньких пальців ноги — гніздечко. Та ще яке! Диво-предивнеє! Уявіть собі серед полеглої шовковистої травиці, на сивий типчак схожої, невеличку ямку. І не просто вистелену сухими травинками,— таких гнізд Павлусь бачив багато,— а справжнісіньке гніздечко, виплетене й наче вставлене в ямку. Над цим гніздечком-чашечкою — ще одне! Боком поставлене і вплетене у гніздечко лежаче так майстерно, що не можна було зрозуміти, де те плетиво починається, де кінчається. «Ой, люди!..» — прошепотів Павлусь у захваті, забувши навіть про страхи, які зирили за ним. Опустившись на коліна, як заворожений розглядав і саму пташину оселю, і четвірко яєчок такого незвичайного кольору, що й назви йому не знав. Іноді небо погожої днини має такий відтінок. А то ще художники море в книжках малюють: не то голубе, не то світло-зелене. Тільки страшенний тріск грому над самою, здалося, головою нагадав Павлусеві, де він і що з ним. «Куреник!.. Справжнісінький куреник!..» — думав він, устаючи з колін і з жалем полишаючи той дивовижний пташиний витвір. Від грози ледве втік. Вскочив у клуню і впав на сіно зовсім знесилений. Удар грому в лісі був такий ог-

лушливий, що в Бойків Павлусь більше не потикався.

Тепер — інша справа. Сьогодні й грози немає та й до лісу не сам примчав. Швиденько зорієнтувався, що й до чого:

— Розтягнімося ланцюжком і тихенько перейдімо все узлісся. Сусід сусіда повинен бачити. Крайньою йде Віра, потім Лана. Оля — біля мене. Розмовляти — тільки знаками!

Отак перебрели узлісся, заглядаючи в кожну яму, в кожну низинку, під кожен кущ. Нічого, однак, не виявили, крім кількох покинутих лисячих нір біля підніжжя піщаних горбів. Тоді повернули в зворотному напрямі, прихопивши й окрайок старого лісу. Пройшли з півкілометра, і тут Віра радісно замахала руками, скликаючи всіх до себе. Її знаки побачила Лана й передала Олі, Оля — Павлусеві. Всі поспішили до Віри. Вона тримала пальця на губах: мовляв, тихенько! Сама, здавалося, й дихати перестала. «Тут вони!..» — кивнула головою на старе укриття, викопане ще під час війни, видно, для танка або гармати. Краї колись глибоченної прямокутної ями за довгі роки пообвалювалися і вкрилися шаром опалих голок. Дно окопу добре освітлювало сонце, бо він був у рідколіссі, якраз на межі старої та молодої посадок. Діти, тамуючи подих, по черзі зазирали в окоп, де на пісочку порозлягалися четверо різномастих цуценяток. Розімлілі на сонечку, вони лежали нерухомо, наче неживі. Та ось одне з них щось ніби зачуло: ліниво підняло вушко, так само ліниво розплющило одне очко, спросоння заурчало, потім глухо гавкнуло: «Ав-вав!» На цей сигнал схопилося друге, також ававкнуло й кинулося до однієї з двох нір, які зяяли в піщаних стінках колишнього окопу. Проте в нору не полізло. Повернувшись до інших, собача так само ліниво розляглося на сонечку.

7 7—3007

Павлусь зрозумів: половити цих пуцьверінків можна тільки тоді, якщо завчасно перекриєш їм шлях до схованки. Відкликав дівчаток убік, на ходу скидаючи сорочку. Віра його вмить зрозуміла й також скинула кофточку. Пошепки Павлусь пояснив:

— Як тільки ми з Вірою позатуляємо нори, всі разом хапаймо по цуценятку!

— А воно не вкусить? — засумнівалася Оля.

— Не вкусить. Хапай обома руками за шию біля голови.

Намітили, хто яку нору перекриватиме і хто якого цуцика ловитиме. До окопу підповзли нечутно, оточили з усіх боків. Віра та Павлусь шугнули в яму так спритно, що песики не встигли навіть посхоплюватись. Так їх усіх і було накрито. Навіть Оля не розгубилася й схопила цуценятко одна з перших. З несподіванки собачата пручалися, урчали, а одне ще й заскавчало, проте одразу схаменулося, відчувши на собі ласкаві Вірині руки. Діти раділи, притискували полонеників до грудей, пестили, і ті незабаром зовсім забули про свій полон: обнюхували одях, лизали дітям руки.

— Нам пощастило,— сказала Лана. Оля не зрозуміла:

— Чому?

— Їхньої мами якраз не було. Певно, на ловах.

— Справді, вона могла б нам перешкодити: зчинила б гвалт — і малеча шмигнула б у нори,— погодилася Віра. Павлусь задумався:

— Малих врятували. А як же стáрку виманити з лісу?

— Дочекаємося. Вона повинна піти за дітками,— розмірковувала Лана.— Заманимо у наш двір, а там якось і впіймаємо.

— Слушно! — За маленькими вона піде хоч куди...— Віра раптом насторожилась:— А цитьте... Чуєте?..

Розділ восьмий

Постріл

Всі прислухалися. У сосновому гущаку лунав дзвінкоголосий гавкіт. Схоже було на те, що посадкою хтось пробирається, а його супроводжує собака. Може, мама цих чотирьох цуценяток? Собака то наближається і злобно в'їдає, то, сахаючись, відскакує, відбігає — певно, той хтось її переслідує.

— Мабуть, то він, Лисак!.. — висловив здогад Павлусь.— Ховаймося!..

Збігли на піщаний горб, порослий низенькими сосонками, і, пригинаючись, стали пильнувати. Спочатку з густої посадки, лементуючи, вискочила невеличка рябенька сучечка з обвислим животом, потім... Ні, вони не побачили того, хто продирався гущаком. Він чогось зволікав, не поспішав витикатися з посадки. Чи засів-затаївся? Чи стояв та вичікував? А собачка невтомно кружляла тепер уже на відкритій місцевості, поміж високими соснами. Вона забігала то з одного боку, то з другого, а коли загавилася, спинившись тільки на якусь мить,— враз гримнув постріл. Сучечка жалібно заскавчала й поповзла в траву...

— Тату, попали! — почувся з сосняка радісний крик — і на чистовину вистрибнуло, пританцьовуючи, хлоп'я. Павлусь упізнав: Лисаків нащадок. Той самий, що вигойдувався на воротях.

— А ми, синку, не мажемо.— З посадки поважно виступив пикатий і дебелий чолов'яга. Не поспішаючи розломив двоствольну рушницю й добув гільзу.— Так, кажеш, синку, один трохвей є?

— Є, тату, є!..— щасливо відгукнувся малюк, підбігаючи до того місця, де лежала тепер уже нежива сучечка.

— Буде не один,— пообіцяв татусь.— Десь тут в окопі їх цілий виводок...

— Не буде, дядьку, не буде!.. Запізнилися!..— Це Віра раптом рвонулася з укриття. Рішуча й гнівна виросла перед здорованем із рушницею, і той з нестямки яж сахнувся, немов його огріли по голові кийком. Раптовий Вірин ривок наче штовхнув уперед і Лану та Павлуся, навіть Оля не лишилася на місці — підбігла й стала за спинами товаришів.

— Що ви наробили дядьку?! — Віра вся аж трясласся від образи, від болю, від ненависті й презирства до людини, яка щойно, на їхніх очах, вчинила таке мерзенне діло.

— Навіщо ви її вбили?..

— Що вона вам лихого заподіяла?..— Лана, Павлусь та Оля так само гнівно, з огидою зиркали на Лисака. Всі четверо до сліз страждали від безсилля, від того, що не можуть вирвати з рук здорованя ненависну рушницю і тут же, в нього на очах, потрощити її об сосну на друзки! Лисак стояв перед ними, як неприступна фортеця: товстий, круглопикий, з дебелими кулачищами. Ходив він і влітку і взимку в тій самій шапці. Одне її вухо було заламане, а друге завжди стирчало вгору. Незмінна куфайка — наопашки. Дитячих докорів наче й не чув. Дивився на всіх зверхньо, як на цуценят, і заговорив не одразу, а після того, як перекинув язиком цигарку з одного кутка рота в другий.

— О! А це що за явленіє?

— Самі ви, дядьку, явленіє: курите в лісі...— відрубала Віра.

— Ось ми лісникам порозказуємо!.. — пригрозив Павлусь.

— І самому лісничому сповістимо! — додала Лана.— Знайдуть і на вас управу!..

— Це що, кажу, за явленіє? — повторив Лисак, наче й цього разу не чув, що мовилося до нього-

го. Обмацав дітей маленькими, як у кабана, очима, які ховалися під важкими надбрів'ями. Побачив у кожного в руках по цуценятку й роздратовано сплюнув:— Трясця ж вашій матері! Називається, наробили добра! Перекапустили все діло...

— Що, дядьку, не вдалося? —втішаючись тим, що Лисака розбирає злість, заговорив Павлусь.— Перекапустили, кажете? Зірвали план?

— Авжеж. Це б же ми, синку, мали на рахунку п'ятеро бродяг, а то тільки одна сучка,— сказав Лисак, наче перед ним був тільки його нащадок.— Ну, нічого, синку, не журися: ми ще настріляємо їх, скільки треба.

— Настріляємо, тату? — радо підхопило хлоп'я, яке досі злякано позирало на дітей з-за батькових штанів.

— Настріляємо. І котів, і собак, і сірих ворон. Вважай, півсотні вколошкаємо. Це точно. І тоді районний мисливський голова видасть нам рецензію на дику козу. О!

— Ех, ви!.. Рецензію... Не рецензію, а ліцензію. Мисливець називається!..— кепкував Павлусь.

— Рецензію там чи ліцензію — один біс. Коза, синку, вважай, наша.

— Вам їсти нічого, що ви ще й кізку хочете згубити?! — з гнівом кинула Віра.— З голоду опухнете, як дичини не поїсте?

— Вони, синку, нічого не тямлять. Бач, шкідників тулять до грудей, наче добро якесь. Ану віднесіть на сто кроків. Поставляйте на пеньки. Чи попаду? Га-га...

— Ні, дядьку! Ви краще селом пройдіть — швидше свій план виконаєте. Там у кожному дворі як не кіт, то собака,— дошкулила Лисакові Лана.

— На ланцюжках сидять — легше встрелити,— додав Павлусь.— Друг лісу називається: з цигаркою в зубах!..

— Ось постій, постій, я з твоїм батьком побалакаю! Я знаю, чий ти, розумака! — погрозився Лисак.

— То й добре, що знаєте,— підхопила Лана.— Ми також розкажемо, кому треба, про ваші «подвиги». Ходімо,— звернулася вона до своїх. І всі четверо, одверто зневажаючи кривдника, подалися навпростець, не шукаючи дороги. Натрапили на стежку, яка попід Перекіпцем вивела їх до Саєвиччиної греблі. Лана хотіла було повернути на греблю, щоб іти на кордон. Але Павлусь рішуче заперечив:

— Ну, чого ж до вас? А як до нас?

— Та в нас же двір великий — буде їм де вигулюватись.

— Двір великий — це правда. Але ж їм ще й молочко потрібне, а у вас його нема.

— Молочко потрібне,—зітхнула Лана.— А мами своєї вони вже не дочекаються...

— А що тобі дома скажуть, Павлусю? Це ж цілий виводок,— зітхнула Віра.

— Не знаю, що скажуть. Ми їх спочатку нагодуємо, а там буде видно. Щось придумаємо. Одне я залишу собі — це точно.— Павлусь погладив білий лобик цуценяти.— Оце й буде мій. Білолобий.

— І я беру одненьке,— без вагання сказала Лана.— Або й двох. Дідусь не полають.

— А ми? Віро, ми також собі візьмемо? Скажи, візьмемо? — допитувалась Оля, благально зазираючи сестричці в очі.

— Я й двох залишила б,— сказала Віра,— так не знаю, що дома скажуть. Адже один знайда в нас уже є.

— Не турбуйтеся,— заспокоїв дівчаток Павлусь.— Я хлопцям скажу — охочі знайдуться. Розберуть. Ось побачите.

Розділ дев'ятий

Вулкан, Вірний, Пальма, Дзвінок

Павлусева хата стояла на горбі. Двір просторий — як вигін. Рано навесні заростає споришем, мітличкою та грициками, але так само рано трави підгоряють на сонці, а потім і зовсім сохнуть. Тільки в тіні, під шовковицею та акаціями, якими обсаджена хата, зелень тримається до самої осені. Від хати одна стежка веде до воріт, друга — до повітки. Споришева доріжка пролягла до клуні. Клуня — гордість Павлусева. Більш ні в кого в селі нема такої добротної: на товстелезних дубових сохах, з дебелим осиковим сволоком. А лелече гніздо! Та ви все В'юнище обійдіть — іншого такого не побачите. Триповерхове! А широченне! Жаль, спорожніла лелеча оселя: відлетіли у вирій старі гайстрі й молодняк повели за собою. Павлусеві завжди робиться боляче, коли чорногузи відлітають. Наче це він винен, що не може їх утримати, забезпечити на зиму теплом та кормом.

— Ото гніздище! — захоплено мовила Віра, вперше увіходячи в Павлусів двір.— У Городищі не менше лелек,— і на клунях, і на повітках, і просто на деревах,— але такої скирти паліччя я ще не бачила!..

— Ось де їм буде розкіш,— сказав Павлусь, прочиняючи ворота й пускаючи песика у велику загороду, посеред якої стояли лише круглі коров'ячі ясла. Дівчатка також повипускали цуценяток. Кожне з них на якусь хвильку оглянулося, та, побачивши своїх, одразу кинулося до гурту. Байдужі до того, де вони й що з ними, цуцики почали хапати одне одного за вушка, за хвостик,

валяти на землю й качатися. Точнісінько так, як біля нір у старому окопі.

Павлусь побіг до погреба й повернувся з глечиком молока. Налив у щербату миску (кури з неї пили) й почав кожне з цуценяток тикати мордочкою у молоко. Вони заходилися хлебтати так вправно, наче досі тільки коров'ячим молоком і годувалися. Аж тепер діти могли їх розгледіти як слід. Всі собачатка були дуже несхожі. У найбільшого, якого Павлусь назвав Білолобим, мордочка помітно товща, ніж в інших. І весь тулуб також.

— Напевне, це буде мисливський,— припустив Павлусь.— Справді, дивіться, які в нього обвислі вуха. І лапи товсті, і масті такої, як Максимків Туман. Ото тільки біле дзеркальце на лобі... Точно: це буде гончак,— уже впевнено повторив Павлусь.

— І це, мабуть, мисливський,— сказала Віра, показуючи на маленького песика, якого принесла Оля.— Тільки не гончак, а норний собака. Я такого бачила в одного мисливця — до тата з Києва приїздив. На лисиць ходили. Ото по норах лазить! Півдня турлятиме руду, аж поки та не вискочить. А не захоче — силою з нори за вуха витягне. А сам маленький, верткий. Тільки морда довга. Щелепи такі сильнющі, зуби такі гострющі, що й дошку прокусить. І вусатий! Шерсть на мордочці так і стирчить на всі боки, навіть в очі лізе. І як тільки він бачить! Гляньте, цей також вусатий...

— Ага, вусатий...

— І довгомордий...

— А ці двійко — дворняжки,— визначила Лана.— Дарма. І з дворняжок можна виростити путніх собачок. Он у нашого об'їжчика дяді Колі. Дворняжки справжнісінькі. Парка. Так такі, що ніколи нікого не пропустять. Чи хто йде, чи їде повз двір — неодмінно проведуть. Такий лемент зчинять, що хоч вуха затикай. І вночі не дрі-

мають. Чи тхора, чи куницю — неодмінно почують, не дадуть навіть поткнутися до двору. А самі — як рукавички завбільшки.

— А що, смачненьке молочко, смачненьке? — примовляла Оля, гладячи спинки то одному цуценяткові, то другому. Павлусь уже втретє підливав із глечика, а вони все повипивали, а потім і миску вилизали. Вдовольнившись, повідходили від миски, пооблизувались і, незграбно переставляючи ноги, почали знову гратися.

— Ач які товстунці поробилися,— сказала Віра.— У нас вам буде не гірше, ніж у лісі. Правда?

— Авжеж,— погодилася Лана.— Там їжа перепадала коли-неколи, а ми годуватимемо досхочу.

— Я що сам їстиму, те й Білолобому даватиму,— пообіцяв Павлусь.

— І я,— сказала Лана.

— А ми? — Оля підвела очі на Віру.

— І ми.

— То ми також собі візьмемо? — зраділа Оля.

— Та візьмемо, візьмемо, усміхнулася Віра.— Хай там дома кажуть, що хочуть, а принесемо.

— Я свого Білолобого вчитиму.

— Тільки не зараз, Павлусю,— застерегла Віра.— Як підросте трохи. Бо деякі хлопці неправильно роблять: цуценятко ще тільки очі розплющило, бігати навіть не навчилося, а вони вже його муштрують, примушують виконувати непосильні вправи. Он у Василя, нашого сусіда, цуценятко. Ледве чеберяти навчилося, а він уже його по колоді ходити примушує і в нору запихає, щоб лисиць не боялося. Так його мучить!..

— Я все по-вченому робитиму. У Толика Боровика є книжка про мисливських собак. Так там усе описано: і як годувати та доглядати, і як навчати...

— Хіба що по книжці.

— А я собі дворняжок забираю. Обох. Можна?

— А чого ж не можна? — погодилися Павлусь та Віра.

— І в нашому дворі, як в об'їжчика, дзвенітимуть на весь ліс.

— Я вам щодня молоко підвозитиму.

— Спасибі. Це я за них, за собачок, дякую. А вони, як повиростають, нам також віддячать. Дружбою.

— Ой, послухайте, що мені мама розповідала!..— підхопила Віра.— У мого дядька Костянтина, маминого брата, було два собаки. Мисливські. Пальма по качках, а Вулкан — по звірині. Ото розумні були! Тільки дядько за рушницю візьметься — вони вже самі не свої. Підстрибують, на груди лапи кладуть, скавчать, руки лижуть... А кмітливі! А нюх який мали! Пальма, було, з найгустішого очерету качку винесе. А Вулкан! Найхитріша лисиця його не обдурить: як не плутає сліди — Вулкан розплутає.

— Вулкан, кажеш? Цікаво! Я також назву свого Вулканом! — загорівся Павлусь.— Саме слово яке: аж кипить... Вулкан!..— Вулкан!.. Мій Вулканчик!..

Віра вела далі:

— А роботящий який! Цілий день бігатиме і не втомиться. Чи за зайцями, чи за лисицями. І Пальма теж така. З нею дядько, було, без жодного пострілу додому з качками повертався.

— Як це? — не розуміла Оля.

— А так. Міські мисливці настріляють качок та й не познаходять в очеретах. Поїдуть. Тоді дядько пускає Пальму. І скільки вже там буде битої та пораненої птиці, стільки Пальма й позносить йому до ніг. Бувало, розповідала мама, й по два десятки крижнів приносив дядько додому.

— Оце і в мене виросте такий Вулканчик,— радів Павлусь, гладячи свого вихованця.

— А тоді війна почалася... Забула вже, з ким...

— З фашистами? — підказала Лана.

— Ні, ще раніше. З якимись самураями...

— То з японськими,— уточнив Павлусь.— На Далекому Сході.

— Мабуть... Пішов дядько на війну, а Вулкан зостався. І так засумував, що мало не помер. Їв погано. Все, було, лежить коло вікна на куликах соломи, якими бабусина Лисоветина хата була обставлена, та на хату поглядає. Сумно-сумно так. А вночі на край села вибігав. Сяде на дорозі і виє. Коли це одного разу пізно вночі голоси почув. Аж під Гранишним. А то дядя Костя з товаришем із війни поверталися. Йшли пішки з самого Переяслава через Козинці. Попід Займою. Ой, що тоді в Вулканом зробилося! Як рвонув назустріч, як кинувся дяді з лапами на груди!.. Скавчить, хвостом безперестанку махає, руки лиже... То вперед пробіжить, то назад вернеться. І все лащиться, лащиться... Поки дядько з товаришем до Городища дійшли, Вулкан кілька разів додому збігав: лапами в двері шкріб, підскакував та у вікна заглядав, вищав, наче щось хотів бабусі Лисоветі сказати. Бабуся всім розповідали: «Я й не туди, що то він мені радісну вісточку сповіщав». А потім знову війна... І дядя Костя знову пішов на фронт. І знову бабуся з Вулканом зосталися його ждати. Багато років ждали та... й не діждалися. Ні дяді Кості, ні дяді Пантелеймона... І тоді Вулкана десь не стало...— Віра глибоко зітхнула, губи її болісно сіпнулися...

Довго мовчали. Всім було тяжко-тяжко...

Нарешті Віра сказала:

— От і добре, Павлусю, що ти свого назвеш Вулканом. А ми з Олею — Вірним. Так, Олю?

— Ой як гарно: Вірний!

— А я своїх — Пальмою та Дзвінком,— вирішила Лана.

Розділ десятий

Самі тобі турботи...

Думаєте, це так просто: приніс цуценятко, пустив у двір та й гуляй собі. Ні, жива істота — не іграшка, не забавка. То не тваринку узяв ти в руки в лісі — то взяв ти на плечі відповідальність, обтяжив себе обов'язком. Тепер де не будеш, що не робитимеш — мусиш пам'ятати: дома на тебе чекає безпомічне чотириноге створіння, яке ти мрієш бачити вірним і відданим другом. Таким, як Вулкан. Як Пальма. Усе це Павлусь розумів, через те так весело співала в його руках пилка-ножівка. Хлопець нарізав шматки дощок потрібних розмірів: майстрував для песика будку. Перед тим з'їздив велосипедом до Толі Боровика й попросив книжку «Мисливські собаки», аби достеменно знати, яких розмірів бувають гончаки і яку саме оселю треба будувати для Вулкана. Щоб не вийшло так: зробить він будку як на якусь шавку, а Вулкан візьме та й виросте як теля завбільшки. Словом, робота кипіла: вищала пилка, виспівував рубанок, вистукував молоток. До вечора житло для Вулкана було готове. Вийшло добротне, збите так щільно, що ніде навіть не просвічувалось. Дашок будки Павлусь ще й цинком оббив — валявся в дворі шмат нікому не потрібний, то й пішов у діло.

— Така хата, що й самому жити можна,— жартома оцінила бабуся.

— Можна,— в тон бабусі мовив Павлусь.— Тільки ж ні я, ні ви, бабусю, туди не залíземо.

Будку Павлусь устаткував під повіткою, з со-

нячного боку, щоб восени та взимку не задували холодні північні вітри. Поклав по кутах чотири цеглини, а вже на них поставив Вулканову хату: поміст не лежатиме прямо на землі, то й не підгниватиме. Всередину напхав сухенької соломи, вистелив гніздечком і почав призвичаювати Вулкана до його помешкання. Вулкан, проте, не одразу оцінив будівельні здібності господаря. У своїй новій квартирі песик не затримувався й на хвилину. Наче гру затіяв: Павлусь його в будку, а він — з будки. Хвостиком махає й до Павлуся норовить — гратися йому хочеться. «Нічого, звикнеш,— думав хлопець.— Ось візьму тебе на мотузочку». Прив'язав Вулкана коло будки, а сам заходився читати той розділ книжки, де розповідалося про годівлю та догляд цуценяток з першого дня їхнього народження. Яке там читання! Вулкан так почав скавчати й натягував мотузок, намагаючись лапками скинути його через голову, що Павлусь зрештою мусив був дати йому волю. Цуценятко понишпорило по загороді та й повернулося до Павлуся. Знайшло іншу роботу: обнімало лапками його ноги, торсало за холоші штанів, кусало пальці. Не боляче. Граючись. Павлусь на те не зважав — читав з таким захопленням, що незчувся, як і звечоріло.

Бабуся Мотря сама й попоралася, вже й світло в хаті засвітила, а Павлусь досі ще морочився зі своїм вихованцем. Поприходили з роботи батьки. Спочатку з бурякового поля машина підвезла до до двору Ганну Пилипівну, пізніше на мотоциклі підкотив Іван Максимович. Павлусь кожному вибігав назустріч аж до воріт, скоромовкою, у захваті, розповідав, як із дівчатками рятував у Бойковому цуценяток і який, виявляється, хижий та підступний Лисак.

— Ви ж не полаєте, що приніс додому такий надбанок? — допитувався і в мами і в тата.

— Та за що ж лаяти? — розсудливо мовив батько.— Добре діло зробили: вихопили життя — хай і собаче — із лабет смерті.

А мама, вже після вечері, зауважила:

— Діло, звісно, добре, що й казати, тільки ж тепер ти, синку, будеш у двійках, як оті бродячі цуцики в реп'яшках.

— Таке!..— спалахнув рум'янцем Павлусь.— Чого б то?

— Та того, синку, що в тебе й раніше на уроки часу не вистачало, а тепер тим більше. Я певна, до книжок ще й не заглядав. Коли б же? Де той Бойків! Стільки ви там пережили, перехвилювалися! А ще ж будку треба було зробити. Скільки часу змарновано!

— Так це ж, мамо, тільки сьогодні!.. Така пригода... Зволікати не можна було й хвилини... Інакше б Лисак... Я зараз же сідаю за уроки й не встану, поки не пороблю... Ось тільки...— Павлусь вискочив із хати — ще раз навідався до Вулкана.

— Клопіт та й годі,— зітхнула мати.

— Дарма,— сказав батько,— навіть коли двійок завтра нахапає — корити не треба. Молодці. І Лана, й Віра — всі молодці. Характер показали.

Мати, вже нічого не кажучи, ще раз зітхнула.

Уроки Павлусь готував поспіхом. Переповнений денними бурхливими враженнями, він усе ще хвилювався. Як виписував із підручника в зошит математичні вправи, навіть пальці дрібненько тремтіли. Увага була розпорошена: перемножуючи чи ділячи цифри, то залітав думками в Займу, до Лани, то опинявся аж у Городищі, у Віриному дворі. Переживав за дівчаток, бо це ж і їм не було коли впоратися з уроками. А ще невідомо, як там їх зустріли вдома з «дарами» лісу.

— Ось і все,— сказав Павлусь переможно.— А ви турбувалися...

— Дивися ж мені, щоб це було востаннє: так пізно братися до науки! — застерегла мама.— Вже он одинадцята.

— Ану ж поглянемо, що в тебе вийшло,— підсів до столу Іван Максимович. Павлусь не дуже охоче підсунув йому зошити.

Тато переглянув обчислені сином стовпчики. Помітив: цифри наче притомлені — хилилися то в один бік, то в другий.

— Схоже на те, синку, що ти обходився без чернетки.

— Та ні, тату, ні,— заперечив Павлусь.— Ось же вона!

— Ану давай. Побачимо, де ти збився з дороги.

— Хіба збився?

— Збився.

— Не може бути...— зніяковів Павлусь.

— Чого ж не може бути? Помиляється навіть кібернетична машина. А людина не машина. Хоча здатна поправити й саму машину. Ось де ти спіткнувся: у другому та четвертому прикладах. А в чернетці правильно. Мені і вчителька говорила: неуважний. На твоєму місці я не став би підводити ні себе, ні Антоніну Григорівну. Адже ти казав, що ви всі її любите.

— Так, тату,— підхопив Павлусь.— Вона така хороша!.. До всіх справедлива. І підлабузників не може терпіти.

— Ось бачиш. Такої вчительки не можна не любити. А що значить любити? Це передусім поважати людину. Не завдавати їй прикрощів, не засмучувати, не давати приводу для переживань. Адже вона за вас уболіває. За всіх-усіх. Хіба ж це минає безслідно для здоров'я?

— Не минає,— зітхнув Павлусь.

— Отож. Таку людину ви всі повинні радувати — до цього прагніть. Кожним вчинком своїм — радувати.

— Я розумію, тату... Я буду...

— От і добре, що розумієш. Але поки що це тобі не вдається...— Тато переглядав Павлусів зошит з української мови й чомусь посилено тер долонею лоба. «Мабуть, і там щось не те...»— думав Павлусь, пам'ятаючи, що коли він виконував завдання бездоганно, татове обличчя набувало зовсім іншого виразу: тоді Іван Максимович закривав зошит, вставав, робив кілька кроків по кімнаті. Потім зупинявся і стояв замріяний, наче вдивлявся в сонячну далечінь. Очі його були такі лагідні, такі теплі, немовби вони увібрали все тепло літнього поля, де він щодня трудився від зорі до зорі.

— День у тебе сьогодні був особливий, напружений,— сказав тато.— Перевтомився. Перегорів. Звідси й неуважність.

— Є помилки?..

— Та понасівав чималенько.

— Чималенько?..— сполошився Павлусь.

Тато почав зачитувати синові «перли»: «Нисько над зимлею литів літак. Курчатко пирикинуло тарілочку. Питрусь уперше пішов до школи»...

— Ще читати чи годі?

— Я перепишу, тату...

— Авжеж, треба переписати. Хоч уже й пізно,— сказав Іван Максимович і пішов відпочивати.

Поспіхом, уже при світлі, готували уроки і Віра та Лана.

— Оце так! Проганяла день хтозна-де, а тепер надолужуєш,— докоряла Вірі мама, Марія Мусіївна, переносячи світло із грубки на стіл.

— Ми з Олею в гостях були. У Лани, в Займі,— довірливо похвалилася Віра.

— Цілий день?

— Цілий день.

— Добре ж, видно, гостювалося, якщо й про уроки позабували.

— Та не позабували. Просто так вийшло...— Дівчинка хвилювалася, не знаючи, як заговорити про Вірного, якого вони з Олею відпустили до Пірата, і тепер собачки, познайомившись, весело гралися, зрадівши один одному. Аж тут Оля:

— А ми не принесли із лісу цуценятка...

— Не принесли? — перепитала Марія Мусіївна, одразу про все здогадавшись.

— Не принесли,— повторила Оля, сміливо дивлячись мамі в очі.

Вірі немов полум'я війнуло в обличчя. Схопилася за голову, зиркнула на сестричку з докором, ображено:

— Як не соромно!.. Обманювати маму! Не вірте їй, мамочко, не вірте... І Павлусь приніс, і Лана двійко взяла і ми одненьке... Із Бойкового...

— Там дядько один — страшнющий-страшнющий! — хотів їх усіх повбивати,— розповідала Оля.— А ми врятували... А маму їхню він устрелив... Страшило!

Еге, на наших очах порішив,— зітхнула Віра.— Ми хотіли було виманити її з лісу,— вона за своїми дітками пішла б,— а той собачатник...

Мама також зітхнула:

— От лишенько... Ніколи ти не розминешся з тими цуциками. Вони страждають в усьому світі, так ти, мабуть, з усього світу й позносила б їх у свій двір.

— Якби ж то можна було,— всміхнулася Віра, відчувши, що мама сердиться тільки так, для годиться.

— Вони з Піратом так граються!..— похвалилася Оля.

— Авжеж... Заводимо цілу ферму собачу.

— Ви ще подякуєте за Вірного,— мовила Віра, остаточно впевнившись, що мама не має наміру примусити її позбутися цуценятка — занести

в ліс чи віддати будь-кому.— З нього мисливський собака виросте... Норний... Ось побачите!..

— Та вже ж, поживемо побачимо,— відповіла мама своєю улюбленою приказкою.

Лану дідусь Назар також не сварив за її дворняжок. Тільки й сказав, посміхнувшись:

— А я хотів було поросятко на базарі купити. Тепер не буду — хазяйство побільшало.

Про те, як рятували цуценят та як поводився в лісі Лисак, Лана розповіла з усіма подробицями. Вчинок дітей дідусь похвалив, а про Лисака відізвався:

— Треба буде до цього гицеля придивитися. І дідові Липі підказати, хто в його обхід занадився. Здається, цей Лисак під виглядом боротьби з бродячими собаками, котами та воронами і кіз та кабанів трощить, і дичину патрає, як поганий єнот.

— Я думаю, дідуню,— підхопила Лана,— він тільки маскується тією ліцензією, яку хоче заробити у районного мисливського голови. Мабуть, він уже перетрощив тих кіз та кабанів не менше, ніж Гарбуз.

— Очевидно. Недарма ж учащає до лісу одинаком.

— Розкажіть дідусеві Липі — хай прислідить його. А ми допоможемо. З Павлусем. Він на таке діло завжди охочий. А тепер ще й Максимко у наших спільниках. Шкода, Віра далеко живе. То також відчаюха. Бачили б ви, як на Лисака налетіла!..

— У неї й батько такий. І на війні був хоробрий, і тепер за народне добро уміє постояти.

— В них усі такі. Вся сім'я тільки лісом і дихає.

— Гарні люди. Самі не знають, які гарні.

Лягаючи спати, Лана спитала:

— Дідуню, а можна мені запросити до нас у гості одну дівчинку.

— А хто вона?

— Оленка Ковальчук. Із нашого класу. Поряд

зі мною сидить, тільки в другому ряду. Славна така. Височенька. Волоссячко — як льон вибілений — так і світиться. Наче в нього сонячні промінчики повплітано. А очка чорні. Ясні-ясні. Тільки завжди чогось сумні-сумні. Щось, мабуть, мучить її. Оленка ніби й сидить на уроках, ніби й не сидить. Слухає вчительку, дивиться на неї, і наче не бачить — певно, про щось своє думає. Іноді слізки от-от бризнуть з очей... Ні з ким не дружить, не розмовляє. Ні гратися ні з ким не хоче, ні разом готувати уроки... А живе з меншою сестричкою — Наталочкою — в бабусі. Батько їхній — Оленчин та Наталоччин — інколи з Києва над'їжджає. І то тільки для того, щоб усім колотнечу влаштувати та з мами познущатися. Всім по селу роздзвонює, як він дітей любить, а насправді дівчаткам навіть не допомагає нічим... Це мені Максимко розповів. Він сусіда Оленчин.

— А ти, значить, хотіла б із тією дівчинкою подружити?

— Хотіла б, та не знаю, як.

Так, так... Дідусь трохи помовчав, подумав, а потім і каже:

— А ми ось як зробимо... Запросимо в Займу не тільки Оленку, а весь ваш клас. Із Вірою Федорівною на чолі. Сподіваюся, вона погодиться на таку екскурсію.

— Ой, дідуню, та це ж те, що треба! — зраділа Лана.— Адже ми можемо не просто гуляти по Займі. Ми залюбки зробимо щось корисне: жолудів назбираємо чи там грибів, чи шипшини, чи глоду...

— Авжеж, осінь на гостинці щедра. Не полінуйся тільки нахилитися чи простягнути руку вгору. Погуляєте в лісі, а потім можна буде увесь клас чимось смачненьким почастувати.

Ото буде здорово! — раділа Лана, уявляючи щиру дідусеву гостинність.

— Тільки ж треба всіх попередити, щоб кожен неодмінно прихопив із собою кошик чи корзинку.

— На жолуді та гриби. А може й ще на щось,— загадково посміхнувся дідусь. Лана також посміхнулася, намагаючись угадати, що ж воно таке, оте «щось». Та так і не вгадала.

І Лана в Займі, і Віра в Городищі повставали, як завжди, рано й до школи поприходили завчасно. Новосельці спати їм не заважали, бо в Лани була парка, а Вірин Вірний поріднився з Піратом — їм було добре. А Павлусів Вулкан уперше опинився сам на сам із ніччю — одному йому було і страшно, й сумно. Він нудьгував за мамою, братиками та сестричкою. Спочатку песик скавчав помаленьку, жалібно, а потім захóдився таким відчайдушним гарчанням, що Павлусь схоплювався з постелі й вибігав із хати. Вулкан заспокоювався, та коли господар залишав його самого, скавулив ще дужче, так болісно, що в Павлуся краялося серце. Хтозна, може й хвилини не заснув би тієї ночі, коли б на те вовтузіння не вийшов сусіда Максимко. Про все довідавшись, запропонував підпустити Вулкана — бодай на цю ніч — до їхнього гончака. Туман дозволив цуценяткові пригрітися біля свого боку, і хлопці розійшлися, щоб поспати хоч якусь годинку. Одначе виспатися як слід Павлусь не встиг і до школи йшов наче навпомацки. На уроках Павлусеві дрімалося, і вчителька кілька разів йому зауважувала. Максимко підвівся було, щоб пояснити Антоніні Григорівні й усьому класові розповісти, яка пригода сталася з Гайдамакою в Бойковому, але Павлусь показав сусідові такого грізного кулака, що Максимко махнув рукою й сів.

На перерві, перед останнім уроком, Максимко побачив, як з учительської вийшов дідусь Назар. Його супроводжувала Віра Федорівна. Про щось

розмовляючи, вийшли на шкільне подвір'я. Зупинилися. Максимко розшукав у юрбі хлопчаків Павлуся й шепнув йому на вухо. Павлусь зрадів, побачивши лісника. Але підходити було незручно, і хлопчики стали чекати осторонь. Нарешті дідусь Назар попрощався з учителькою й попрямував до мотоцикла, що стояв на вулиці біля хвіртки. Мотоцикл чомусь довго не заводився, і Павлусь та Максимко наважилися підійти.

— Що, нема іскри? — спитав Павлусь.

— О! Це ви, козаки? А мені й хотілося вас побачити...— Лісник збив кашкета на потилицю — так робив щоразу, коли був чимось приємно здивований.— Я запросив на завтра в Займу першокласників, але якщо і ви бажаєте погостювати в лісі,— будь ласка!..

— Одразу після уроків?

— Приходьте одразу. І не з порожніми руками — з корзинами.

Хлопчики перезирнулися: що б то означало?

Розділ одинадцятий

Чи повернуться гуси-лебеді?

Тихою печаллю ліс печалиться — осінь настала. Ще й морози та заметілі далеко, а його жура взяла. Кожне дерево, кожен кущик стоїть незворушно, задумливо. До чого невгамовні та балакучі осикові листочки: найменший вітрець позіхне — вони вже й сполошилися: шу-шу, шепніть, що сталося? А то, бач, і ці шелестуни принишкли — вслухаються, як із свистом летять над лісом пташині вервечки.

Над зеленими валами сосняків гурти беріз, як собори золотоверхі, купають свої маківки в холонучій сонячній купелі. Як день, то все нижчає пруг, по якому котиться сонце над лісом. Чи то йому ліньки, чи ніколи, чи так воно збайдужіло до всього земного, що ні разу в зеніт не підніметься, як бувало влітку, не пошле жодного промінчика в гущавину, куди раніше заглядало кожної гожої днини. Вологі сутінки цілий день снують тепер в усьому підліску.

Може, ліс тому й печалиться, що не знати, за що сонячної ласки позбувся. А може, того йому на душі тяжко, що налетять незабаром із поля вітри-вітровії та й почнуть його шати розкішні з усіх боків шарпати, по золотій латочці зриваючи. Чи то жаль йому, лісові, журавлиних ключів, які потяглися у вирій, сповнюючи піднебесся сумовитим курликанням — останнім привітом рідній землі...

Жолуді на дубах так уже виспіли, що й на безвітрі капають у трави, як золотий дощ. Один упав біля самісінького рильця дикого Поросятка, яке зі своїми татом та мамою та багатьма братами й сестрами — більшими й меншими — днювало в густому ліщиннику. Поросятко розжувало того жолудя й аж хрюкнуло від задоволення:

— Ой! Чи чуєте ви, всі мої родичі? Здається, я зробив відкриття! Які ж бо смачнющі оці брунатні горішки, що падають із неба! Я зроду не куштував чогось подібного! А ви?

Всі дорослі засміялися. А Кривий Меч, ватажок стада, пояснив малюкові:

— Ну, звичайно, ти, синку, й не міг раніше куштувати тих плодів, бо народився тільки цієї весни. А жолуді восени достигають. Старші ж твої брати та сестри добре знають, яка то смачна та поживна їжа.

— То нумо всі гуртом збирати й ласувати!

— А ось цього робити зараз якраз і не бажано. Я завжди вам радив і раджу: ніколи не вештайтеся по лісу без особливої потреби та ще серед білого дня. Дочекаймося сутінків, тоді й посмакуємо.

— Дивно,— розмірковувало вголос Поросятко.—Хіба нам не вільно коли завгодно робити те, що хочеться? Чи в своєму лісі ми не маємо права поводитися, як у себе вдома?

— Так, це справді наша домівка, синку. Але є у нас, диких кабанів, як і в інших мешканців лісу, і добрі друзі, й лукаві недруги. Отож безпечніше буде, коли у кожного з нас виробиться звичка всього остерігатися.

— І все ж дивно! — не розуміло Поросятко.— Чого це я мушу когось остерігатися? Я нікому нічого поганого не заподіяв. Чи, може, жолуді сиплятьcя з неба зовсім не для нас? Може, збираючи їх, ми комусь шкодимо?

— Якраз навпаки: дерева, на яких ростуть ці смачні плоди, дуже вдячні нам за нашу роботу. Адже, збираючи жолуді, ми багато плодів зариваємо та втоптуємо в землю. Там вони проростають, стають згодом дорослими дубами. Люди також цінують ці наші старання.

— То в кого ж тоді й за віщо до нас неприязнь? Кого нам боятися?

Кривий Меч не встиг відповісти: його тонкий слух уловив віддалені шуми. Він схопився на ноги й прислухався. Так і є! З узлісся долинало якесь шарудіння — так наче хто по сухому листю тягнув цілу хуру гілля. Кривий Меч чмихнув — і каганяче стадо наче вітром здуло: шугнуло в ліс.

А то, виявляється, ніяка не хура, не хмиз — то двадцять дев'ять пар дитячих ніг шаруділо в траві та листі. Весь перший «А» у повному складі. Та ще Віра Федорівна. Та лісник Назаруха. Та Павлусь із Максимком.

— Оце така наша Займа...— Радий гостям, дідусь Назар заводив їх у свої володіння.— На узліссі варта стоїть.

— Варта? — дивувалися діти.

— Варта. Як на заставі. Справжня тобі сторожа. Гляньте, як поставали в ряд дуби-одинаки. Які вони могутні, розкішні. А он далі, в глиб лісу, вже не такі — там гінкі та високі. Чого б то, по-вашому?

— Бо ці на волі ростуть,— здогадався Коля Трипуз.— Їм є куди гілля розкидати. А ті в гурті... Тісно...

— Молодець, синку. Метикований. Ці на волі, на чистім роздоллі. Через те й розлогі, справжнісінькі тобі богатирі. Зате ж і дістається їм. Першими зустрічають і приймають на свої груди і вітри-вітровії, і грози, і бурі осінні, і сніговії... Уявляєте, як потерпали б слабші дерева, якби не ці кремезняки?

— Ага!.. Он як стовбур посмуговано! — Максимко показав на довгу білясту смугу, яка тяглася від вершини до самого кореня.

— Блискавка,— пояснив Назаруха.— Цьому дідуганові під час грози часто перепадає: високий, над усім лісом здіймається, як громовідвід.

— Дідусю, а в війну Займа дуже потерпіла? — поцікавився Павлусь.

— А ви у тих же дубів спитайте. Скільки куль та осколків стримить у їхніх тілах... У351 пеньків спитайте. Он вони зчорнілими головешками бованіють... Окопи старі, бліндажі розкажуть, скільки дерева на їхнє укриття пішло. А на завали протитанкові в сорок першому? А на мости дніпровські у сорок третьому? Коли війна — не тільки люди страждають. Страждають коні, худоба всяка, земля страждає, вся природа корчиться в муках... Людей орденами нагороджують. Міста нагороджують. За стійкість. За мужність. А я та-

кої, дітки, думки, що й Займа наша найвищої нагороди заслуговує. Бо це не просто ліс: дерева, кущі, трави. Це воїн відважний, боєць непохитний, народний месник — партизан червоний. Та ви самі побачите: під кожним деревом, під кожним кущиком — як не окоп, то землянка, то укриття для танка, для автомашини, для гармати... Скільки війська прихистила, скільки життів солдатських урятувала наша Займа! Ось тепер і поміркуйте, як нам треба дорожити кожною її деревинкою. І тією, що від війни вціліла, і тією, що ще тільки маленьким пагінчиком проростає...

У дітей розбігалися очі. Стільки навколо було цікавого, дивовижного, раніше не чуваного! Лана, Павлусь та Максимко — народ бувалий. А для інших Займа — незнаний, небачений світ.

Дідусь Назар переходив від одного дуба-велетня до іншого і все розповідав, розповідав... І про те, які породи дерев у Займі ростуть, і які трави, і які звірі водяться. Дуже цікаво було довідатися про те, які звірі та птахи жили колись. Цього навіть Лана, Павлусь і Максимко не знали. Виявляється, у лісах Подніпров'я водилися і величезні бики — тури, і ведмеді, і дикі коні — тарпани, і дикі осли, й бобри, і соболі та горностаї, і песці та чорні (чорно-бурі) лисиці, і глухарі та тетеруки, і журавлі та гуси, і лебеді...

Посипались запитання:

— Де ж воно все поділося?..

— Чому цих звірів і птахів немає тепер?..

— Хто в тому винен?..

Важко було дідусеві Назару відповідати на ці запитання. Важко й боляче. Наче це він винен у тому, що такої краси, такого дива у Займі не стало.

— Ви таких запитань назадавали, що сам я на них хтозна чи й відповім.— Лісник посміхнувся, хоч насправді йому було дуже сумно.— Може,

якось разом поміркуємо? Ти, Павле, хочеш сказати?

— Сама природа різко змінюється...

— Сама!..— спалахнув Максимко.— Сама б вона мільйони років змінювалась!.. Люди роблять із нею, що хочуть. Ліси вирубують, болота висушують... Де ж тій звірині та птахам ховатися?..

— А що? — сказав дідусь Назар, поглядаючи то на Павлуся, то на Максимка.— Як розсудити, то ви обидва й праві. І сама природа не залишається незмінною, і людина до неї доклала рук. Господарювала, не оглядаючись...

— І в майбутнє не заглядаючи,— додала Віра Федорівна.

— Саме так: не заглядаючи наперед. Мовляв, на наш вік вистачить. А воно, бач, і не вистачило. Ой, як багато не стало і звірів і птахів!..

— Вони повмирали? — з болем спитала Оленка Ковальчук.

— Повмирали... І самі й не самі...

— І вже ніколи не з'являться знову?

— Ніколи... Ніколи ми не почуємо в наших лісах ні іржання прудконогого тарпана, ні ревище буйного тура...

— А журавлики, гуси, лебеді?

— А бобри?

— А глухарі та тетеруки? Вони також ніколи до нас не повернуться?

— Ці види ще водяться там, де їх не тривожить людина. Я мрію про той час, коли і в нашому Перекіпці загніздиться журавлик.

— Тільки треба цього захотіти. Дуже! — мовила Віра Федорівна..— І всім-усім.

— От-от,— підхопив дідусь.— Усім-усім. Інакше ні на що й сподіватися.

— А ми всі хочемо,— палко сказала Оленка й оглянулася на товаришів. Її підтримали:

— Авжеж, усі-всі!..

— От і добре. І в мене, і в вас — одне бажання,— радо сказав лісник.— А міститься воно, це наше бажання, знаєте де?

— Де?

Дідусь Назар нагнувся, підняв із землі жолудя й тримав у двох пальцях так, щоб усі бачили.

— Ось тут.

— Як це?..

Лісник окинув ласкавим поглядом дуба, який накрив своєю кроною увесь клас, немов величезною багряною парасолею. Діти також замилувалися деревом-красенем.

— Гарний?

— Ой, який здоровенний!..

— Мабуть, найбільший у лісі...

— Не найбільший, але й не з останніх... А народився він з отакого ось жолудика...

— Дивина!.. З такого манюсінького!..

— А їх он скільки на землі лежить.. Бачите?

— А ще на вітті скільки!..

— Це все — дуби,— замріяно говорив лісник,— майбутні велетні... Отакі, як цей, красень... Уявіть, яка величезна та розкішна діброва виросла б, як би вона прикрасила землю нашу, коли б ми з вами позбирали жолуді хоч би під оцим одним деревом!

— То збираймо! — гукнув Коля Трипуз.— Для чого ж ми брали з собою корзини та кошики?!

Розділ дванадцятий

Не полінуйся нахилитися

То була велика й красива робота. Дружна, завзята. Кожна дівчинка, кожний хлопчик прагнули назбирати жолудів якнайбільше. І не просто на-

повнити корзину чи кошик чим попало — аби швидше,— а плодами найдобірнішими. Жолуді плюсклі, недоспілі, пошкоджені шкідниками в корзини не потрапляли.

— Ну, коли у вас така охота, то — збирайте,— задоволено мовив лісник,— а я сходжу додому по мішок.

— По мішок! — засміялася Лана.— Хіба нам одного вистачить? Штук п'ять прихопіть!

— Гаразд. Буде й п'ять.— Дідусь пішов.

— Підсади трохи, я полізу трусити,— попросив Максимко Павлуся.

— Ой, не треба!..— сполошилася Віра Федорівна.— Ще впадеш.

— Не бійтеся, Віро Федорівно,— заспокоїв її Павлусь.— Він як білка. Верхолаз! Нема такого в Займі дерева, на яке не виліз би Гарбуз! По стовбуру не злізе — товстий чи гладенький — по гілках викарабкається...

— Мені б тільки за цю нижню лапу вчепитися...— Максимко скинув черевики, став Павлусеві на спину, потім на плечі. Проте до найближчої гілляки не дотягався. Трішки-трішки.

— Ставай на голову,— наказав Павлусь.— Бачив, як акробати роблять?

— Тоді тримайся.

— Тримаюся.— Павлусь уперся ногами в землю, наче вріс у неї. Стоячи однією ногою на плечі, Максимко другою став Павлусеві на голову, як на стовпчик. Хвать — і вчепився обома руками. Враз підтягнувся, спритно задер ногу на гілляку і вмить осідлав її.

— Ух, ти!..— Першокласники, особливо хлопчики, захоплено стежили за Максимком.— Здорово!..

— А ви думали!..—сказав Павлусь, гордий за свого сусіда й однокласника. Лані також було приємно, що їхній з Павлусем товариш, колишній

затятий руйнівник пташиних гнізд, тепер використовує свою сміливість і спритність на добре діло.

А Максимко й справді почувався на дубі як білка. Ось він тупнув ногою по гілляці — і з неї посипався золотий дощ. Дівчатка на радощах заверещали, тікаючи з-під того «дощу», а хлопчики, навпаки, підбігали й підставляли кошики та корзини.

— Обережно, Максимку, не поспішай, щоб не спіткнувся... Добре держися...— раз у раз нагадувала Віра Федорівна, коли хлопець перелазив з однієї гілляки на іншу. Робив він це з такою спритністю, з якою найсміливіші гімнасти виконують вправи в цирку.

Поки повернувся лісник, усі кошики й корзини були повні. Позсипали жолуді у мішки. Вийшло справді п'ять добрячих лантухів.

— Он як постаралися! Ну, молодці! — радів лісник, зав'язуючи мішки.

Всі були такі щасливі, наче вже бачили перед собою і ту чудову діброву, про яку говорив дідусь Назар, і незаймані та нелякані болота, де знову загніздилися журавлики, гуси, лебеді, вибудували ціле поселення дивовижно працелюбні звірі — бобри. Всі хотіли збирати ще, але дідусь зупинив:

— На сьогодні досить. Не треба перевтомлюватись.

— Так ми ж тільки розохотилися,— сказав розпашілий Коля Трипуз. Його підтримали інші:

— Справді, не встигли й розім'ятися...

— Перейдемо в інше урочище. Там є робота, не менш цікава...— Дідусь поставляв мішки під дубом, щоб потім поперевозити на кордон.

Прийшли в урочище, про існування якого не здогадувалися ні Лана, ні Павлусь. Навіть Максимко, який зі старшим братом Борисом обнишпо-

рив, здавалося, всі кутки й закутки, ніколи тут не бував.

— А гляньте під ноги, подивіться вгору. Чи сподобається вам ця робота? — Лісник зупинився з дітьми біля могутнього широколистого дерева. В усіх од захвату перехопило подих. Діти мовчали, немов зачаровані. Потім, опам'ятавшись, видихнули з усіх грудей разом:

— Ой, та це ж горіхи!..

Дідусь Назар посміхнувся:

— Горіхи. Справжнісінькі грецькі, або волоські. Як є охота, то, будь ласка, допоможіть мені й тут.

— Залюбки! — гукнув увесь клас.

— Коли так, то я пішов по мішки. Тільки ж ви спочатку поласуйте, а вже тоді збирайте.

Скільки було радості! Всі захоплювалися і красою розкішного дерева, і багатством плодів. На землі їх лежало стільки, що й ногу ніде було поставити, щоб не наступити. А на дереві! По два, по три, по чотири!

— Ось ціле гроно! П'ять штук! — дивувався Павлусь.

— А он аж сім укупі! — Максимко вже видерся на гілляку й зірвав той дивовижний кетяг.

— Віро Федорівно, візьміть, будь ласка, хай усі побачать,— простяг учительці, а сам знову шмигнув між віття. Павлусь від нього не відставав.

— Подайте нам корзину. Хай кожен понесе додому по цілому грону.

Корзину довелося подавати кілька разів, адже всіх заготівельників було тридцять три. Проте кетягів із сімома плодами вистачило на всіх. Максимко та Павлусь зійшлися на одній дебелій гілляці, пошушукалися й гукнули в один голос:

— Увага! Увага! Приготувати корзини! Зараз піде горіховий дощ! — І в чотири руки, з усієї сили, труснули гілляку.

Ой, що тут зробилося! Не дрібен дощик — справжнісінька злива хлинула з неба. Горіхи застукали об гілки та стовбур, залопотіли в листі, загупали об землю. Падали і вже очищені, і ще одягнуті в зелене лушпиння. Лушпиння, однак, знімалося легко: було надтріснуте, а якщо й ціле, то досить ударити кулаком, приклавши плід до дерева чи до пенька, як горіх скидав зелену одежину. Глянеш на горіх — ребристий, дебелий; здається, його й молотком не розтрощиш. А насправді досить кулачком легенько стукнути — вже й розколовся. Шкаралупка, виявляється, тоненька. Зате ядро!.. Ох і величезне та смачнюще!

— Ядро горіха,— розповідала Віра Федорівна,— за своєю поживністю втричі перевищує хліб і в сім разів — яловичину. Воно таке ж поживне, як коров'яче масло. А які красиві меблі з горіхового дерева!..

Лана весь час трималася поряд з Оленкою Ковальчук.

— А я й не знала, що горіхи і в лісі ростуть,— дивувалася Оленка.— Думала, тільки в садах. У моєї бабусі Марусі коло хати деревце. Ще невеличке, тільки починає родити...

— Я й сама не знала,— призналась Лана.— Дідусь ніколи не казали, що в Займі така дивина!

Повернувся лісник.

— Ну як? Не потомилися?

— Хіба на такій роботі можна втомитися! — Коля Трипуз, веселий, розпашілий, оглянувся на друзів.

— Нам такого діла тільки давай!..— засміялися хлопчики.

— Це, дідусю, одне таке дерево чи ще є? — поцікавилася Лана.

— Гм...— посміхнувся дідусь.— Не все зразу... Спочатку впораймося з одним...

— Значить,є ще! — здогадалася Лана, радіючи.

— Може, й є...

І горіхів наповнили п'ять мішків. Працювали легко, весело, ще швидше, ніж на збиранні жолудів.

— Уявляю, як ви господарюватимете на рідній землі, коли повиростаєте,— мрійно говорив лісник, зав'язуючи мішки.— Що діди ваші та батьки недоробили — ви доробите. Шляхи-дороги, понад якими малоцінні породи ростуть — сокорина там чи кущі,— горіхами, черешнями, липами пообсаджуєте. Цілі гаї горіхові виростите. А невдоби всякі — яри та крутосхили — акацією та глодом позасаджуєте...

— А що з того глоду? Колючки самі...— сказав Сашко Тендітний.

— Не тільки колючки. Глід — надзвичайно цінна лікарська рослина. І цвітом, і плодом славиться — серце хворим людям лікує.

— От якби нарвати!.. У моєї бабусі серце болить,— бідкалася Оленка Ковальчук.

— Можемо нарвати, скільки завгодно. Я знаю, де він росте,— похвалилася Лана.

— Справді, знаєш? — зраділа Оленка.

— Там такі зарості!.. І глоду, й шипшини...

— Покажеш?

— А чого ж? Коли захочеш, тоді й підемо вдвох. Згода?

Оленка радо мотнула головою:

— Коли ти схочеш...

— Ну, ось. Мішки повні. Тепер кожен збирає для себе. Скільки назбирає, стільки й додому понесе,— сказав лісник.

— І по цілому кошику можна?

— І можна й треба,— посміхнувся дідусь.— Хіба ви не заробили?

— Ух ти!.. Нам таке й не снилося!..— раділи всі.

Додому поверталися вповні. Всім було приємно,

8 7—3007

що так дружно попрацювали, побачили таку красу, почули стільки цікавого. Уявляли, як порадують домашніх такими щедрими дарами лісу. Повнісінька корзина горіхів — це вам не пригорща гостинців з базару!

— Ми ж і на кордон зайдемо? — тихенько спитала дідуся Лана.

— Аякже. Може, кому води захотілося... Та й перепочити не завадить.

Лана просяяла: чудово! Тепер увесь клас знатиме, де вона живе. Хто захоче, може приходити в гості.

Перед самим кордоном дідусь запропонував:

— А загляньмо в цей закуток...— І звернув на ледве помітний (а може, тільки йому одному помітний?) прослідочок, що вів од наїждженої дороги кудись убік. Лана, Павлусь та Максимко перезирнулися: мовляв, що б то значило? Невже дідусь вирішив ще чимось подивувати гостей? Чим же?

— А, знаю!..— радісно вигукнув Максимко, коли вийшли на галявину, де серед рідких кущів здіймалася кучерява шапка здоровенної дикої груші.— Це на гнилички!.. Точно! Тут найсмачніші в світі!

Назаруха й справді підвів дітей до груші. Земля під нею рясніла плодами — так немов хто розстелив під деревом жовто-зелений килим. Всі понахилялися, вибирали гнилички, їли охоче, хвалили: добрі.

— Ви ж тільки не наїдайтеся, а так — попробуйте, бо далі, може, ще добріші є,— попередив дідусь, загадково посміхаючись. Він ще трохи поводив між заростями ліщини та крушини, потім зупинився, зсунув кашкета з лоба на потилицю:— Ну, здається, прийшли. Чи подобаються вам ці гнилички?

Ну й дідусь! Та це ж тільки приснитися таке

може! Вони стояли на невеличкій чистовинці, посеред якої росло моложаве красиве дерево. Гілля його вгиналося від величезних плодів, проте не ламалося: чиїсь дбайливі руки попідпирали віття дерев'яними підпорками. Багато гілок було поприпинано мотуззям до стовбура.

— Оце гниличкн!..— схопився за голову Коля Трипуз.— Та я зроду таких не бачив!..

Плоди були схожі на невеличкі глечички.

— Це ви посадили, дідуню? — спитала Лана.

— Ні, самі насіялися. Їх тут багато, сіянців-дикунчиків. Так я кожної весни візьму та й пощеплю кілька штук. Дивись, і приймуться... Тепер у мене он який грушевий сад у лісі.

— Ото! — дивувався Максимко, зиркаючи то на Павлуся, то на Лану.— А ми думали, що знаємо Займу!

— Займа — така чарівниця, що скільки в ній житимеш, стільки вона тебе й дивуватиме. Ану ж бо пробуйте, що воно за фрукта вродила.— Дідусь Назар зірвав перший плід і дав Вірі Федорівні.— Будь ласка, куштуйте.— Обдарував усіх дівчаток, а вже потім хлопчиків.

— Оце дички-гнилички!..— раз у раз повторював Коля Трипуз.— Одну з'їв — і наївся!..

Лана була щаслива. Чи ще в кого є такий щедрий дідусь, як у неї?

— Їжте,— припрошував Назаруха,— грушка — минушка: сьогодні — є, завтра — немає. Цей сорт нетривкий: за тиждень відійде. А є в мене такі гнилички, що й до самої весни лежать. Ну, та тим ще довго висіти на дереві. Я покличу, як прийде час...

Розділ тринадцятий

Побували в... Африці

На кордоні пили воду з лісового колодязя, милувалися велетенською сосною, що росла перед самим порогом, дивувалися з дуба, для якого й величезного двору мало було: перекинув віття через паркан — злився кроною з іншими дубами.

Лана щось шепнула дідусеві, той кивнув головою. Дівчинка збігала в хату, повернулася і, тримаючи щось у затиснутому кулачку, урочисто сказала:

— Увага! Усіх запрошуємо в Африку!

— Куди-куди? — здивувався навіть Павлусь, звиклий до Ланиних несподіванок.

— В Африку,— повторила дівчинка звично, наче запрошувала в Перекіпець. Вона повела гостей у другу — нежилу — половину хати, де колись містилося старе лісництво. Швидко збігла по східцях і відімкнула двері, що вели на веранду, потім ще одні. Увійшли в коридор. Клацнув вимикач — і всі побачили: стіни в коридорі увішані кольоровими плакатами. Діти на ходу читали: «Фауна наших лісів», «Охороняйте рідну природу».

— Ой, які гарні звірі!..

Лана відімкнула ще один замок, але перед тим, як запросити гостей до кімнати, спитала:

— У музеї всі були?

— Були! В Переяславі!

— Пам'ятаєте, які там правила? На все дивитися, а руками не чіпати. Зрозуміло?

— Зрозуміло!

— Будь ласка...— Лана пропустила вперед Віру Федорівну, зайшли всі інші, а вже потім вона.

У великій кімнаті було багато дивовижних речей. Попід стінами стояли пухнасті крісла, обтягнуті червоним оксамитом, важкі стільці з високи-

ми спинками та товстими фігурними ніжками. Була також невеличка канапа, ноги якої вирізано у формі левиних лап. На стінах у важких позолочених рамах висіли портрети. З них дивилися на дітей красиві жінки та чоловіки у старовинному вбранні. На гарних фігурних столиках у кутках стояли дивовижні шкатулки, вази, підсвічники, дорогоцінний посуд, чорнильниці з гусячими перами та ще багато, багато всякої всячини, якій і назви діти не знали.

— А де ж... Африка?— насмілився спитати Коля Трипуз.

— Зараз буде.— Лана розчинила двері ще однієї кімнати й жестом показала: мовляв, заходьте.

Передні як переступили поріг, то так і зупинилися немов укопані. Це був дивовижний світ чучел та черепів. Блискучими чорними очима зі стіни поглядала величезна голова лося. Морда довга, товста, роги — лопати. Недарма лосів називають сохатими. З іншої стіни диким вогнем палали очі вепра. Як два гострі мечі, з могутніх щелеп стирчали жовтуваті зігнуті ікла. Тому й називають великих диких кабанів сікачами. На товстому обрубкові ялинової гілки стояв, розпустивши віялом хвіст і розпростерши крила, красень-глухар. Інший красень — тетерук — вмостився у березовому гіллі. А он — чучела рябчика, сірої та білої куріпок, сірої та білої чапель — великих і малих. Високо вгору витягнув шию дикий бугай — рудий, як торішній очерет. Через те в болоті його не так просто помітити. У яскравому вбранні стояв на купині сірий журавель. У величній позі завмер білий лебідь. Недалеко від нього, скосивши око, дивилася в небо сіра гуска, наче помітила там шуліку.

— Ой, я боюся!..— Оленка Ковальчук вхопилася за Ланин рукав. Лана зітхнула:

— Він уже нікого не вкусить...

Перед дівчатками на дерев'яній дошці, встановленій на підлозі, зачаївся в позі нападника здоровенний вовк. Він люто вишкірив зуби й туго притиснув до бока хвоста.

— Ой, який страшенний!..

— Не дуже...— Лана багатозначно глянула на Павлуся, який стояв за спинами дівчаток.

Посеред кімнати й попід стінами на спеціальних підставках лежали черепи звірів: вовка, ведмедя, рисі, зубра... До кожної підставки були прибиті металеві таблички, які пояснювали, що то за звір або птах, де й коли відстріляний.

— А ось і Африка,— сказала Лана, зупинившись біля величезних костомах. То були чепепи африканських велетнів: слона, носорога, бегемота, крокодила... На підлозі лежали слонові бивні, криві й жовтаві, наче стругані соснові колоди...

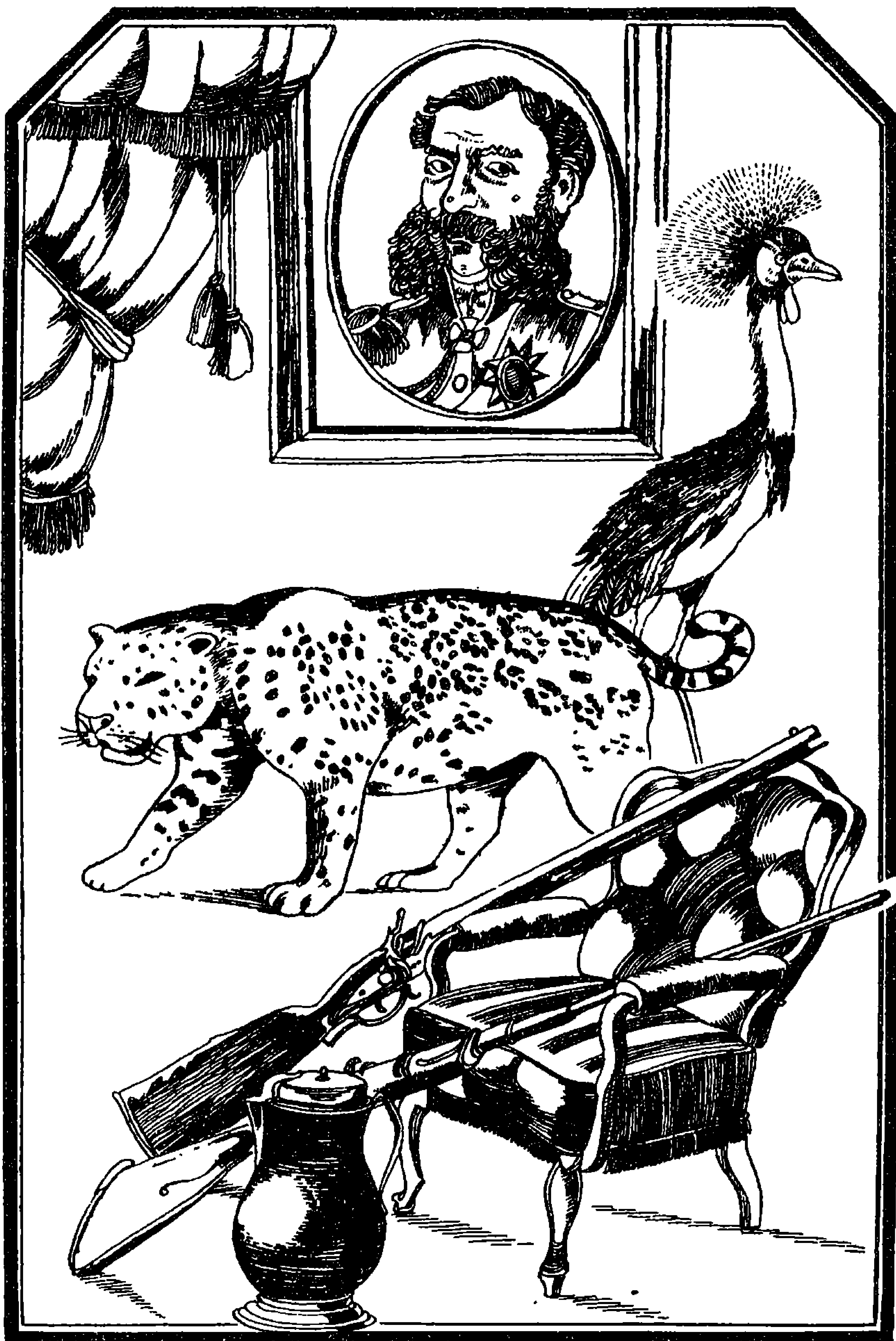
Павлусь і Максимко підвели очі й обидва аж стрепенулися: рушниці! Старовинні мисливські рушниці найрізноманітніших марок висіли на стіні! Так близенько, що можна було торкнутися рукою... Дванадцять рушниць — двоствольних і одноствольних, куркових і безкуркових!.. І на всіх не по-нашому написано.

— Що це? Звідки все це? — Максимко був приголомшений побаченим. Як і всі інші.

— Князь один у старі часи володів Займою,— пояснила Лана.— І луки, й озера, й поля нескінченні — все було князеве. Тільки те й робив, що лови влаштовував. А потім бенкетував у цьому будинку з гостями. А ще любив мандрувати по далеких краях. І в Африці, і в Австралії побував. Ото й понавозив усяких трофеїв та зброї мисливської...

— Мабуть, сміливий був... На лева ходив! — сказав Сашко Тендітний. Коля Трипуз глузливо:

— Ха!.. Сміливий... Хижий!

— Авжеж,— підтримала його Оленка Ковальчук.— Отаких великих тварин понищив...

— Князь же. Йому все дозволялося... А вам пощастило: встигли побачити. Скоро все це добро у нове приміщення перевезуть — до лісгоспу. Там мисливський музей створюють.

Підійшов дідусь Назар.

— А ми в Африці саме,— сказали Лана.

— Так-так... Дивіться, роздивляйтеся. Аби знали, як колись князі розважалися. Винищували звірину та птаство ні за що, ні про що...

Дідусь Назар і Лана провели гостей аж до Савиччиної греблі. Віра Федорівна і всі учні подякували господарям і за гостинці, і за ту світлу радість, якої вони зазнали, перебуваючи в Царстві Краси.

Розділ чотирнадцятий

Гарних снів тобі, Мудра Голово!

Початок жовтня видався теплим. Дощів не було, і Мудра Голова цілими днями вигрівалася на сонячній галявині. Після пожежі на Довгому Горбі, де все взялося попелом, вона назавжди полишила свою оселю й перебралася під Кошарища: облюбувала мишачу нору в старому дубовому пні.

Лана знала, де оселилася Мудра Голова: якраз навпроти Лякучого — через дорогу. А до Лякучого дівчинка заглядала часто, сподіваючись серед жаб-зеленух упізнати Озеряночку — Ясновиду Прекрасну. Лана дуже вболівала за маленьку красуню, яка через свою погану звичку тепер поневіряється в подобі жабки. Цілими годинами просиджувала на березі: вчила напам'ять вірш чи

й просто так дивилася на озерну гладінь, на кружальця латаття, де могла з'явитися дівчинка-жабка. Та її чомусь не було... З кожним днем витрішкуватих ротатих красунь дедалі меншає: чи вже в мул зариваються, чи якась на те інша причина? Лані було боляче від того, що не всі діти (та й дорослі також) знають справжню ціну воді. Коли б усі, як Лана, Павлусь, Віра та Оля, дали клятву на вірність Водяному Цареві, стали дбайливими охоронцями вод, навчилися дорожити кожною краплиною цієї дивовижної речовини, цього, як кажуть дідусь, єдиного мінералу, без якого неможливе життя,— тоді Водяний Цар знову обернув би жабку-озеряночку на дівчинку Ясновиду Прекрасну. Коли б то!.. З такою палкою мрією поверталася Лана від Лякучого і по дорозі на кордон завернула до Мудрої Голови.

— Маленька Гос-сподарка Ліс-су має вдячну пам'ять... С-спас-сибі...— Змія підвела голову й дивилася на дівчинку очима-намистинками.

— Про Мудру Голову я думаю навіть у школі. І про всіх н а ш и х також...— Лана торкнулася долонею сірого підгорля.

— С-спас-сибі...

Враз Лана аж підстрибнула, очі її просяяли.

— Віро!! — гукнула у бік Широкої, а потім до Мудрої Голови:— Пробач, будь ласка... Дорогою їде моя подружка. До мене в гості. Чи можна їй завернути до твоєї оселі?

— Моя ос-селя дос-ступна для вс-сякого чес-сного. Прос-си...

— Віро! Сюди! — Лана махала рукою й бігла назустріч гості.— Ти сама? А Оля?

— Дома. З Вірним та Піратом возиться. Хай. Я люблю сама. Тобто... Ти розумієш... Хіба в лісі можна бути самій? Тільки заглянула в Яризовщину, а там Пишнорогий, Ранкова Роса, Чистий Струмок! Дай, думаю, навідаюся в Займу...

— Як добре! Попрощаємося з Мудрою Головою...

— А хто вона? — Віра сплигнула з лося. Лана погладила товсту й теплу губу Пишнорогому, потім Ранковій Росі. А Чистий Струмок, як завжди, задер голову: йому приємно, коли чухають шийку.

— Мудра Голова — змія.

— Змія? — здивувалася Віра.— Яка саме?

— Сіра степова... Рідкісна. Дідусь кажуть — її вже й до Червоної Книги занесено.

— А що то за книга? Не чула.

— Туди записують назви рослин та всяких тварин і птахів, яких дуже мало на землі лишилося. Щоб усі знали та оберігали.

— Страшнюща?

— Мудра Голова? Авжеж. Отруйна. І небезпечна. Для кожного, хто про неї погано думає.

— А як вона знає, хто й що про неї думає?

— Знає. По очах бачить. По поведінці. А зі мною дружить. І з дідусем та Павлусем також.— Лана розповіла, як дідусь Назар напровесні врятував Мудру Голову від наглої смерті і яка тепер віддана в дружбі їхня сіроспинна приятелька.— Тільки ж це з тими, кого вона знає, кому довіряє сповна. Всім іншим краще її обходити, не займати. Та ти не бійся, адже ти не бажаєш їй зла.

І все ж Віра наближалася до пня з таким непогамованим трепетом, як свого часу до Сердитого Механізатора.

— Не бійся,— повторила Лана.

— С-справді... Не бійс-ся...— підвела голову змія.— Мудра Голова рада вітати чес-сних гос-стей...

Віра стояла як укопана.

— Ми з нею всякі ігри придумуємо. А розмовляємо не тільки вголос, а й подумки,— призналася Лана, чого не говорила нікому, окрім Павлуся.

— Як це?..

— Зараз побачиш.— Вона повернулася до змії. Зосереджено на неї подивилася — і тієї ж миті Мудра Голова поповзла до пенька. Там тричі вклонилася дітям і зникла в норі.

Віра шепотіла, стискуючи долонями скроні:

— Це ж ніхто не повірить!.. Ніхто не повірить!...

— Тепер я попрошу її вилізти й згорнутися бубликом он під тим дубом,— показала Лана. Якусь хвилину вона дивилася в темне вічко нори. Так само віддалік. Навіть губи її не ворушилися. І справді! Змія вилізла з підземелля, розкланялася й поповзла до дуба.

— Спасибі, Мудра Голово. Ми чудово розуміємо одна одну. Ця дівчинка — друг лісу, і вже тебе не боїться.

— Чого ж боятис-ся? С-спас-сибі, що навідалис-ся...

— Я знала, що ти вдома. Ти тепер млява й малорухлива, Мудра Голово,— завважила Лана.— Багато спиш...

— Хилить до с-сну... Піс-сля с-смачної с-ситої вечері... Я с-спожила одразу дві миші...

— Дві одразу! То ти тепер кілька ночей зовсім не виходитимеш на полювання.

— Не виходитиму зовс-сім,— підтвердила Мудра Голова.

— Хіба то багато — дві миші? — здивувалася Віра.

— А вони, змії, не прожерливі. Дідусь десь вичитали: гадюці досить на день їжі, яка в сто разів менша від її ваги. А під час линьки змії взагалі нічого не їдять. І в прохолодні ночі відлежуються в схованках...

— Вони полюють вночі?

— Здебільшого. Ой, як то цікаво! Принишклу в траві мишу, непомітну в темряві, змія відчуває

не нюхом, не зором бачить, а якимось іншим органом! Дідусь кажуть: у них на голові нібито є якісь ямки, до тепла чутливі. Такі чутливі, що й за кілька кроків здобич розпізнають. Оце тобі зачує змія мишу, підведе голову, насторожиться, а потім — шасть у траву! Як стріла! Як блискавка! І — ось вона, миша чи там ящірка, вже впольована.

— І ніколи не робить промахів?

— Ніколи.

— Кажуть, змія заворожує: роззявляє рота, і миша чи жаба нібито сама туди лізе.

Лана засумнівалася:

— Може, вигадка. А про Мудру Голову знаю: ловить тільки ту здобич, яка опиняється поряд. А хто тікає — не переслідує. Мовляв, тікаєш, то й тікай. Живи собі.

— С-справді так... Не перес-слідую. Приберігаю с-сили... С-сьогодні я зовс-сім полишу цей с-сонячний с-світ... У с-своїй підземній с-світлиці с-спатиму до с-самої вес-сни... С-спас-сибі С-справедливому Чоловікові, я щас-сливо пережила ще одне літо... З вес-сни до ос-сені с-славила його мудріс-сть...

— Хай тобі сняться гарні сни, Мудра Голово. Про весну, про сонце...

— С-спас-сибі... Вс-сім друзям ліс-су — с-спас-сибі...— Раз у раз кланяючись, змія підповзла до нори. Зупинилася. Звела очі на сонце. І йому вклонилася. Ще раз глянула на дітей і почала заповзати. Он уже тільки хвостик майнув... Лана та Віра тяжко зітхнули...

Розділ п'ятнадцятий

Що замислив Лисак?

До кордону подалися навпростець — дубиною. Лосяча сімейка простувала за ними.

— Якби не вона, дідуся вже й на світі не було б. Під час повені лісокради хотіли його втопити...— Лана розповіла, як Мудра Голова врятувала лісникові життя.

— Жаль, що вже не можна піти з нею на засідки,— пошкодувала Віра.

— Хіба є на кого?

— Є. На того дядька, що сучечку вбив. Я вже двічі бачила його в Городиських Солонцях з боку Яризовщини.

— З рушницею?

— З рушницею. Обидва рази.

— Так там же качок тьма.

— Е, не на качки поглядав. У нас бобри завелися. Першу хатку вибудували! Я ще й сама їх ні разу не бачила. Обережні. Вдень не витикаються. А бач, уже знайшовся ласий до смачного м'яса та гарного хутра. Я татові сказала, але ж хіба він сам усюди встигне? Стільки роботи і в лісі й дома!..

— Жаль, школа... Ми б його й самі застукали...

— Ми? Хто це?

— Ти, я, Павлусь... Думаєш, не впоралися б?

— Із самим Лисаком?! Як? — здивувалася Віра.— Он тоді, в Бойковому... Що ми могли вдіяти?

— Тоді — нічого,— погодилася Лана.— А взагалі, якщо захотіти, то можна й затримати.

— Як же такого?.. Оля сказала: страшило!

— Можна,— загадково посміхнулася Лана.— Потім розповім... Треба все гарненько обміркувати. Він тебе бачив коло болота?

— Ні разу. Я пильную так, що мене ніхто ніколи не бачить.

— Добре! А до болота коли навідується?

— При заході сонця. Качки тоді літають над самою головою. Бачить, але не стріляє. Значить, не крижні його цікавлять? Удає тільки, що на вечірній переліт ходить.

— І довго вештається?

— Поки не стемніє.

— Так і повертається без качок?

— Без качок... Подивиться, подивиться на боброву хатку і йде... Ось про це я й хотіла тобі розповісти.

Лана пропустила у ворота поперед себе Віру. Лосяча сімейка залишилася за парканом в осичині.

— Їсти хочеш? Є деруни. Сама пекла.

— Дякую. Обідала.

— Ось тобі корзина.

— Навіщо?

— На гостинці.

— На які?

— Побачиш. Бери.— Лана збігала у веранду й винесла ще одну таку саму корзину, виплетену з червоного пруття.

— А це навіщо?

— На гостинці,— посміхнулася.— Тільки на інші...

Повела в той куток лісу, де першокласники збирали горіхи. (Ті п'ять мішків дідусь на другий день завіз у шкільну їдальню.) Плодів було ще багато — і на дереві, й на землі.

— Ото чудасія! — дивувалася Віра.— Горіх серед дубів!..

— А тепер до гниличок...— Лана розшукала дідусеву грушу. Віра тільки головою похитала:

— Це ж ніхто не повірить!.. Поміж дичок — отакі груші!..

— Цими «гниличками» дідусь нагодували всіх наших першачків,— похва... ...ана

— Так і в наших же лісах повно дичок-сіянців! І в нас можна щепити! Неодмінно скажу Петру. Він за що не візьметься — все виходить. Ото голова! І руки. Хоче на слюсаря вивчитись. А мама шкодує. Каже: наш Петро професором лісу міг би стати. Він так уміє все помічати! Хіба ж я така спостережлива? А вигадливий страх який! Оце лежить під дубами горілиць і на нас, дівчат, гримає: «Тихіше, сороки! Не заважайте!» Виявляється, слухає, як дуби між собою розмовляють.

— Розмовляють? — загорілася Лана.

— Каже — розмовляють. У дуже-дуже тиху погоду. Найвищими верхівками перешіптуються. Самими кінчиками листочків. Треба, каже, дуже тонко вслухатися, щоб зрозуміти, про що вони шерхотять.

— Як цікаво!..

— І запам'ятовують, каже, дерева все-все.

— Як же вони? Хіба в них мозок є?

— А вони, каже, стовбурами та гілками запам'ятовують. Так наче все фотографують і записують на корі: і хто коли до них підходив, і що казав. Тільки люди, каже, поки що не здатні тих записів прочитати, розшифрувати.

— Дивина!..— Лана аж тремтіла вся від хвилювання.

— Або ще. Ви, каже, не думайте, що дерева — мертві, що їм не болить, коли їх рубають або пиляють. Бо чого ж тоді, каже, підрубане чи підпиляне дерево падає з таким тріском та стогоном, з таким тяжким-тяжким зітханням:«Гу-у-у-х-х-!..»

— А хіба не так? — зітхнула Лана.— Певно, воно мучиться...

— Ага. Мабуть, страждає. А ми кажемо: «Дерев'яний: нічого не відчуває...»

Одну корзину наповнили горіхами, другу — грушами. Поставляли в кущ.

— Їхатимеш додому — забереш.

Віра замахала руками:

— Що ти! Я зроду не мала стільки горіхів! І груш таких не бачила...

— Сім'я у вас велика. Щоб на всіх вистачило.

— Ну, спасибі. А моя ж мама любить груші!..

Перейшли у великий сосновий ліс. У той золотокорий праліс, куди влітку Лана, Павлусь і вся лісова громада — звірі й птахи — не пустили вогню, коли він котився з Довгого Горба.

Лана дістала з кишені платтячка два горіхи й постукала ними один об один. Прислухалася. Ще постукала. Коли це за спинами дітей шелеснула гілка, і з великої дуплястої сосни просто Лані на плече плиг — білочка!

— Це я, Рудий Хвостик!

— Добридень, Рудя! — зраділа Лана.— Давненько з тобою не бачилися. Здається, ще з літа. Ой, ні! Ти ж мене виряджала до школи!

— Виряджала по науку. А лісове м'ясо ми справді збирали ще влітку.

— О, ми тоді навтішалися грибочками! З твоєю допомогою...

— Вас знову цікавить лісове м'ясо? Цієї осені його збирай — не збереш: так багато.

— І ти вже вдосталь запаслася на зиму?

— Мої запаси, як ніколи, багатющі: гриби й жолуді, горіхи й грушки, шипшина й терен, соснові шишки й усякі ягоди... І в дуплах, і на сучечках, і в розвилках дерев, і під корінням — всюди мої схованки, мої запаси. Хочете — почастую?

— Спасибі, Рудий Хвостику. Хай усе те на зиму.

— Вистачить і на зиму, й на тепер. Прошу ласкаво!

— Ні, Рудя, ми не голодні. Дякуємо. Ти краще скажи: що ж тепер ви, білочки, робите, коли вже так добре до зими підготувалися: і харчів припасли, і шубки свої поперешивали?

— Та що робимо? Запаси переглядаємо. Як треба, то в надійніші місця переховуємо. Нові дупла примічаємо, малечу вчимо уму-розуму. А то й просто пустуємо: стрибаємо з гілки на гілку, доганяючи одна одну. Спритність, знаєте, ніколи не зайва.

— Як цікаво!

— Дуже цікаво. Шкода, що люди, пробачте, такі вайлуваті та незграбні: не здатні стрибати з гілки на гілку.

— Такі вже ми справді...— в тон білочці мовила Лана й переглянулася з Вірою.— Давно, мабуть, з дерев позлазили... Так, кажеш, лісового м'яса багато і вільного часу у тебе вдосталь?

— І того й другого...

— То, може, ти, Рудий Хвостику, нам допоможеш?

— Залюбки! Скільки вам треба?

— Скільки здужаєш. Адже ти знаєш: люди люблять лісове м'ясо.

— Ще й як! Я поскликаю всіх наших. Буде стільки, скільки в цьому лісі дерев. На кожному дереві, на сучечку...

— Нанизувати на сучечки не треба. Зносьте краще ось на цю галявинку.

— Гаразд. Уся галявинка буде встелена лісовим м'ясом.— Із Ланиного плеча білочка стрибнула на найближчу гілляку і враз наче втонула у зеленому сосновому морі.

Віра тільки головою хитала з боку на бік. Раптом вона обома руками вчепилася за Ланин лікоть. Злякані очі показували на кущ:

— Що то?..

Розділ шістнадцятий

На Великій Кабанячій Стежці

Лана аж підскочила на радощах.

— Залізна Щелепо!..— кинулась до кущів.— Як добре, що ти з'явився!..

Віра мимоволі позадкувала до сосни, коли з кущів назустріч Лані вискочив здоровенний вовчище. Він жалібно повискував, лизав дівчинці руки.

— Біда, Маленька Господарко Лісу!.. Біда на нашу вовчу голову... Клятий корч ухопив Пустунку. Як не смикалася — не відпускає. Я пробував було перегризти зубами, але його не можна прокусити!..

— Де вона, бідолашна?

— На Великій Кабанячій Стежці...

— Знаю. Віро! За нами!

Віра замахала руками.

— Та не бійся! Ото ще! Він зовсім ручний. Дивися...— Лана засунула вовкові в пащу руку, потерлася щокою об його ніс.— Бач, який сумирний. Ну, ходімо! Ти й Сердитого Механізатора боялася, а тепер катаєшся залюбки. І Залізна Щелепа нас катає. Мене й Павлуся. Глянь! — Вона сіла вовкові на спину й під'їхала до Віри.— Поспішаймо!.. З його дочкою біда!..

Вовк біг попереду, Лана — за ним, вхопивши Віру за руку.

Велику Кабанячу Стежку звірина протоптала у Перекіпці, переходячи з Бойкового в Займу й назад. Хто погано знає ліс, той ніколи не здогадається, що вона є. Над стежкою поспліталося віття густющої сірої лози, понависали гриви високого, як бамбук, очерету. Продертися крізь ці зарості можна хіба що дуже пригинаючись. Про кабанячу обережність свідчило й те, що стежка пролягa-

ла по неглибокій воді і тільки в кількох місцях — посеред болота — виходила на суходіл. Ось тут, біля верби, хтось із браконьєрів насторожив капкана. В нього й потрапила молода вовчиця. Вона металася в усі боки, жах стояв у її очах.

— Не бійся, Пустунко, не бійся...— лагідно примовляла Лана.— Хіба ти мене не впізнала? Авжеж, не впізнала. Коли я приходила до вас у гості, ти була ще маленька. Пригадуєш, як ми з тобою гралися, доганяли одна одну? А зараз ти он як виросла. Майже така, як мама Альта. Ти дуже схожа на свою маму, бідне моє вовченятко... Я знаю, як болить твоя ніжка... Потерпи трішки, потерпи...

Вовчиця опустилася на витоптану до чорноти землю, принишкла і тільки легенько тремтіла. З великим зусиллям дівчатка розтягнули дві залізні дуги, які схопили передню лапу вовчиці. Пустунка тихенько вискнула: чи то від болю чи, може, на радощах. Відбігла в осоку й заходилася лизати змучену ногу.

— Це такий корч, що й ти, Залізна Щелепо, з нього не вирвався б.

— Залізна Щелепа не зупинився б ні перед чим: власну лапу відгриз би заради волі! — Вовк лизав дітям руки, повискував і безперервно махав хвостом.— Казав же: не треба вириватися наперед. Якщо йти, то йти слідок у слідок — за батьком або матір'ю,— з докором глянув на дочку.

— Вам усім треба остерігатися, Залізна Щелепо,— попередила Лана.— Недобрі люди похваляються вижити тебе з лісу.

— Невже наша провина перед лісом така тяжка? — з образою в голосі мовив Залізна Щелепа.

— Справедливий Чоловік так не вважає.

— Справедливий Чоловік... Чом не всі люди такі, як він?

Дівчатка з трудом відв'язали капкан. Його лан-

цюг був оповитий довкола верби кілька разів, ще й закручений дротом.

— Заберемо. Хай Справедливий Чоловік побачить, які корчі ростуть на Великій Кабанячій Стежці.

Тільки вже тоді, як вибрели з болотяних нетрів, Віра спромоглася на слово.

— Це ж ніхто не повірить! Ніхто не повірить!...

Лана посміхалася. Обом було так хороше! Повернулися до корзин із горіхами та грушами. Покликали лосячу сімейку. Пишнорогий опустився на коліна, ліг. Лана та Віра прилаштували в нього на спині поклажу, зв'язавши обидві корзини мотузкою. Біля корзин усілася й Віра. Лана вивела лосячий караван на Широку дорогу й провела аж за Лякуче...

Розділ сімнадцятий

Операція «До-ло-то»

Лисаків нащадок знову вигойдувався на воротях. Павлусь повертався зі школи й хотів було виманити його з двору та надавати добрих духопеликів. За те, що радів, аж пританцьовував, коли батько сучечку вбив. (Павлусь дав собі слово, що товкмачитиме завжди, де тільки здибає. Може, й негарно меншого насідати, але ж хай знає: і собака — жива істота, то навіщо кривдити?)

Хлопець, одначе, ніяк не хотів злазити з воріт. «Ага, а в тебе й немає капкана!» — «Якого капкана?» — спитав Павлусь.— «Залізного. З плузиною. Тато сам злобив».— «Навіщо?» — «На бобла».— «На якого бобра?» — «А в болоті зиве. Тато його впіймає... Буде сапка, коміл сце й м'ясо».— «Нема у болотах ніяких бобрів»,— сказав Павлусь. «Ага, нема! Ти дулний...» — «Сам ти

дурненький, бо не знаєш навіть, де ті бобри водяться».— «Ага, знаю! Тільки не сказу».— «Ну то я тобі не покажу ліхтарика».— «Якого ліхталика?» — «Кольорового. Що світить і червоним, і зеленим, і синім. Ось».— Павлусь витягнув з ранця ліхтарик. «Покази».— «А скажеш, де бобри?» — «А показес?» — «Авжеж!» — «У Голодиських Солонцях. Тато понесе капкана сьогодні увецелі».— «Ну, то дивись!..» — Павлусь охоче посвітив усіма кольорами.

Додому майнув — аж сорочка здулася. Кинув ранець — і на велосипед.

— Бабусю!.. У Займу... Діло важливе!..

Вислухавши Павлуся, Лана сказала:

— Значить, Вірина правда: Лисак на бобрів націлився!

— Ото якби затримати!..— загорівся хлопець.— За сучечку віддячити!..

— Якби ж. Тільки як? І Вірин тато, й дідусь на нараду в район поїхали.

— І мій тато пізно повернеться...

— А що, як самі спробуємо?

— Сказала!.. Та він нас попритоплює!

— Нас, може, й попритоплював би. А... Залізну Щелепу?

— Хто ж його знає... Лисак як гора. Хіба його звалиш?

— З несподіванки та страху сам в очерет порачкує...

— А як не злякається? Та встигне стрельнути?

— Може, Вірин Петро допоможе? Він і старший, і рушниця в них є... Хай би бабахнув угору. Для построзху... Гайда в Городище!

Мчали велосипедами. По дорозі звернули в Глушківське. Лана подала сигнал. Залізна Щелепа прислухався, повів носом. Верхнім чуттям уловив: свої.

— Ти нам потрібний, вовчику...

— Залізну Щелепу не треба вмовляти.

У Яризовщині Лана сказала:

— Почекай нас тут, сірячок.

На щастя, і Віра, й Петро були вдома. Лана розповіла про те, як дідусь Назар улітку з допомогою Залізної Щелепи затримав аж двох озброєних браконьєрів.

— То хіба ми не впораємося з одним? — обвела всіх підбадьорливим поглядом.

— Може, той Лисак ще й не прийде,— сказав Петро якимось непевним тоном. Віра заперечила:

— А як прийде? А ми не засядемо. Ото буде гава!

— Ну, то готуймося,— погодився Петро.— Операція називається «До-ло-то».

Всі в один голос:

— Чому саме — «До-ло-то»?

— Е, сек-рет!— посміхнувся Петро.— Потім дізнаєтесь...

Збори були ретельні. Подбали і про одяг, і про взуття, домовилися, де засядуть, і коли вискочать із засідки, і хто з ким кинеться в болото, і куди поведуть браконьєра... Хвилювалися і Лана, й Віра, й Павлусь. Ще б пак! Що то в них вийде без дідуся? Тільки Петро робив усе без поспіху, спокійно, наче в свої тринадцять тільки тим і займався, що затримував усяких порушників. (Від батька навчився володіти собою і в найскладніших ситуаціях.)

Залізної Щелепи не злякався. Просто так, наче з обережності чи делікатності, тримався спочатку на певній відстані. Та коли побачив, як вільно поводиться з вовком Лана— і верхи їздить, і бореться, обнявшись, і голову йому в пащу всовує,— і собі спитав, чи можна погладити сіроманця. До вечора було ще далеченько, і діти, сховавшись від стороннього ока в густих кущах у Яризовщині, розповідали все, хто що знав про вовків. Спочатку

Лана переповіла історію Залізної Щелепи для тих, хто її не чув, розказала про пригоду з молодою вовчицею, яку вони з Вірою щойно вирятували з пастки. А потім і Петро розговорився.

— Після війни їх повно було, вовків. Я змалку в бабусі Лисавети жив, а її хата прямо в лісі серед дубів стояла. Так вони майже щовечора у гості приходили.

— У гості?

— У гості. Підійде до сінешніх дверей і шкрябає кігтями. Або стане на задні лапи і в вікно заглядає.

— Ото!..

— Бабуся, було, вийде за поріг та й шпетить: «І чого б ото я шкрябав та заглядав? Іди собі геть, поки віника не заробив!» Він і посуне, похнюпившись, наче присоромлений.

— Авжеж!.. Віником його якраз настрахаєш!..

— А шкоду робили? — спитала Лана.— Ну, там ягняток чи поросяток із повітки тягали?

— Може, в кого й тягали, а бабусиного господарства не тривожили.

— А ти сам, Петю, бачив хоч одного вовка?

— Як маленький був — років чотири-п'ять — то сто разів. Тоді ж вони ще водилися. А зараз де його здибаєш? Оце хіба.

Осінній день хилився до заходу швидко. Отож розсудили: краще підійти до болота заздалегідь, вибрати місце для засідки, повмощуватися якнайзручніше і — нічичирк. Бо хтозна, коли з'явиться браконьєр. Може, він також прийде задовго до вечірнього льоту качок (хоч вони йому й не потрібні), щоб завидна до всього придивитися.

Місце для засідки треба було обрати навпроти бобрової хатки при самім болоті.

— Ось тут,— показав Петро на лозові кущі аж при болоті.— Якраз те, що треба: і на підвищен-

ні — місцевість проглядається до самого бобрового поселення, і гущина — є де замаскуватися.

А повсідалися так: Лана, Залізна Щелепа та Петро — група нападу — висунулися вперед. Трохи позаду в них — Віра та Павлусь. При потребі вони мали підтримати атакуючих в основному голосом, створюючи враження, що Лисака оточило якщо не все Городище, то принаймні добра сотня людей.

Залізна Щелепа улігся між Ланою та Петром. Комарі тепер йому не допікали, як улітку, коли з дідусем Назаром сиділи в засідці на любителів лосятини. Ланина рука лежала у вовка на спині. Петро також погладжував Залізну Щелепу, наче це був не здоровенний вовчище, якого він бачив уперше, а їхня рукавичка-Пірат. При боці в Петра рушниця. Не батькова новенька тулка, а занехаяна браконьєрська, з якої давно повиймано всі нутрощі — лишилися ствол та приклад. Довго хлопці гралися цією зброєю у війну, а потім і зовсім списали. А це Петро побачив у дровах та й прихопив. Павлусь та Віра озброїлися палицями.

Лисак і справді не забарився. Сонце ще котилося по верхівках задніпрянських лісів, з розгону перескакувало, як золоте колесо, через яри та провалля. З болота почали зриватися перші табуни качок — летіли на поле — на годівлю. А Лисак уже походжав навпроти бобрової хатки, удаючи, що виціллює крижнів. Та тільки проводжав табуни стволами. Наче було високо або не з руки стріляти. Ось він підійшов до осичини, де хазяйнували бобри. Там стирчали дебелі пні зі слідами зубів-різців, лежала стружка, шмаття гілок та стовбурів. Дебелою долонею, як ковшем, зачепив жменю стружки. Пом'яв у пальцях. Понюхав. Мабуть, переконався: свіжа. Бо повернувся до кущів, де позасідали наші

дозорці, простелив мішок, ліг. Закурив. Рушниця напохваті. Над самою головою з тужавим свистом пролітають табуни крижнів — картузом можна вцілити. А Лисак тільки головою крутить, як птах крутиголов. І немов ненароком на боброву хатку оком накидає. Там, здається, жодних ознак життя.

Ті, що сидять у кущах, позавмирали. Залізна Щелепа аж здригається від збудження. Шерсть на загривку настовбурчилася, кінчики вух тремтять. І в дітей серця не стукають — гупають, як молоти в кузні.

Коли сонце вскочило у рожеву хмарку і вже більше з неї не виринуло, Лисак виштовхнув язиком із рота цигарку, розстебнув куфайку, обмацав залізяку, що стриміла за поясом. Тоді знову застебнувся. Спираючись на рушницю, крекчучи підвівся. Оглядівся на всі боки. Закинув зброю за плече. Наслухаючи і озираючись, забродив у болото — брався-таки до бобрової хатки.

У засідці знали: до маленької вербички в болоті — суходіл, далі — вода. Знали й те: повз вербичку звірі протоптали стежку, виходячи на берег, в осичняк. Тільки зверху її не одразу й помітиш: над бобровим ходом позвисали з високих купин цілі повісма побурілої осоки. Біля вербички й вирішив насторожити капкана Лисак. Ось він закріпив ланцюг за стовбур дерева, ще раз озирнувся, виніс пастку на стежку й нахилився... Лана зняла руку з вовчої спини — і Залізна Щелепа ринув у болото. Тихо, як тінь... У дітей ще дужче закалатали серця. Всі кинулися за вовком.

Петро першим вскочив у болото. Бачив, який блискавичний стрибок зробив Залізна Щелепа і як рвонув Лисака за комір. Браконьєр повалився навзнак і заревів так дико, що всі поперелякувались. Коли Петро підбіг, Лисак

лежав на спині. Залізна Щелепа впирався йому в груди передніми лапами. Ошелешений браконьєр тільки гикав. Точнісінько як дикий бугай, коли починає своє глибоке, утробне: «Ии-у... ии-у...» Наче йому не вистачало повітря і він тільки й міг видавити зі своїх могутніх грудей оті два звуки: «Ии-у...»

— О! Дядько якийсь...— удаючи здивованого, мовив Петро.— Чого це ви тут розляглися, як на лежанці?..— Тримаючи свою випотрошену рушницю напереваги, хлопець обходив довкола Лисака. Той ворухнувся, щоб підвестися, але Залізна Щелепа так загарчав над самою його горлянкою, що браконьєр аж голову втягнув у куфайку.

— Лежіть, дядьку, й не смикайтесь! — попередила Лана.

— Еге, це вам не сучечку в Бойковому!..— додала Віра.

Петро підняв Лисакову рушницю.

— О! А це що за лушня?

Павлусь застеріг:

— Обережно: курки зведені!..

— Бачу.— Петро спустив курки, переломив рушницю, повитягав патрони. Дістав із кишені ножика, колупнув картонний пиж. На долоню висипалась картеч.— Ну, дядьку!.. Ви зарядилися таким горохом, що й вепра звалить!..

— Ии-у...— гикав Лисак, піднімаючи руку й показуючи, що пальці її прихопило пасткою.

— О! Та ви, виявляється, бобра піймали! — сказав глузливо Петро. Передав обидві рушниці Павлусеві й нагнувся над Лисаковою рукою.— Болить, кажете? Отож. Аби знали, що й звірині боляче. Так що ж нам із вами робити?

— Ии-у...— гикав браконьєр, піднімаючи руку й даючи зрозуміти, щоб його визволили з пастки.

— Просите допомоги? Гаразд.— Петро розтягнув пружину.— Тугенька. Якби знали, що на свої пальці лаштуєте, то такої тугої й не поставили б.

Павлусь відв'язав капкана від вербички.

— А тепер ви, дядьку, підете туди, куди ми вас поведемо...

— Тільки не здумайте тікати, якщо хочете, щоб він вам не полатав одягу,— попередила Лана.

— Еге, це вам не сучечка...— ще раз нагадала Віра.

Залізна Щелепа облишив затриманого й сів на стежці, готовий будь-якої миті знову покласти Лисака на обидві лопатки.

Вели браконьєра так: тільки один Залізна Щелепа йшов за ним по п'ятах, усі інші трималися за кілька кроків. Хвилювання й тривога, яких діти зазнали під час затримання, потроху вщухали. Тепер уже всі були впевнені в своїх силах, передусім у спритності й силі Залізної Щелепи, який так блискуче впорався зі своїм завданням. Лисакову рушницю ніс Петро, озброївши своєю випотрошеною Павлуся. Лана та Віра несли речовий доказ: пастку. Не розмовляли навіть між собою — хай бачить браконьєр, з яким строгим народом має справу.

Вийшовши на дорогу, Лисак хотів було повернути у бік Займи — на В'юнище. Але Петро вибіг йому навперейми:

— Е, ні, дядьку! Не туди! Не праворуч, а якраз навпаки — ліворуч. Чимчикуйте потихеньку.

— Куд-куди ж ви мене?..— белькотів браконьєр.— Мені ж у В'юнище...

— Погостюєте в Городищі та й підете, куди захочете.

— Чо-чого ж мені в Городище, коли я з В'юнищ?..

— Ви браконьєрничали в городищанських угіддях. Через те й відповідати будете за місцем скоєного злочину,— пояснив Петро словами, які не раз чув від батька при затриманні лісопорушників та браконьєрів.

Як минали Бояринів двір, Петро попросив:

— Віро, забіжи додому. В шухляді столу татова папка з паперами. Візьми бланк протоколу й доганяй.

Лисака привели в сільраду. Браконьєр був так приголомшений, що всю дорогу боявся оглянутись. І тільки тепер, заходячи в приміщення, скосив око назад. Вовка не було. Лана ще при вході в село подала Залізній Щелепі знак — і той відстав, сховався в кущах.

— А це що за делегація? — спитав черговий, який куняв біля телефону.

— А це, дядьку, таке явленіє: браконьєра привели! — відповів Павлусь. Він добре запам'ятав оте зневажливе слівце — явленіє,— яке Лисак уживав у Бойковому.

— Дозвольте за вашим столом скласти протокола,— звернувся Петро до чергового.

— Чого ж, складайте, коли треба...

Не встиг Петро сісти за стіл, як на порозі з'явився батько. Він щойно приїхав з району й дома довідався, що Петро та Віра в сільраді пишуть якогось протокола.

— Бобер упіймався,— кивнув Петро на Лисака.

Іван Карпович придивився до затриманого.

— Знаю такого. Ласий до дичини. І те знаю, де дубочки краде...

— А це вже, бачите, до чого вдався?! — Лана брязнула ланцюгом капкана.

— Ну, розказуйте, що і як,— сказав лісник, сідаючи за стіл.

— Та я ж, брацця, нічого не той... Ну, по-

вірте!..— Лисак стягнув шапку і нею товк себе в груди.— Я ж на качок вийшов... Клянуся!.. Збив чиря та й бреду в болото... Примітив — за вербичкою впало... Аж тут під ногами лиха година якась... Я як шелесну!.. А вони всі зверху... З вівчаркою...

— Яка вівчарка!..— заперечила Віра.

— Ви, чоловіче, так перелякалися, що вам і лев міг привидітися,— сказав Іван Карпович. Всі засміялися.

— Морочить усіх! — розсердився Петро.— Чиря! Не стріляв він ні разу! А зарядився он чим...— Петро висипав батькові на долоню картеч.

— Добрий же ви снайпер: таким зарядом влучаєте в чиря! — посміхнувся лісник. І заходився писати. До протоколу занесли всі показання свідків: Боярина Петра, Боярин Віри, Назарухи Милани та Гайдамаки Павла. Лисак підписати протокола відмовився.

— Це не міняє справи,— сказав на те лісник, ховаючи документ до своєї сумки.— Ідіть. А вам усім спасибі.— Іван Карпович потиснув дітям руки.— Молодці! Такого хапугу підстерегли!

Діти були щасливі. Це ж уперше затримали браконьєра без дорослих! Виходить, можна?

— А чого — «До-ло-то»? — нагадала Віра.

— Справді, чому наша операція називається «До-ло-то»? — допитувались Лана та Павлусь.

— А-а,— посміхнувся Петро.— Все дуже просто. Ми рятували бобрів — чудових звірів, які тільки-но заводяться в наших угіддях. А в них зуби знаєте які?

— Які?

— Як долота. Гострющі й міцнющі! А найцікавіше — самі заточуються під час роботи.

— Чудасія!..

— У нас у Перекіпці також заводяться бобри,— сказала Лана.

— А чого ж, таке гарне болото!..— похвалив Іван Карпович.— Коли б же тільки не лисаки!..

Уже в хаті, за вечерею, Петро подав думку:

— А знаєте що? Давайте оголосимо... рік бобра!

— Як це? — не зрозуміли Віра та Лана.

— А так: відсьогодні й упродовж цілого року ока не спускати з бобрової хатки! Зможемо?

— Здорово!..— прошепотів Павлусь.

— А зуміємо? Сили вистачить? — сумнівалася Віра.

— Сили треба гуртувати. Зацікавити якомога більше таких, як оце ви. Не ми ж, мабуть, одні любимо рідну природу. Еге?

— А й справді,— погодилася Лана.— Не ми одні... Скільки хлопців, та й дівчат, які могли б нам допомагати. Тільки не знають, як...

— Люди! — загорівся Павлусь.— Люди! Та це ж цілий загін можна організувати! Ну, чого ганяти по левадах, толочити трави, коли можна робити щось корисне! Ну, справді!

— Так тому й бути! — посміхнувся Петро.— Вибирайте мене своїм отаманом. Організуємо дозори. Наші десантники з'являтимуться в будь-яку годину дня і ночі і де завгодно! Наша розвідка знатиме всі найпотаємніші плани й заміри браконьєрів!.. Згода?

— Згода! — загукали Павлусь, Лана та Віра.

— Ну, вам самим не обов'язково встрявати в сутички з порушниками,— зауважив Іван Карпович.— Можете обмежити свою діяльність розвідкою. А затримку довірити дорослим.

— Таке! — спалахнув Петро.— Серед нас боягузів не буде! Це точно.

— Та звісно. Але ж не забувайте: браконьєр — личина підступна, на всяку капость готовий. Словом, усе треба робити обачно...

Лісник переконав Лану й Павлуся, що краще,

як він порозвозить їх по домівках мотоциклом, а завтра вранці доставить велосипеди.

— Так буде швидше. Бо вже й пізненько. За вами дома, може, вже й турбуються.

Як виїхали за Городище, Іван Карпович помітив: у кущах над дорогою блимнули два зеленаві вогники. Спинився.

— Чи здалося, чи справді? Немов же й вовків немає, а щось мигнуло...

— Так то ж наш помічник,— посміхнулася Лана.— Знайомий... Той, що Лисака повалив...

— Он воно що... Ясно.

І в сільраді, і дома, і вже в дорозі Іван Карпович думав та дивувався: як же все-таки дітям вдалося з таким здорованем упоратися: і рушницю відібрати, і капкана зняти, і його самого в сільраду допровадити? Виявляється, он хто допоміг!

Залізна Щелепа біг за мотоциклом до Гранишного. Там Павлусь та Лана попрощалися з ним, і вовк щез у гущавині — подався в Грушківське, до своїх...

Розділ вісімнадцятий

Кректун сердиться

— Ну, він ще в мене заспіває!.. Вовком завиє!..— цідив крізь зуби Мариняк, хапливо затягуючись цигарковим димом і люто спльовуючи. Його спільник Чайкун бубонів:

— Колючка в оці... Зовсім руки зв'язав...

Браконьєри ніяк не могли подарувати Назарусі своєї промашки, коли влітку були спіймані на гарячому з качками. А надто скреготав зубами Мариняк. Його ж бо лісник затримав і вдруге, коли з Гарбузом націлились було підстрелити лося. Здорово тієї ночі допоміг Назарусі Залізна Щеле-

9 7—3007

па. Гарбуз із переляку порачкував у траву, а Мариняка вовк так шарпнув за комір, що стволи рушниці підстрибнули, гримнув постріл, куля цьовкнула десь угору. Мариняк повалився навзнак і лежав сумирно, наче сповитий. Минуло кілька місяців, а браконьєр наче ще й тепер відчував, як переможно упирається вовк йому в груди передніми лапами, як гаряче дихає в саме обличчя.

— Бреше, обламає роги!..— сичав Мариняк.— Не я буду, поки не поквитаюся... Насолю!..

— Як же йому насолиш?

— Та вже придумаю каверзу!..

А тут ще й Лисак комусь проговорився, що й на нього щось накинулося в болоті — не то вівчарка, не то вовк.

За тиждень на кордон до Назарухи заїхав старший лісничий Кректун. Огрядний, товстощокий, з важким, немовби чавунним животом, він повільно висунувся з газика, і ліва передня ресора, здалося, аж підстрибнула на радощах. Розпитав про се, про те, а потім:

— А чого це ви, Назаре Петровичу, про вовків не доповідаєте? Є сигнали: у вашому обході завелися сірі розбійники. Я не йняв віри. Вирішив проїхати по Займі, подивитися. І точно: натрапив на слід — із За́бочі в Грани́шне переходив.

— Може, гончак...

— Ну, що ви, Назаре Петровичу! Невже, думаєте, старший лісничий не здатний відрізнити слід гончака від вовчого? Там така лапища — шапкою не закриєш. І — свіжий.

— Може, біглий який...

— Не біглий, Назаре Петровичу, не біглий. І київські мисливці казали, що бачили. І дехто з ваших, в'юнищанських, скаржиться: мовляв, проходу не дають. А ви мовчите!

Старий лісник спохмурнів. Помовчав трохи.

— А чого ж галасувати? З'явився, то й з'явився.

— Та ви що, Назаре Петровичу! Невже отак і думаєте?

— Як думаю, так і кажу.

— М-да... Це ми з вами дохазяйнувалися...

— А що, скажіть, будь ласка, сталося?

— Як-то що? Вовк у лісі! А може, й не один! Та вони ж нам не тільки дичину перетрощать — самим горлянки поперегризають!..

— Не треба перебільшувати. Споконвіку були вовки — і нічого: дичина не перевелася. Скажіть інше: люди навчилися власні грішки на вовка списувати.

— Глядіть, зовсім обидили бідолаху!..

— А що ж? Гадаєте, сірому дозволено селитися тільки в казках та дитячих книжках? Зроду-віку тваринний світ уживається з вовком, хоч він, ясна річ, не такий і сумирний.

— От-от! М'ясце любив і любить. Чи, може, ви свого підопічного до травички та сінця привчили?

— Чого ж? Кому травичка та сінце, а кому — м'ясце. Мій, як ви кажете, підопічний також не накидається ні на траву, ні на гілковий корм. Проте дичини в обході не поменшало.

— Чи не з дому, бува, підносите поросяток та ягняток?

— Не з дому,— серйозно відповів Назаруха на дотеп старшого лісничого.— Не з дому. Для одного вовка чи й для цілої родини їжі і в лісі вистачає...— Лісник сходив до сараю і виволік дві важелезні в'язанки: одна — мотки стального дроту та тросиків, друга — капкани.— Запевняю вас, товаришу старший лісничий, що все це знаряддя на козячих і кабанячих стежках та біля нір борсучих не сірі розбійники насторожують. І з сокирами та рушницями на лови не сірі ходять.

— Гм... Хочете сказати — вовки тільки те підбирають, що потрапляє у браконьєрські пастки?

— Не тільки в браконьєрські. А бита та покалічена тими ж мисливцями дичина? Скільки її, незнайденої, лишається в угіддях? Нюшкуй тільки та підбирай готовеньке.

— Ну, а м'ясце здорової тварини? До нього вовка ніякою силою не навернеш? Так, по-вашому?

— Хто ж так вважає? Вовк є вовк. Споживає, що попадеться. Проте здорова тварина частіше спроможна втекти, уберегтися, вижити. Сьогодні, як і тисячі років тому...

— А я такої думки, товаришу Назаруха, що цих непроханих поселенців — один він там чи скільки — треба негайно вижити з лісу. Ось що: організуємо облаву.

— Це хто ж вам дозволить зчиняти в лісі галас та стрілянину задовго до початку полювання на копитних та на хутрового звіра?

— А ми нікого й питати не будемо.

— Як це — нікого? — скипів лісник.— А мене? Чи Назаруха тільки для того, щоб ліс охороняти та звірину підгодовувати? А ви будете лови влаштовувати для кого схочете й коли захочете?

— Хижаків треба знищувати коли завгодно і будь-якими способами!..

— Пробачте, але тут я буду перечити,— твердо пообіцяв Назаруха.— Ви мене знаєте.

— Гм!..— Старший лісничий побагровів як буряк. Сопучи заліз у машину, зозла брязнув дверцятами. Потім відчинив знову і висунув надуті щоки: — Ото до снігу!... До першого снігу!..

Поїхав. Лана, яка слухала цю розмову, визираючи з-за сосни, провела його недобрим поглядом. Дідусь кинув сердито:

— Ці мені любителі підправляти природу!.. Не спитала природа в них, що їй створювати!.. Коза, кабан, лось — о, розводь, підходить: смачне. Ли-

сиця хай буде — шуба добротна, шапка... Єнот хай плодиться — шкідливий, але хай плодиться — модняче манто для жінки... А вже змія, ворона, сорока, вовк — хоч до ноги винищи. Байдуже! На сковорідку, бач, не годиться... Барило пивне! У машину ледве залазить, а похваляється наздогнати вовка!

— Він, мабуть, і рушниці не вміє тримати.

— Йому інші і вполюють, і піднесуть... Ти ось що, Фунтику. Накажи Залізній Щелепі, нехай і він, і все його посімейство у найглухіших місцях тримається.

— Розумію, дідуню. Я забороню йому підвозити мене до школи. Навіть до Гаток. Хай і не витикається з лісу.

— Авжеж. Треба поберегтися. Ходи пішки.

— А Несхибна Ратиця? Він тільки й жде, коли я покличу.

— Також не далі Гаток підкатуйся. Виходити на левади не дозволяй. По відкритому хай не вештається. Бач, які ще кректуни є!..

Розділ дев'ятнадцятий

Кректун «підправляє природу»

Старший лісничий і справді заявився з першим снігом. Виліз із газика, зайшов до хати, чемно привітався з лісником. Наче й не він грюкав дверцями, коли від'їздив кілька тижнів тому. Про вовків — ні слова. Запитав про здоров'я. Назаруха відповів: почувається кепсько. Поперек ухопило — ні зігнутися, ні розігнутися. Третій день не злазить із лежанки.

— Назаре Петровичу! — аж до порога відступив здивований Кректун.— Та хіба це схоже на вас! Ви ж у мене завжди як грім! Ні-ні, ви просто зі мною жартуєте!..

— Які там жарти. Був кінь, та з'їздився.

— Ну, що ви, що ви, Назаре Петровичу! Та ви ще козак ого-го який!.. Та ми з вами... О, ми ще з вами, Назаре Петровичу, стільки всього наробимо!..

Назаруха махнув рукою.

— Ну, чого ви? Поправитеся. Гарненько вигрієтесь — і як рукою зніме. Справді. Шкода тільки, що сьогодні... Тож треба такого!.. Хто б міг подумати, що ви зляжете... А я мріяв — ми з вами походимо, пополюємо... Охота, знаєте, трохи розім'ятися...

— Розминайтеся. Я й так щодня розминаюся.

— Та, звісно... У вас он яка проходочка щодня... А ми оце так настроїлися...

— На що саме?

— На зайчика, на лисичку. Та й на кізку ліцензія є. А Назар Петрович отак нас відводить!..

— Можна подумати, без мене кози не вполюєте.

— Вполювати, звісно, вполюємо. Так хотілося ж разом з вами. І по угіддях, знаєте, походити, й перекусити десь на пеньку...

— Хіба вам уперше без мене?

— Е, Назаре Петровичу, не те, не те... Ви, знаєте, душа товариства... Жаль! Ой як жаль, Назаре Петровичу! Мені оце, повірте, аж мулько якось...

«Нещирий, роблений ти, чоловіче... Словоблуд,— думав лісник, дивлячись прямо в очі Кректунові.— І співчуття твоє роблене, і жаль твій показний...»

Старшому лісничому справді важко було приховати своє задоволення з тієї причини, що Назаруха не стрінеться з його компанією, хоч йому й

належало бути присутнім — адже полювання провадитиметься в його обході.

— То ви вже тут не сумуйте, Назаре Петровичу... Видужуйте. Знайте, як ми всі вас чекаємо і як любимо...— казав Кректун аби щось казати, задкуючи до дверей.

Лана поверталася зі школи. Ще на левадах почула постріли, які долинали з Калинового Куща. «Там же Несхибна Ратиця!» — Ця думка кольнула, мов голка. Ноги затремтіли. Дівчинка побігла, наче плутаючись у високій густій траві. Постріли гупали один за одним. «Невже браконьєри отак знахабніли?.. Серед білого дня... під самим селом...» Ні-ні. Вона знає від дідуся, як діють браконьєри. Ті не зчиняють галасу. Ті роблять один постріл. Без промаху. Лана ще ніколи не чула такої стрілянини в Займі. «Невже це те пивне барило, як казав дідусь, що похвалялося на Залізну Щелепу?!»

Добігла до канави в Гатках — далі починалася Займа. І тут побачила: свіжий лосячий слід перетинав дорогу в напрямі Перекіпця. А по сліду, на пухкому снігу, наче хто ягоди калини порозкидав,— крапельки крові. «Невже?..» Ні, вона боялася навіть подумати про те, що то був Несхибна Ратиця. Зупинилась. Серце калатає, як не вискочить...

— Я тут, Маленька Господарко Лісу...— Лось озвався з густого вільшаника.— Там гроза. Я ледве втік. Кілька залізних дощин шарпнуло по ногах. Але то пусте...

— Живий!..— Лана кинулася до лося. Оглянула. На задніх стегнах в кількох місцях виступала кров. Мабуть, стріляли дрібною картеччю або заячим шротом.

— Пусте. Хіба вперше?..

— Тікай у болото, Несхибна Ратице!.. На остро-

ви — туда не можна добрести... Заплутай слід... Я тебе розшукаю...

Страшнувато було підходити туди, де стріляли. Але Лана вирішила взнати хоч що-небудь про людей, які так безборонно хазяйнували в угіддях. У тому чудовому лісі, який вони з дідусем так охороняли, так плекали... «Ось ти вже й розвідниця,— думала дівчинка.— А що найголовніше для розвідника? Щоб тебе не помітили...» Скрадаючись поза кущами, вона бралася до просіки, на якій на номерах стояли стрільці — це впізнавалося по їхніх пострілах. До стрільців наближалися загонщики, які неголосно покрикували та постукували палицями по стовбурах дерев. І чим ближче вони підходили, тим частіше лунали постріли...

Ще в одному місці Лана набрела на слід. Тільки не на лосячий, а на кабанячий. І знову кров! Не окремі крапельки, а цілі цівки, як видно, цвіркали на обидва боки. «Невже Кривий Меч?..— подумала з жахом.— Ні-ні... Він тепер у Греблях...— сама себе заспокоїла.— Це якийсь інший... кабан-одинак... Такий же здоровенний, як і Кривий Меч...»

Продерлася крізь свидинові та крушинові зарості — й опинилася навпроти двох газиків, що стояли на галявинці біля лозових кущів. Один номер знайомий — Кректун їздить. Другу машину бачила вперше. Запам'ятала номер. Сніг довкола машин був стоптаний, і Лана не боялася наслідити. Заглянула в одну машину — коза, у другу — і там такий самий трофей!

Голоси наближалися, і Лана відбігла. Залізла в густющий лозовий кущ. Їй було добре видно, як мисливці сходилися, закурювали. Притягли ще дві кози, повкидали в машини. Хтось нагортав сніг на криваві плями й притоптував чоботом.

— А ви, Гавриловичу, виявляється, мазило! Ой же й мазило! Не поцілити в кабана! У такого,

як клуня! — кепкував із Кректуна якийсь чоловік, такий же дебелий, як і старший лісничий.

— Степане Микитовичу! Не може бути!.. Клянуся чим завгодно — я його зачепив!.. От їй же богу — смальнув!..— кип'ятився посоромлений товстун.

— Смальнули!.. Ха-ха!.. Та він після вашого пострілу дременув як жеребець!.. А ще кажете: у мене бельгійська, найкраща рушниця в світі!..— розпікав невдаху мисливець із зайцем.

— Що там кабан! Миша. Он Павло Васильович мазонув. Ото мазонув! У лося з трьох метрів не попав! — Кректун перевів розмову на іншого невдаху.

— Так я ж його заячим дробом!..— виправдувався той, кого назвали Павлом Васильовичем.

— Те-те... Павле Васильовичу! Скажіть прямо: душа в п'яти втекла. Він же вас мало не переступив — так близько пробіг. Можна було встигнути тричі перезарядитися!..— підхопив на глузи Павла Васильовича молодик у спортивному костюмі та хутряній куртці на блискавці.

— Обідати будемо тут? — спитав Кректун.

— Хай уже в Гранишному,— відповіло кілька голосів.

— Ну то по конях!..

Поїхали. Лана вилізла із своєї схованки. Додому йти не хотілося. Що скаже дідусеві? Чим порадує такого хворого? Але ж дідусь повинен знати усе. Знати!

— Кого-кого, а Кректуна я розкусив... Такому дай допастися...— сказав дідусь, вислухавши Ланину розповідь про почуте й побачене.— Та ще куди дорвався! У Займу! Калиновий Кущ споконвіку — козяча столиця. Палицею можна набити... А в них же двостволки та карабіни п'ятизарядні. Що там ту кізку перепинити... І кабанчики люблять під селом залягати на днівку. А це

вже й лосі лозами та вільшаниками тягнуть під самі городи...

— Я колись і в Гайку бачила соханя,— похвалилася Лана.

— І в Гайку, і в Лоташівці... До села чогось близяться. Наче покладаються на чесного чоловіка. А в кректунів, бач, свої чесноти. Очі завидющі, руки загребущі.

— Невже не можна якось провчити?

— Був би оце на ногах...

— То що зробили б?

— Що зробив би? — перепитав лісник і додав невесело: — Того, що зробив би я, не зробить ніхто. Але ти не турбуйся, ми свого не подаруємо. Назарухи не з тих, що заплющують очі на неподобства. Я тут дещо обмірковую...

Лана пожвавішала:

— Обмірковуєте? Значить, їм не минеться? Накрити б зараз!..

— Накриємо. Чого накоять, те й пред'явимо. Уже ж їм слідів своїх не притоптати. Шила в мішку не втаїш. А тут не шило — чотири кози. Та підранки — лось і кабан...

— Це ж до обіду! А по обіді?

— По обіді вони теж по пляшках не влучатимуть. Я ту компанію знаю.

— Може, підкрастися? Як під Калиновим Кущем?..

— Е, ні! Туди тобі й потикатися не можна.

— Чого?

— Хіба під Калиновим не чула, як свистять кулі та дзижчить картеч?

— Чула. Тільки — цьо-ов!... дзу-ум!..

— Отож. Добре, що пронесло!.. Сідай за уроки й ні про що інше не думай. Я сам...

— Усе ви сам...— зітхнула Лана й заходилася викладати із ранця на стіл книжки та зошити.

Дівчинка повиконувала домашні завдання і вже

смерком поралася коло кролів та нутрій. Коли це в дворі поза колодязем розвернувся і далеченько від хати зупинився газик. З нього висунувся старший лісничий. У комбінезоні — хутряна куртка й ватяні штани — він видавався ще незграбнішим, ніж звичайно. Сопучи, почвалав до хати. Лані цікаво було почути, що він казатиме, але знала дідусеве правило: розмова старших — то розмова старших. Отож і далі розкладала по клітках корм — нарізані буряки та моркву. Нагодувала також Пальму та Дзвінка, які жили поки що в загородці, де свого часу тримали дике поросятко.

А Кректун перекотився через поріг і, намацавши в потемках вимикач (не вперше в хаті), клацнув. Загорілося світло.

— Я думав — ви вже дрова рубаєте,— почав бадьоро від самих дверей,— а ви таки лежите...

— Лежу,— відповів Назаруха аби відповісти.

— Не з руки було й завертати — аж від Козинської дороги,— але вирішив: дай-таки ще раз загляну до Назара Петровича.

— Треба було такий гак робити!.. Прямо через Козинці й поїхали б.

— Що ви, що ви, Назаре Петровичу! Та це було б не по-людському... Просто чортзна-що!.. Відполювати в обході Назарухи, а до нього самого не заїхати, не спитати про його дорогоцінне здоров'я!.. Як вам почувається, Назаре Петровичу? Може, які ліки роздобути чи якусь натирачку підвезти? То я мотнуся...

— Спасибі. У мене все є. Не турбуйтеся, будь ласка. Пройде.

— Авжеж пройде. Неодмінно минеться, Назаре Петровичу. Ви тільки не хвилюйтеся. Не поспішайте нікуди. Вилежуйте, вигрівайте... Куди поспішати? В лісі у вас повний порядок. О, який порядок, Назаре Петровичу! Любо пройтися-проїхатися, оком кинути. Ніде тобі ні порубів неза-

конних, ні якихось інших порушень. Така, знаєте, приємна картина. Я оце ходив та й думав: «Ех, мамо рідна! Та коли б мені в усьому хазяйстві така картина, як в обході Назара Петровича!»

— Хіба в Боярина не більше ладу? Або в діда Липи? Або в Катречі? Чи в них звірини менше?

— Е, не кажіть. І тих не попрікнеш. Але ви в мене просто взірець. Маяк. Це ж треба вміти: ліс під самісіньким селом, а у вас отакий порядок: і сокирою ніхто зайвий раз не цюкне, і дичини дедалі більшає...

— Щось таки бачили?

— Ну, як же, як же, Назаре Петровичу! І зайчик бринить, і лисичка, й козуля — всього дай боже!..

— І як пополювалося?

— Та щоб того, то й не дуже. Але й не того... Наковталися свіжого повітря, побахкали трохи. І трофей кожному перепав: як не заєць, то рудохвоста. Та й ліцензію ж реалізували: припутали кізку, як той казав, вибракували... Ну та й мазали здорово, скажу вам чесно: Павло Васильович,— ви ж його знаєте,— так мазонув!.. Куцохвостий йому мало шапки з голови не збив, а, бач, не вцілив. Та я сам, правду кажучи, зівонув: з трьох метрів пальнув і — мимо. Там такий зайчище!

— Ну, а рогатий чи ікластий заєць ні на кого не нарвався?

— Як же ні, Назаре Петровичу!.. Копитних у вас також розплодилося стільки, що Назаруху хоч на виставку досягнень представляй. Наривалися... Знову ж таки Павла Васильовича лось мало не переступив — так близько пробіг. А я якби не відскочив, веприще повалив би з ніг: промчав як танк!..

— І що, втрималися? Ні в кого рука не піднялася...

— Як можна, Назаре Петровичу!.. Як можна

таке навіть подумати!.. Ви ж мою строгість знаєте. Для мене порядок — все'дно, що мама рідна! Ні-ні, Назаре Петровичу! Я з самого початку... Всіх, знаєте, вишикував і попередив: так, мовляв, і так: ліцензія тільки на козу і тільки одна. Хто пальне по кабанові чи по лосю — щоб і духу в Займі не було!.. Аякже... порядок...— Кректун замовк: помітив, що Назаруха його не слухає. Думав, певно, про щось своє. А тоді й питає:

— А як ви ставитеся до дітей, товаришу старший лісничий?

— До дітей? Тобто...— Кректун зам'явся. Запитання було явно несподіваним.— Пробачте... Не второпаю, Назаре Петровичу, що ви маєте на увазі...

— Я в такому розумінні: чи здатні вони на обман?

— Ну що ви, Назаре Петровичу, що ви! Гадаю, це найсправедливіший, найнадійніший народ. За винятком, звичайно, мене колишнього, малого. Я, може, коли й злукавив...— додав оскальнувшись.

— Спасибі. Я теж такої думки,— сказав Назаруха. Більше йому не хотілося говорити ні про що.

Лана увійшла в хату, коли Кректуна вже не було. Дідусь попросив її дістати з полиці пляшку з настоєм якогось зілля. Пляшка була чорна і непрозора. Довго й сердито натирав собі поперека. Допомагаючи, Лана також старалася з усіх сил.

— До ранку буду здоровий. Мушу! — посміхнувся.

О шостій і справді був на ногах. Нагинався й розгинався, наче вийняв отого кинджала, який ще вчора стримів у попереку й не давав ворухнутися... Вирядив дівчинку до школи, а сам мерщій — у Глушківське. Подав сигнал. Залізна Щелепа невдовзі з'явився. Назаруха погладив вовка, і вони заспішили вдвох. Зайшли від Коноплянки,

звідки мисливці почали наступ у глиб лісу. Розшукали всі місця, де постріляно кіз, натрапили на сліди лося та сікача. Лана в усьому мала рацію...

На пухкому снігу добре все прочиталося і в Гранишному. Ось мисливська ватага обідала... Онде знов полювала і знов наробила підранків — дві кози пошкандибали в гущавину, залишивши на снігу червоні намистини... А ось... Залізна Щелепа розшукав стійбище, де мисливці білували кіз. Звідси вовк потягнув у болото... Ополонка, прорубана вчора, замерзла, і Залізна Щелепа тільки вискнув, підняв очі на лісника — дав зрозуміти, що кінці сховано під кригою.

Назаруха вийняв з-за пояса сокиру, прорубав лід. Потім зробив ключку й дістав нею одну за одною шість козячих шкур. Вовк принюхувався до них, повискував і збуджено махав хвостом. Лісник порозвішував шкури на кущах, щоб постікала вода. Потім повкидав у мішок.

— Спасибі, Залізна Щелепо,— погладив сірого.— Ти мені здорово допоміг. Іди. І тримайся найглухіших місць.

«Чом не всі люди такі, як Справедливий Чоловік?» — думав Залізна Щелепа, повертаючись до своїх...

Розділ двадцятий

На вечерю — несподіванка

У солодкій дрімоті Альта думала про дітей. Четверо їх у неї. Шкода, звичайно,— небагато. Хоча б семірко чи восьмірко, як у кращі роки її материнства. Але... так сталося. Зима була люта, вовчиця жила надголодь, дуже схудла й зустріла весну невеликим кволим приплодом.

— Не сумуй, мамо,— заспокоював дружину батько-вовк.— Хай четверо, зате ми подбаємо, аби всі вони повиростали справжніми вовками — сильними і спритними. Як ти, Альто.

— І сміливими. Як ти, Залізна Щелепо,— мрійно додала вовчиця-мати.

Зеленими зливами відшуміли весна та літо, розтанули в сірій мряці останні дні осені, замерз Перекіпець, вже й снігу підкинуло. Проте похолодання не турбувало Альту: її діти повиростали дужими та гарними, наче з води повиходили. Немовби й не вони у березневі морозні ночі тулилися в лігві одне до одного — сліпі та немічні.

Морози повернулися знову, але вовченятам тепер було байдуже до лігва: порозлягалися хто де схотів, поодинці, прямо на снігу. Он Крутолобий — первісток Альти — облюбував узгірок над яром, порослим густим грабняком. Він в усьому наслідує батька, тож і на днівку заліг якомога ближче до нього, так,щоб вітер на обох накидав навіть віддалені запахи й звуки. Там і сям повкладалися Віхола та Пухнастий Хвіст. Сплять міцно, певно, й не відають, що їх зовсім прикидало снігом, і вони стали волохаті, як ведмежата. Тільки найменша з прибулих, улюблениця всієї родини, за дитячою звичкою уткнулася мордочкою в материн теплий живіт, знічев'я покушуючи давно порожній, присохлий сосок. Витівниця. Хвилини не посидить спокійно: то вона за вухо когось ухопить, то в перекидя грається з братами й сестрою, то за кимось гониться. Недарма Альта назвала її Пустункою.

Примруженими очима з-під засніжених брів вовчиця-мати шанобливо поглядала на Залізну Щелепу. Пишалася ним: він був дбайливим чоловіком та батьком, на ловах добутливим, бо ніколи не жалів ніг та й на світ уродився кмітливим. З-поміж усіх наук, що їх підносить вовче життя,

ватажок зграї найбільше цінував науку витривалості.

— Для нас, вовків, найбільша мудрість — навчитися виживати,— часто повторював Залізна Щелепа.— Ми народжуємося не для безперервних бенкетів довкола вполюваного оленя. Життя не раз садовитиме нас на висхлу, з усіх боків обгризену кістку. Але то не біда. Головне — ми без нашийників. Ми — діти волі, а не якісь там нікчемні цуцики, поприпинані ланцюжками до смердячих будок на хазяйських задвірках. Так, так, ми народжуємося для волі, хоч за неї доводиться платити дедалі дорожче й дорожче...

«Як добре, що мої малята перейнялися цією мудрою наукою,— раділа Альта, перелітаючи думкою від одного вовченяти до другого.— Яке щастя, що вони повиростали невтомними бігунами, навчилися бути терплячими, готовими зневажити будь-які труднощі і злигодні...»

Грудневий день куций, як заячий хвіст. Не встигнеш перекинутися з боку на бік — уже сутеніє. Оббивши кору на сосні-сухостої, пискнув великий строкатий дятел і полетів нерівно, ривками, немовби провалюючись у повітряні ями. Де б не пурхав, цілий день добуваючи жуків-короїдів, а спати тягне до своєї дуплянки в трухлявій осиці.

А ворон хтозна-де ночуватиме; у сивому мороці низько просвистів крильми над верхівками грабняка і каркнув тричі. Гортанно й тривожно — так тривожаться птахи, у яких на ніч нема пристановища. «Повисне, телепень, де-небудь на дубі,— невдоволено подумав Залізна Щелепа, вслухаючись у тужавий посвист воронових крил.— А жаль: міг би і в сніг загребтися, як це роблять інші...»— Вовкові пригадалося колишнє вдале полювання на куріпок, і в нього з рота потекла слина. Це вивело його з дрімотного стану. Залізна Щелепа підвівся,

потягуючись, низько прогнувся і позіхнув смачно, аж вискнув.

Попідводили голови й інші вовки. Струшуючи сніг, як і батько, потягувались, низько прогинали спини і позіхали. Лише Пустунка схопилась одразу й метнулася по грабнякові, обнюхуючи сніг, який устелив землю м'яким волохатим ліжником. Вона була зовсім маленькою, коли напровесні білим пухом геть завалило лігво. Одначе той пух ніскілечки не грів — навпаки, щось невидиме, колюче й зле боляче пощипувало за вушка і лапки, холодило голі бочки та спинку. Тепер Пустунка знає, що то за пух. Вона лизнула його язиком — сніжинки розтанули й змочили горло приємною вологою. «Як добре,— зраділа Пустунка.— Тепер і до водопою не треба ходити...»

— А що ми сьогодні будемо вечеряти? — Найменша дочка підбігла до Альти й пестливо потерлася своїм підгорлям об мамину шию.

— А й справді — що? — в один голос перепитали інші діти — їм також захотілося їсти.

Спитайте у власних ніг,— відповіла вовчиця-мати.

— Я чудово виспався,— похвалився Крутолобий,— тепер мої ноги готові бігати хоч і цілу ніч.

— І я така бадьора, що можу наздогнати хоч самого зайця,— упевнено мовила Віхола.

— Пхе,— зверхньо пхекнув Пухнастий Хвіст,— став би я ганяться за куцохвостим! Наїдку з нього... От коли б пощастило завалити... лося!

— Овва, який спритний! Лосятинки йому заманулося... А мишку-норушку біля скирти соломи не мрієш...завалити? — підхопила брата на глузи Пустунка. Вона ніколи не проминала нагоди покепкувати з хвалька чи задаваки.

— Кому що: вам із Віхолою — мишки-норушки, а ми з Крутолобим цієї зими неодмінно покатаємося на сохатому,— пообіцяв Пухнастий Хвіст.

Тим часом батько-вовк сидів осторонь, просвічував жаринками очей почорнілі од ночі хащі і вслухався в навколишню тишу. Щоправда, спокій той — для підглухуватих. А для Залізної Щелепи тиші взагалі не існує. Ватажок зграї і вві сні розрізняє найменші шарудіння. Тепер же, перед виходом на нічні лови, він наслухає особливо гостро, перехоплюючи найтонші запахи й звуки. Он миша пискнула в нірці під старезним дубовим пеньком; мале, бач, а хитре: надійну обладнала схованку — жодна лисиця до неї не докопається. Позіхнув вітрець — скрипнули переплетені гілки у верховітті сосни. На болоті щось лопнуло — різко і лунко, потім, осипаючись, задзвеніло тонко й переливчасто, ніби срібні дзвіночки. Не інакше — вода вимерзла, і зависла на лозовому кущі крижинка розпалася на дрібні скалочки.

З протилежного боку яру почувся шурхіт — немовби хтось важеленний посунувся крутосхилом униз, горнучи поперед себе опале листя. Залізна Щелепа зірвався на ноги й на повну силу легень втягнув повітря. Ніздрі йому залоскотав знайомий запах, такий густий і різкий, що батько-вовк аж вискнув од нетерпіння, враз наїжачився й пружно замахав хвостом. Всю зграю наче вихором підхопило.

Кілька стрибків та запаморочливих перевертів через голову — і Залізна Щелепа ледве на врізався з ходу в чорну потвору, котра лежала на дні яру в рідкому підліску. То був здоровенний сікач — дикий кабан-одинак. Зачувши небезпеку, звір підвівся, грізно фиркнув і клацнув страшними іклами. Його вмить оточили... Кабан тупцював на місці, незграбно повертався сюди-туди, притискав до землі незахищений зад, люто ляскав щелепами. Іншим разом він розметав би сіроманців, рвонувся б уперед — ніяка сила не змогла б його втримати. Але зараз цей могутній звір, ще вдень про-

низаний мисливською кулею, ледве стояв на ногах. Од місця, де його поранили, він відбіг кілометрів із п'ять, кілька разів лягав у болотах, потім знов підводився, плутав-снував у найгустіших нетрях. Мисливці його не переслідували. А вепр і з настанням ночі все йшов і йшов, часто спираючись на стовбури дерев, аби не звалитися.

І ось край урвища сікач оступився й важкою брилою сповз на дно яру. У кабанячих грудях хрипіло й булькало, звір важко сопів і здригався в передсмертних корчах. При різких рухах із нього на обидва боки цвіркали струмені крові. Знесилений од ран, він не втримався на ногах і рухнув...

— Ціла гора м'яса пропала б нізащо, якби не ми,— мовила Пустунка, ласуючи шматком печінки.

— Авжеж,— погодився батько-вовк,— заліз би цей здоровило в болото та там би й задубів...

— А кажуть — ми тільки шкодимо,— зауважила Віхола, шматуючи кабаняче серце.

— Кому відомо, хто сьогодні більше нашкодив лісові — ми, вовки, чи, може, хтось інший,— сказала вовчиця-мати.

Розділ двадцять перший

Облава

За тиждень ватага мисливців з'явилася знову. На цей раз — у Яризовщині, в обході Боярина. Маючи намір постріляти зайців, лисиць, вепрів та косуль, натрапила на кабанячі останки.

— Ну й ну!..

— Ясно, чия робота...

— Ти бач, як знахабніли сірі розбійники — сікача запороли!..

— Видать, добряча зграя орудує...

— Отаке кровожерне поріддя! Дай волю — в угіддях тільки ріжки та ніжки зостануться...

Вовча родина днювала в Городиських Солонцях. Усі порозлягалися й мирно дрімали в лозовому кущі, який величезним сірим куполом здіймався над жовтими очеретами. Після вепрятини, яку вовки споживали щоночі, їсти нікому не хотілося. Тож коли між купинням щелеснула кізка, вони тільки голови попідводили. Навіть Пустунка, завжди охоча до потрібних і непотрібних пробіжок, лише смикнулась, та відразу ж і опустилася, зморена лінощами.

Раптом заскрекотала сорока. Спочатку вовтузилась на верболозині, потім, галасуючи чимдуж голосніше, заходилася перелітати з куща на кущ. Залізна Щелепа насторожився. З тривогою підняла голову Альта. Неспокій передався молодим — вони посхоплювалися з лігвищ і почали наслухати. Коли сорока вмовкала, усім вчувалося якесь дивне торохтіння й поскрипування. Батько вовк повів носом — шерсть на його загривку настовбурчилася. Альта — мерщій із куща. Обережно, щоб і галузка не тріснула під ногами, вона стала пробиратися канавою вздовж болота. Ступаючи слідок у слідок, за нею рушив молодняк, захищений ззаду ватажком зграї.

Усіх нервували небезпечні запахи. Швидше тікати! Ускочити б у сусіднє болото, відокремлене смужкою сінокосу на два стрибки. То найкраща лазівка. Альта робить ривок — і в ту ж мить бабахкає постріл. Щось довбонуло землю біля самісіньких передніх ніг. Вовчиця помічає отетерілого стрільця (невдаха не влучив за чотири кроки) і блискавично стрибає вбік. Другий заряд шарахнув коло хвоста, але так само не зашкодив жодній шерстинці.

Залізна Щелепа з молодими крутнув назад. Раптом навпроти почулося галалакання — в очерет

увіходили люди. Батько-вовк шугнув убік, аби вискочити в тому місці, де до болота підступає ліс. Та що за мара! На кущах позависала мотузка з довгастими клаптями червоної матерії — од неї тхне разючим людським запахом. Шалений стрибок — і Залізна Щелепа долає перешкоду. Назустріч йому гримлять постріли. Смертельно поранений батько-вовк, як і личить сміливцю, кидається на свого кривдника, збиває з ніг, але розквитатися не встигає — інший полювальник виручає сусіда. Залізну Щелепу ледве прикінчили...

— Добігався?! — Мисливець у спортивному костюмі наступив чоботом вовкові на горло: Залізна Щелепа ще намагався підвести голову.— Це тобі за сікача!..

Розколошкана зграя металася в облозі, не знаючи куди поткнутися. Над болотом гриміли постріли. Вже були вбиті Крутолобий, Віхола, Пухнастий Хвіст... По Альті стріляли разів із десять, але її наче хто заворожив од картечі. Стальною пружиною вовчиця перелетіла через лінію прапорців і щезла в гущавині...

Ніч було чорна, як Альтине горе: вона зосталася зовсім самітньою. Після того, як полювальники поїхали, вовчиця насмілилась підійти до болота. Там досі тримався страхітливий запах горілого пороху. Над ним висів ще жахливіший — запах рідної крові. Сліди привели до галявини, куди мисливці стягували трофеї... Альта обнюхала місце, де таборилися люди, і загарчала. Потім нюхала ще й ще... Не знайшовши своїх, завила. Такого сумного виття ні ліс, ні болото ще ніколи не чули.

Аж ось в очереті щось ніби заскімлило. Почулося чи здалося? Альта прислухалась. З протилежного боку болота донеслися шарудіння й хрипливий стогін. Невже Пустунка? Вона була останньою, кого вовчиця-мати бачила серед живих.

Дочка тікала слідом за нею, але перед червоними стьожками зупинилася й панічно позадкувала. Потім було два постріли і її, Пустунки, скавчання. Після того все стихло.

Альта кинулася навпростець — через лози й очерети. Пустунка лежала під купиною з простріленим животом. Упізнавши матір, знову заскімлила — жалібно, по-дитячому скаржилась на страждання. Альта заходилася зализувати їй рану. Тієї ж ночі вона перетягла дочку в інше болото.

Пустунка не одужала. Вовчиця-мати нерухомо пролежала біля неї три дні і три ночі. Потім рвучко, наче про щось згадавши, підхопилась і помчала щодуху. Тільки на узліссі перевела подих. Недобрим оком поглядала у бік села: звідти з'явилося горе. Остерігаючись дороги, далі рушила манівцями. Сніг ще не злежався, і в болотах та видолинках вона поринала в пухку перину по саме черево.

Ось і крайні від пасовища хати. Ніч глибока, все спить непробудно. Вовчиця скрадається городами, поза садками, вслухається й принюхується особливо гостро: а раптом десь прорветься струмінчик рідного запаху. Чи так уже їй нічого більше й не вдасться дізнатися про своїх? Невже справді усі вони... А може, хто був тільки поранений і тепер сидить на цепу де-небудь у ямі чи за дверима сарая?

Альту дратували разючі запахи свійської худоби, молока та гною. Вона підступала до села зусібіч, але нічого бажаного їй не вчувалося.

З-під ожереду соломи задзявкотіло собача. Невеличке, як видно, але таке настирне та уїдливе, що Альту аж пересмикнуло од злості: якась шавка наробила лементу. Озвалися й інші дворняжки. «За це тебе треба покарати», — вирішила вовчиця й погналася за собачам. Воно шмигнуло в свою

схованку, але знову висунулось і залилося ще голосніше. Альта піджала хвоста, удаючи переляк, і кинулась тікати. Це заохотило дворняжку — вона вибігла аж на город, за що й поплатилася. Два стрибки — і вовчиця насіла цуцика. «Більше не лементуватиме». Зморена стражданнями та голодом — йшла четверта ніч, як вона їла востаннє,— Альта навіть не подумала про те, щоб скуштувати псини.

Собаки заважали у розшуках, і вовчиця заходилася їх нещадно знищувати. Осміліла до того, що заскакувала в двори і загризала навіть прив'язаних Бровків та Рябків, якщо ті не встигали шмигнути в будку. Раніше ні Альта, ні Залізна Щелепа не потикалися до сіл, поблизу яких було їхнє лігво. Тепер же ненависть вовчиці не знала вибору. У кошарах та повітках після її набігів знаходили з перерізаними горлянками овець, поросят і навіть телят. І що дивно: Альта тільки умертвляла все, що їй попадалося, а їсти не їла...

Розділ двадцять другий

Фото на пам'ять

...Лана хворіла. Вже кілька тижнів лежала вкрай знесилена, збайдужіла до всього. Щодня на лижах прибігав Павлусь, доставляв молоко. Удвох із дідусем умовляли хоч що-небудь з'їсти або хоч випити молока.

— Не будеш їсти, то й поправки не буде,— казав дідусь.— Доведеться в лікарню везти...

Вона хитала головою й кволо всміхалася. Потім, щось пригадавши, одверталася до стіни і плакала. Мабуть, не йшло з голови те чорне надвечір'я, коли до них у двір заїхав Кректун. Того разу не став оддалік, аж за колодязем, як після першого полювання, а підкотив під самий поріг. За га-

зиком Кректуна під'їхала друга машина — з його приятелями.

Лани на той момент удома не було. А Дідусь Назар якраз повернувся з лісу.

— А ви казали, Назаре Петровичу,— гончак!.. Ось їх аж четверо. Ач, які красавчики!.. Це папаша, а то троє молодих, прибулих...— Кректун мав вигляд полководця, який виграв історичну битву.

Усі вовки були поприв'язувані до передка його машини. На радіаторі розп'яли вожака зграї, по боках — молодих. Щоб вожак виглядав лютішим, хтось додумався розчепірити йому пащу, всунути в неї куций обрубок товстої гілки і стягнути писок шматком дроту. Оголилися білі ікла — і вовча паща справді здавалася страшенно зажерливою.

— У Городиських Солонцях відлежувались,— розповідав старший лісничий.— А ночами вчащали в Яризовщину. На шашлики. Вепра запороли... Якщо ви не проти, Назаре Петровичу, то ми за вашим столом перекусимо. З такої нагоди, знаєте, годиться й чарчину перехилити.

— Хиліть,— відповів Назаруха.— Во славу доблесної мисливської зброї.

— Кепкуєте,— хихикнув Кректун.— А діло вигоріло справді добре. А що? Цілу зграю шкідників укокошили в одному окладі!.. Одразу чотирьох розбійників!

— Справді, удача. Про таке, дивись, ще й районна газета напише. Може, й знімок надрукують...

— А ви думаєте!.. Дімо! — гукнув старший лісничий до мисливця, який безперервно клацав фотоапаратом, заходячи до вовків то з одного боку, то з іншого.— Дімо, побережи плівку. Годі самих вовків. Товариство, до мене! Кадри на пам'ять... А може, й для преси... А то вже — для вічності. Ну, Дімо...— Кректун велично став у центрі, підсунувши долоню під зв'язаний вовчий пи-

сок. Всі інші поставали довкола передка машини так, щоб не заступити собою трофеїв.

Фотограф клацав і клацав.

— Плівки ще багато? — спитав Назаруха.

— А я зараз заряджу нову...

— Зарядіть.

Знімалися в усяких позах і тоді, коли сиділи за довгим столом під березами, де звичайно гості трапезували влітку. Всі добре підпили, крім непитущого шофера-фотолюбителя. Розмовляли голосно, жартували. Декого вже потягло на пісню.

Тоді Назаруха виніс із сарая мішок. Розв'язав і став виймати та розстеляти перед столом козячі шкури — всі шість.

— Фотографуй, — наказав. Любитель фотосправи отетерів. — Фотографуй, — повторив лісник і подивився на бідолаху так, що той заклацав водночас і затвором і зубами.

— Знімай спокійно. З усіх боків. Як вовків! Зрозумів?

Шофер-фотограф кивнув головою і клацав далі.

— Е-е... Що це? Що це зна-значить, Назаре Петровичу?! — отетеріло дивився на Назаруху лісничий. — Що за комедія?.. Звідки ці шкури?!

— Знімай, знімай. — До фотографа. І до Кректуна: — Для підсилення декорації. Ви ж знаєте: де вовки, там і кози. Де кози, там і вовки.

— Я протестую!.. Це провокація!!! — заверещав старший лісничий. До нього нарешті дійшло, що все те означає. Він кинувся топтати й тусати шкури носаками чобіт.

— Тихо!!! — Назаруха пальнув угору одразу з двох стволів (де тільки взялася рушниця!). Стріляючи, крикнув так, що луна покотилася лісом, мабуть, до самого Городища. — Тихо, товаришу Кректун, — повторив спокійно, в абсолютній тиші. — Дозвольте... — взяв у фотографа апа-

рат і ще раз проказав: — Тихо. Слухайте уважно, товаришу старший лісничий. Завтра ми з вами зустрічаємося у прокурора. Рівно о дев'ятій. А зараз — геть. І з двору, і з лісу — геть...— Він говорив тихо і так спокійно, що від тієї тиші та спокою всі повтягували голови в плечі.

Лана зустріла машини біля воріт. Відступила, даючи дорогу. Побачила вовків — і світ перекинувся в очах... Дідусь уніс її в хату і довго приводив до тями. Просидів над малою всю ніч. Не втішав, не переконував, що кривдники будуть справедливо покарані. Обоє мовчки ждали світанку...

Коли Назаруха поїхав у район, Лана одяглася й пішла. Ні, не до школи — побігла в ліс. Вона не знала, де постріляно вовків і вирішила будь-що розшукати те місце. На її голос ніхто не озивався. А десь же мають бути і Альта, й Пустунка, якщо залишилися живі. А може, їх смертельно поранено і вони десь позалазили в нетрі? Цілий день плачучи проходила дівчинка по важкому пухкому снігу: все марно. Дідусь Назар повернувся з району й пішов по сліду. Натрапив на Лану, коли та вже зовсім знесиліла...

Часто дівчинка зривалася на пошуки серед ночі або перед світом, намагаючись вийти з хати, щоб не почув дідусь. Але він, здавалося, зовсім не знав, що таке сон.

Розділ двадцять третій

Сіра тінь на узліссі

Одного разу в пізньому присмерку Лана почула вовче виття зовсім близько біля кордону — начебто в Малому Окопі. Вона відгукнулася й мерщій побігла на голос. О радість! Альта! Лана бачила на власні очі: стара вовчиця, наслухаючи й принюхуючись, виходила з очерету!

— Альто!.. Альточко!.. Це я, Маленька Господарка Лісу...

Вовчиця здригнулася, почувши своє ім'я, помітила людське дитя й зраділа — ворухнула хвостом. Та враз,— наче хтось їй жару сипнув у морду,— враз відсахнулася й шелеснула в очерет.

— Альто!.. Альто!.. Спинися!..— гукала Лана, продираючись в очеретах та лозах попідруки в снігу.— Альточко!.. Ну, де ти.. Та я ж ні в чому не винувата!!.— ридаючи, вона повалилася в осоку, вже не маючи сили ні йти вперед, ні вибрести назад. Знову дідусь приніс її додому на руках.

— Не треба більше її шукати й кликати. Образилася вона на нас. Назавжди...

...Цілу зиму сірим привидом вовчиця никала по всіх усюдах. Люди не спали ночами. Їх непокоїли не тільки зухвалі напади на свійських тварин — жахало моторошне виття вовчиці. Навіть мисливці не знали, як із нею розправитись. Виставляли отруєну приманку, насторожували капкани, влаштовували засади та облави — Альта була невловима: вуха і ніс рятували її од біди. Вона мовби в сніги поринала, коли її переслідували, потім з'являлася знову й робила ще відчайдушніші наскоки на хліви та повітки, ще сумніше й жалібніше вила попід самісінькими вікнами осель.

Враз усе припинилося. На узліссі Альта побачила сіру тінь; блимнули дві жаринки очей. Вовчиця аж стрепенулася од радості: подумала — Залізна Щелепа або хтось із дітей. Стрімголов кинулася назустріч...

То був чужак, зайшлий з іншого лісу самецьпереярок. Альта і йому зраділа несказанно. Ласкаво замахала хвостом. Обнюхуючи, вискнула тоненько, благально. Він також привітно помахав хвостом. Так вони познайомилися.

Більше її в тих місцях не бачили...

1984

ЗМІСТ

Литературно-художественное издание

Шпиталь Иван Григорьевич

Год Бобра

Повесть-сказка

(На украинском языке)

Для младшего школьного возраста

Художник
Басс Александр Леонидович

Киев «Вэсэлка»

Редактор С. П. Литвиненко
Художній редактор С. О. Ільницький
Технічний редактор К. П. Дворська
Коректори В. В. Краузе, Н. В. Зубанюк

ИБ № 4924

Здано на виробництво 30.09.87. Підписано до друку 29.02.88. БФ 39749. Формат 84×108/32. Папір друкарський № 2. Гарнітура бодоні. Друк високий. Умовн. друк. арк. 15,12. Умовн. фарб.-відб. 16,275. Обл.-вид. арк. 12,67. Тираж 115 000 пр. Зам. 7—3007. Ціна 70 к.

Ордена Дружби народів «Веселка», 252655, Київ, МСП, Мельникова, 63.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 252057, Київ-57, Довженка, 3.

Шпиталь І. Г.

Ш83 Рік Бобра: Повість-казка.: Для мол. та серед. шк. віку /Худож. О. Л. Басс.— К.: Веселка, 1988.— 287 с.: іл.
ISBN 5-301-00233-3

Пізнавальна повість-казка про вже відомі читачам та нові пригоди дівчинки Лани і її веселих, сміливих, працьовитих і кмітливих друзів, про те, як діти разом з дорослими захищають від браконьєрів живий світ природи.

Ш $\frac{4803010200—159}{М206\ (04)\ —88}$ БЗ—5—51.88 ББК 84Ук7—4

70 к

